MELİH CEVDET ANDAY

ANADOLUDA VE SOSYALİST ÜLKELERDE

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

12 TARİH ANI GEZİ OLAY
ANADOLUDA VE SOSYALİST ÜLKELERDE
MELİH CEVDET ANDAY

Tarih - Anı - Gezi Olay
dizisi : 12
Mart, 1977

Bu kitabın «Sosyalist Ülkelerde» adlı son bölümü, ilk kez 1963 ekiminde Gerçek Yayınları arasında çıkmıştır.

MELİH CEVDET ANDAY

ANADOLUDA VE SOSYALİST ÜLKELERDE

ÇAĞDAŞ YAYINLARI
GAZETE, DERGİ, KİTAP, BASIN ve YAYIN
ANONİM ŞİRKETİ
Halkevi Sokak No. 39 - 41 Cağaloğlu - İstanbul

GEZİ ÜSTÜNE

Tümü için söyleyemem ama, çoğu yazar için «Yazma», yaşama demektir, yaşamın yerini alır. Bunu doğru sayıp gezi yazılarına uygularsak, gezilen yerlerin yazılması, o yerlerin görülmesinden daha anlamlıdır yazar için. Çünkü yazarak var eder o. Daha ileri giderek diyebiliriz ki, gezgin, yazılmamiş yerleri gereğince göremez! Doğaya düzen vererek bakmak güçtür de ondan. Demek gezi yazarları da, ressamlar gibi, gördükleri yerleri kendilerine göre bir biçime sokarlar, kendi kişiliklerini katarlar oraya, böylece de gezgine bir doğa parçasını, bir kenti, bir görünümü, elden geçmiş, pişirilmiş kotarılmış olarak verirler. Bundan ötürü de gezi yazarları, anlatılan yeri okur için artık görülmüş bir yer durumuna sokmaz, tam tersine, görülmesi gerekli bir yer kılar. Nice yerleri, yazarlar bize anlattıktan sonra görme hevesine kapılmışızdır.

Gezilen görülen yerlerin tarihi de bu anlatımın önemli bir parçasıdır elbet. Bilerek gezenin duyduğu coşkunluk, dünyayı taş toprak sayanın anlayabileceği bir şey değildir. Taşın toprağın dilini çözmek ise, bakabilmenin eğitimini gerektirir. Türlü öğeleriyle doğayı, eski ve yeni oturma yerlerini, tadına vararak görmek, müzik

dinlemeye, kitap okumaya, sergi gezmeye benzetilirse, yanlış olmaz sanırım. «Doğa sanatı taklit ediyor» sözünü bir sanat tarihçisi, insan eliyle doğanın zaten değiştirilmiş olduğu anlamında yorumluyor. Bundan ayrı olarak yalın, arı doğa sevgisi de, kuşkusuz, kendiliğinden değil, çaba ile elde edilen bir mutluluktur. Sanatlar olmasaydı doğayı sevmezdik.

Geziyi, gezerken görebilmeyi neden sonra azbuçuk öğrenebilmişimdir. Eskilerin övdükleri yerler, bende de ilk bakışta hayranlık uyandırmıştır. Bir eski sütun, bir kemer, bir kubbe, bir savaşın geçtiği alan, bir masalın yerleştirildiği dağ... karşısında derin düşüncelere dalmışımdır. Fakat bunun arkasından kendi çabamla elde ettiğim değerlere, güzelliklere sıra geldi diyebilirim. Bir geziyi yeni baştan yaratmak demekti bu. Kendimi keyfime bırakıp geziyordum, görebildiğimce görüyordum, bir bilim adamı, bir incelemeci kimliğine kesin olarak heves etmiyordum, daha çok izlenimlerimi, duygularımı saptamaya çalışıyordum. Sırası gelmişken söyleyivereyim, bir gezinin tadı, gezi bitip evinize döndükten sonra çıkar! Gördüğünüz yerleri bir bir gözünüzün önüne getirirsiniz, kimini merak edip, kitaplara, ansiklopedilere başvurursunuz, derken iş büyür, her şeyi baştan anlatmak (yazmak) hevesi doğar içinizde... Bitirdiğiniz geziyi şimdi yeni baştan kuracaksınızdır.

Bir geziye çıkmadan önce, görülecek yerler üstüne hazırlanmak diye bir yöntem de vardır, ama benim huyuma suyuma uygun değildir bu. Elde defterler, kitaplarla gezdikten sonra ne diye çıkayım o yolculuğa! Otururum evimde okurum. Bir gezinin verdiği mutluluk, avareliğindedir. Onu yukarıda madem sanatla karşılaştırdık, öyle ise okula benzetmekten sakınalım. Yeni yerler görmenin, yeni insanlar tanımanın, bilinmedik yerlerde doğa ile başbaşa kalmanın dinlendirici tadı, başka hiç bir

şeyle ölçülemez kolay kolay. Gezi yazarı, işte bu tada ortak etmek ister okurunu, ister de başaramaz. Neden derseniz, bu tür yazının içinde, yazarın kendisi de vardır az çok! Başka bir deyişle, yazar biraz kendisini anlatırken bir görünümü, bir toprağı, bir kalıntıyı anlatır. Benim başıma geldiği için biliyorum, yazdığım yerleri görmeye gidenler olmuş. Ama benim gördüklerimi görememişler, öyle söylediler bana. Ne diyebilirdim? Sözgelişi, «KAYA ÇUKURU»nu anlattığım yazıda, ben birtakım insanlar da tanımıştım, onlarla konuşmuştum. Diyeceğim, oraya gitmek yetmez, o insanları da tanımak gerekir, Kaya Çukuru'nun anlamını, duygusal yanını ele geçirebilmek için.

Kaya Çukuru için de, Urla gezisi için de, yukarıda anlattığım yöntemi uyguladım: Taze izlenimlerle, sıcak duygularla evime döner dönmez, yeniden yaşamak istedim o yolculuğu. Bu kez kitaplara baktım, geçmişe uzandım, geçmişle günümüzü birbirine bağlamaya çalıştım. Başka bir deyişle, zamanı ortadan kaldırıp o yerleri bu kez, geçmişteki olaylarla, geçmişteki kişilerle birlikte gezdim. Diyebilirim ki, bu yazıların bir özelliği de budur, zamansızlığı denemektir. Buna ekleyeceğim bence önemli bir şey de, gezi konusunu öznelleştirme çabamdır; görüp de yazmadığım yerler için onu bir daha uygulama hevesi içimde taptaze durur! Yeter ki o yerleri yaşantımın bir parçası durumuna getirebileyim. Sözgelişi İznik'in tarihini, üzümlerinin tadıyla karıştırdığımı anımsıyorum. Edirne'de Osmanlı mimarlığını özünden algılayalım, Elçili köyündeki konukluğumla kaynaşmıştı. Gerçekte tarihe hiç de temelli bir eğilim taşımadığını biliyorum. Ama şiir gibi gezi de mantıksal öznitelikleri darmadağın eder ve gezgin, yeni gördüğü yerin geçmişine dört elle sarılır. Yaşanan zamanı bulmanın çabasıdır bu.

Kitabımın ikinci bölümünü sosyalist ülkelerdeki gezilerime ayırdım. Bizde Sosyalist Ülkeleri anlatan o kadar çok yazı çıktı ki, benimkileri okuyanların daha çok bilgi bulacaklarını sanmam. Ama, o ülkeleri gezerken de, Anadolu gezilerimdeki gibi, izlenimlerimin arılığını ayırdedeceklerini umarım okurlarımın. O yazılarımın tümünde şuna önem verdiğimi söyleyeyim: Bizde Sosyalist ülkeleri umacılaştıran propaganda, bir zamanlar öylesine yerleştirilmişti ki, oralara gezgin olarak bile gidilemeyeceği kanısı uyanmıştı herkeste. Ben hep bu yanlış kanıyı gözönünde bulundurdum, sosyalist ülkeleri gezerken, bizim gibi kişiler tanıdığımı, onlarla içtenlikle konuştuğumu, bizimkilere benzer evlere gittiğimi, bizim sofralarımız gibi sofralarda yemek yediğimi, olağan bir dille anlattım. Bundan daha olağan ne olabilirdi ki! Sandığıma göre, bizim halkımız; sosyalist ülkelerin ekonomik durumundan önce, oradaki yaşamı merak ediyordu.

Şimdi bu durumun epeyce değiştiğini biliyorum, Sosyalist ülkelerin umacılığı oldukça azalmıştır, ama benim yıllar önce yaptığım o gezilerin anılarını yeniden bastırırken düşündüm ki, haksız yönetimler, yeni kuşaklara her yerde, her zaman umacı yaratmaktan geri durmazlar. Bundan ötürü de hiç bir deneyim eskimez, işe yararlılığını sürdürür.

Ülkemizde gezip gördüğüm, fakat bugüne değin yazmadığım yerler olduğu gibi, sosyalist ülkeler arasında da yazıya getiremediklerim var. Bunların başında Yugoslavya'yı gösterebilirim. Makedonya'yı ve Bosna'yı gördüm, tanıdım, oralardan unutulmaz anılarım var. Bir gün onları da yazmak istiyorum.

M. C. Anday
Şubat 1977

ANADOLUDA

KAYA ÇUKURU

1976 Haziranı başlarında Likya - Karya bölgesinde bir gezi

Fethiye'ye otuz beş kilometre uzaklıktaki Ören'de, Ayşe öğretmenin evinde hazırlayıp getirdiği öğle yemeklerimizi yer sofrasında yedikten sonra, çağlayanın gümbürtüsü kulaklarımızda, sırt üstü toprağa uzandık. Anadolu'da birçok Ören vardır, son yıllarda bunların en ünlüsü Edremit'e yakın olanı. «Harabe» demek ören, Fransızcası «Ruine», İngilizcesi «Ruin». Benzerliğe şaşmamak elde değil. Onlardan almışız bu sözcüğü besbelli, ancak Türkçe'de hiç bir sözcük «r» ile başlamadığı için başına bir «ö» koymuşuz. Ama, bütün örenlerde bir kalıntı, eski bir yapıt bulmak olanaksızdır, kimi yerde yitip gitmiştir kalıntılar. Fethiye Ören'inde de antik bir kalıntı göremedim. Çünkü Likya'nın eski kenti Araksa daha öteye düşüyordu. Gezmek lâzımdı. Bense yattığım yerde, çağlayanın yanından göğe sipsivri yükselen yalçın dağın doruğu üzerindeki bulutları seyrediyordum güneye doğru yollanan. Birden dünyanın döndüğünü görür gibi oldum. Ben de bu dönen dünyanın üstündeydim. Bunu bilmek, dünyaya bastığını düşünmek, Ay'da yürüyenlerin yaşantısına benzer bir duygu verdi bana.

Bundan rahatsız oldum, çünkü yeryüzünde iğreti olduğumu anlamıştım. Tedirginlikle fırladım yerimden «Dönelim artık!» dedim. Sadece konuşmak bile bu yadırgamayı attı üstümden. Dünyayı kendimizden bilmekte yarar vardır.

Yeryüzünün taşına toprağına mı, yoksa üstündeki insanların yaptıklarına ettiklerine mi daha çok önem vermek gerektiği, oldum bittim karşıt sayılmıştır birbirine. Sözgelişi «tarih» ile «jeoloji»nin karşıtlığını örnek getirebilirim. Bunlardan ilki insanın geçmişini, ikincisi taşın toprağın geçmişini anlatır. İnsanlar bu iki geçmişten de yüzyıllar boyu habersiz yaşamışlardır. Hele «Arkeoloji» ve o yoldan elde edilen bilgiler çok daha yenidir. Ama tarihin de küçümsendiği olmuştur. Goethe, «İtalya Yolculuğu» adlı o güzel kitabında (Başkaları gibi «güzel» yerine «güzelim» demeyeceğim, neden diyeyim, anlam değişir.) İtalya'da, bir tepe üzerinde, onu gezdirenin orada geçmiş tarihsel olayları boyuna anlatmasından kızmaya başladığını, içinden de, «Sanki bu olaylar buranın taşında toprağından daha önemliymiş!» diye geçirdiğini anlatır.

Ben derim ki, kendimizi yeryüzünde iğreti bulmamak için, onun hem taşma toprağına, hem üstünden geçip giden «tarih» dediğimiz masala merakla sarılmaktan başka tutacak yol yoktur.

Kimileyin de tarih, sanat, yeryüzü karışıverir birbirlerine. Bunun en güzel örneği Shakespeare'in «Richard III.» adlı tragedyası ile ilgilidir. Bu oyundaki Richard III. rolünü ünlü aktör Burbage'in, kahramanı ile karıştılacak denli büyük başarı ile oynamasından çıkıyor öykü. Katil kral Richard III., öldürüldüğü Bosworth savaşında çarpışırken, bir ara atının yaralanıp düşmesi üzerine «Bana bir at verin, bir at!» diye bağırır. Piskopos Corbet, Bosworth savaş alanını gezerken, yanındaki

adamın, kral ile oyuncuyu birbirine karıştırarak, «Kral Richard burada 'Bir at, bir at' diye bağırarak öldü» diyeceği yerde, «Burbage işte burada «At, at!» diye bağırarak öldü» dediğini anlatıyor. Düşünün, Bosworth gerçektir, Richard III. gerçektir, Burbage de öyle. Fakat oyunla gerçek karışıverince, oyuncu tarihin kahramanı oluyor. Almyazımız bu bizim, bir oyundur yaşadığımız.

Doğayı salt göründüğü gibi sevmeye de bayılırım, araya tarihi, arkeolojiyi, jeolojiyi, bitki bilimi, hayvanlar bilimini katmadan; ama bilirim ki, onu bize bunca güzel gösteren, insanoğlunun yaratıcılığıdır. Doğayı şöyle bir an insansız düşünün, korkudan aklınızı kaçırırsınız. Biz doğayı evcilleştirmişiz, bütün sanatlar ve bilimler bu evcilleştirme sürecinin parçalarıdır. Bu yüzden olacak, ben ormanların, dağların, kıyıların, denizlerin güzelliğine dalıp gitmişken bile, bulunduğum yerin geçmişini, orada eskiden yaşamış insanları düşünmeden edemem. Daha açığını söylemek gerekirse, zamanı yadsımaya yatkınımdır ben. Zamanın tek özelliği «geçen» bir şey olmasıdır; oysa geçen hiç bir şey yok, ölim doğa ile bağdaşır bir şey değildir. Gece gündüz, yaz kış filân.. dünyamız, küçük dünyamızın da küçük bir bölgesine ilişkin küçük oyunlardır. Zamanı tanıtlamak için «yaşlanma» olayını öne sürüyorlar, Büyük İskender genç iken öldüğü için hiç bir zaman yaşlanmayacaktır. Ama genç iken ölmeye kimse razı değil.

Demek istediğim, tarihi, arkeolojiyi ders gibi değil de, canlı olarak alıp özümserseniz, geçmişte yaşamak olanaklıdır. Günümüzle karışır gider geçmiş. Bundan bir ölümsüzlük duygusu bile duyulabilir. Ama buna romantiklik diyorlar, doğrudur; arkeolojinin doğuşu ile romantizmin ilişiği var; Chateaubriand, Isparta'yı bulmak için uzun bir yolculuğa çıkmıştı. Ama gerçekçi de

olsanız geçmişten kurtuluş yoktur, «yaşanan an» yetmez kişiye, bu yüzden de geçmiş ve gelecek uydurulmuştur. Çanakkale yarımadasının güneyindeki Assos'a gitmiştim yıllar önce, Aristo'nun bir süre orada kaldığını düşünmekle ne denli duygulandığımı anlatamam. Sanki o büyük düşünürle karşılaştım, bir çağda yaşadım!

Anadolu'da günümüzden dokuz bin yıl önceye uzanan oturma yerleri bulundu; Proto-Hitit'ten, Hitit'ten bu yana kat kat uygarlıkların kalıntıları ile dolu toprağımız. Biraz merak, biraz ilgi doğal güzellikleri daha da çekici kılacak büyüleri yaratabilir. Oysa bizde genellikle görünen, bilemediniz Selçuk'a değin uzanmaktadır, daha gerilere gitmekten korkarız sanki. Hani kadın, çocuğunu denize girmesi için kıyıya götürür de arkasından, «Açılma evlâdım!» diye bağırır ya, biz de o çocuk gibi hep kıyıya yakın yerlerde yürüyoruz. Bu yazıda sakın hep arkeolojik kalıntılardan açacağımı sanmayın, tam tersine, adından da anlaşılacağı üzere, Fethiye'nin Kaya köyünde gördüklerimden duyduğum şaşkınlığı anlatmaya çalışacağım, önce çok önemli bir sorun üzerinde duracağım. Ama şu ortaya çıkacak ki, biz bırakın uzak geçmişi, en yakın geçmişi de çözmüş değiliz daha, kendimizi tanımıyoruz.

Biz gene bıraktığımız yerden sürdürelim sözü, kişi bilmek merakından kendini kurtaramaz, şurada Osmanlı, onun öncesinde Selçuk.. Peki, ondan önce? Bu soruyu sormadan nasıl durabilir insan? Yıllar önce bir gün Bodrum'dan dönüyordum, otobüste yanıma düşen yolcu, yaşlı bir Bodrum'luydu. Ona babasının, dedesinin de oralı olup olmadığını sordum, kestirmeden «Biz soyca buralıyız» diye yanıtlamaya kalktı beni. Ama ben durur muyum, «Ya atalarınız, onlar?» diye sordum. Adam şöyle bir düşündü, ne demek istediğimi anlamıştı. «Beyim, biz yörükten azmayız» deyiverdi. Anadolu tarihinin

son dönemi Yörüklerin yerleşmesi olayından başka bir şey değildir. Fakat Kaya çukurunda kalıntısını gezdiğim (sakın antik çağa uzandığımı sanmayın) son Rum köyü neden onca bayındırdı? Bunu nasıl açıklayacağız?

Anadolu'daki eski yapıtların Avrupa'ya kaçırıldığından yakınıyoruz ya, ne hakkımız var yakınmaya? Onları bizim gözümüzün önünde, ilgisizliğimize şaşarak alıp götürdüler. Bugün de öyle değil miyiz? Akıllı, bilgili bir arkadaşım, bizim eski Anadolu uygarlıklarına düşkünlüğümüz için «Likya emperyalizmi» demiş. Ben de bu yazı dizisinde işte o emperyalizmi şöyle bir ucundan kurcalayacağım ama amacım yakın geçmişi, Kaya köyünü ve bugünümüzü anlamak olacak. Kaya köyünün başından geçenler ilgilendirdi beni. Gördüğüm, dinlediğim, okuduğum kadarı ile bu olay üstüne sorular soracağım kendi kendime, toplumumuzun bence çok önemli kimi sorunlarına değineceğim.

Hazır Likya emperyalizminden açılmışken, korka korka şuracıkta değinivereyim; Fethiye iskelesinden kente şöyle bir bakınca, yamaçtaki kaya mezarları o an büyüler kişiyi. Kaya resimleri, kaya anıtları, kısacası kayayı oymak, eski bir geleneğidir Anadolu'nun. Fethiye'deki kaya mezarları arasında en göz alıcı ve görkemli olanı Prof. Akurgal'ın İngilizce olarak bastırdığı kitabında yazdığı gibi, Amyntas'ın mezarı diye bilinen İonik biçimdeki yapıdır. Ayrıca M. Kâzım Yılmaz'ın «Her yönü ile Fethiye» adlı kitabından öğrendiğime göre, «1884 1886 yıllarına kadar iskelenin karşısındaki yazlık Cennet bahçesinin bulunduğu ve kısmen meskûn yerde, Telmessos'un büyük bir tiyatrosu bulunmaktaydı. Fakat 1886'dan sonra sırası ile kasaba içinde yapılan Eski Cami, Köprübaşı'ndaki kemer, rıhtım ve iskele inşaatında sökülerek kullanıldığı için şimdi tiyatroya ait en küçük blr kalıntı görülmemektedir». Demek bizimkiler «Lik-

ya Emperyalizmi»nin izlerini fırsat buldukça temizlemişler! (İskeleden kente yürürken hemen sağda birkaç basamak kalıntı görünüyor.)

Eski ile yeni arasında gidip gelmek kaçınılmaz oluyor; Kaya çukurundaki bayındır Rum köyünü yalnız Rumlar bırakmamış, biz de bırakmışız, içine girip oturacak yerde. Camını çerçevesini, taşını sökmüşüz. «Adam sen de! Bu dünya geçicidir!» Yoksa yörüklük ruhu, içimizden çıkmıyor muydu? Hep göç düşleri mi görüyorduk? Müslümanlık bu dünyada yerleşik duruma geçmeye engel miydi? Kaya Rumları gülüp eğlenirken, biz öteki uçta niçin karanlıklar içindeydik? Niçin rençber ve çoban kalmakta onca direndik? Şimdiki durumumuz nedir?

Bunca önemli sorunun bir gezi yazısı içindeki yeri nedir? diye sorulabilir; ne yapayım ki şurayı burayı gezip görünce kendi sorunlarınızla karşı karşıya geliyorum, bir yandan doğa güzelliklerinin tadını çıkarıyor, bir yandan da geçmişi ve geleceği düşünüyorum. Bu yazı dizisinde de öyle olacak anlaşılan...

Kaya köyündeki Rum kiliselerinin taşlarını kimler alıp götürüyor, belli değil... Ama buna aldıran olmadığı da yüzde yüz. Antik yapıların değeri bilinmedikten sonra, elli yıl önceden kalmış bir kilise sütununa kim ne diyebilir? Fethiye'nin bir köyünde öğretmenden dinledim, Millî Hareketçi sağcıların biri gelmiş oraya, «Eski-yeni ne kadar kalıntı varsa söküp atmalı» demiş. Öğretmenin nedenini sorması üzerine de «Millî değil de ondan» diye yanıt vermiş. Hani tam kültür bakanı olacak adam. Fakat öğretmen de haklı olarak ona, «Sen millî misin?» diye sormuş.

Ne garip bir «millî» anlayışımız var. Bana sorarsanız, bu anlayışla «millet» olunamaz; çünkü toprağa yerleşmek, o toprağı tam olarak benimsemek demektir. An-

cak bundan sonradır ki, orada yerleşik kurumlar kurulur, zenaatlar, ticaret, endüstri başlar. Atatürk, bu topraklarda oturanları Türk saymakla, yerleşik düzene çoktan geçilmiş olduğu bilincini yaratmak istiyordu. Kaya çukurundaki Rum köyünde elli beş yıl önce iki eczane varmış. Bizim bir turist kasabamız olan Marmaris'te (ki yazları nüfusu otuz beş, kırk bine çıkmaktadır) eczane açılalı birkaç yıl oldu. Buna benzer karşılaştırmaların çoğunu ileriye bırakarak burada şuncasını söylemekle yetineyim: Kurtuluş Savaşı'na değin Anadolu'daki Türk halkının rençberlik ve çobanlıktan başka bir işle uğraşmaması (hayvanlarını Hristiyanlara nallatırlardı) üzerinde durulmağa değer bir olaydır. Karşımıza başlıca sorun olarak, ulus olma sorunu çıkıyor. Ama eskiden Batı'da Rumların, doğuda Ermenilerin ellerinde bulunan bütün zenaatları Türkler bugün benimsemişlerdir, onlardan daha da ileri gittikleri rahatça söylenebilir. Yeni bir burjuva sınıfı doğuyor Anadolu'da. Olacağı buydu. Bu sınıfın artık rençber - çoban uygarlığı değildir uygarlığı, ona at sırtında yaşanmış Orta Asya uygarlığının da bir etkisi olamaz. Yerleşme tam anlamı ile gerçekleşmiştir. Peki, bu sınıfın kültürü ne olacak? Fethiye ovasında traktör süren, fakat yüzü gözü kapalı kadınlar gördüm. Bana Ferruh Doğan'ın eski karikatürlerini anımsattı. (Asrileşen köy yeniden basıldı). Evet, «millî» kavramı oldukça değişmiştir, değişmektedir. Fakat ortaya çıkacak olan uygarlık görünümü nedir? Traktör süren kadın yüzünü ne vakit açacak? Lokantada ne vakit kocası ile yemek yiyecek? Kaya köyünün elli yıl önceki keyifli yaşamı, bugünkü Keçliler köyünde ne gün başlayacak? Rumlar, evlerinde çektikleri rakıları, yaptıkları şarapları, akşam oldu mu, bahçelerinde, damlarında içip türkü çağırıyorlardı. Kaya çukuruna bu neşeyi biz ne zaman getireceğiz?

Bu soruyu yanıtlamadan önce şunu söylemek gerekir ki, bizim aydınların durumu da eskiden, Anadolu halkının durumuna benzerdi; tüccar, esnaf çıkmazdı ondan, tümü ya memur, ya askerdi. Askere kahramanlık tarihi, memura ise alaturka musiki ve divan şiiri yetiyordu. Aydınlarımız da halkımızla birlikte gecikerek girdiler uluslaşma sürecine.

Haziran ayının ilk yarısını Gökova körfezinin dibinde geçirdim. Burası basit iki şeyin, denizle ormanın biraraya gelmesinden doğuvermiş inanılmaz bir bileşkendir. Nasıl ki su da öyle, iki öğenin birleşmesinden ortaya çıkan bir tansık değil midir? Burada kara çam ormanı, sanki başka bir şeyi yaratmak için bulunduğunu biliyordu; soğuk ve ılık, tuzlu ve tatlı suyu ile deniz tek başına olmadığının farkındaydı. Eskiden deniz olduğu anlaşılan ovadan bu körfeze azınaklar karışır, ayrıca dipten kaynayan tatlı sularla deniz, yazın en sıcak günlerinde bile soğur ve suyun tuzluluğu azalır.

Oradaki ormanı yerli ve yabancı turistler için bir uygarlık yeri durumuna getiren Orman Yönetimi (ve elbet onun çalışkan müdürü Mehmet bey) kamp yerleri kurmuş, su getirmiş, konuklar için evler kurmuş, Gökova körfezini en iyi gören yerlere çardaklar yapmıştır. Daha Sakar'dan inerken ve Akyaka köyüne girdikten sonra, nasıl bir yere geldiğinizi size duyuran levhalar asılmış yollara. Bunlardan biri: «Marmaris cennettir, Gökova bir tanedir». Ben Gökova'yı tanımadan önce Marmaris'in cennet olduğuna inanmış bir kişiydim, şimdi din değiştirdim, Gökova'nın tek olduğuna inanıyorum. (Gerçi size Kaya çukurunu anlatacağım, ama oraya Gökova'dan gittim de o yüzden sözü uzatıyorum biraz).

Bu körfezin adı haritalarda Kerme körfezi diye geçer, Bodrum ile Reşadiye yarımadası arasındaki körfez-

dir bu. Cova da denir. Güneyde Deveboynu burnu denilen burun ilk çağda Knidos olarak tanınırdı ve Afrodit yonutu ile ünlüydü. Praksiteles'in yaptığı bu yonutu görmüş olan eski gezginler ve tarihçiler, tapınağa girip de onunla karşılaşınca dilleri tutulduğunu anlatırlar. O yonutun Roma kopyaları kalmıştır. Şimdi turistlerin büyük ilgisini toplayan bir müze-kenttir Knidos. Taraçalar üstüne kurulmuştu, insan gezer de ayrılmak istemez. Eskiden şarabı ünlüymüş, gökbilimciler ve matematikçiler yetiştirmişti. Knidos'tan içeri doğru gidildikçe Bükler diye anılan yer, yanyana beş koydur, bir elin beş parmağı gibi karaya doğru sokulur. Bu büklerde yerli ve yabancı turistlerin yatları yaz kış eksik olmaz. Büklerden sonra varılan Sedre arası ise, eskiden oturulan bir yer değildi, şimdi de değil. İçinde büyükçe bir tiyatronun kalıntısı vardır sadece. Bir de kumu ile ünlüdür bu ada. Kıyısının bir kenarındaki bu ince kumun, organik bir kalıntı olduğundan kuşkulanmıştık bir zaman, fakat incelemeler sonunda öyle olmadığı anlaşıldı. Büyülteçle bakıldığında, hep bir boyda, renk renk, çok küçük kum taneleri insanı şaşırtır. Sedre (Kedrai) adasının, tam karşısına düşen eski Keramos kentinin (Bugünkü Ören) bir bayram ve tören yeri olduğu sanılabilir. Keramos şarabı ile ünlüydü ilkçağda ve elbet adından anlaşılacağı üzere seramikçiliğin yeriydi.

Gittikçe daralan bu olağanüstü güzellikteki körfezin dibinde, Akyaka köyünün bulunduğu bölgede eskiden İdyma diye bir yer olduğunu haritada gördüm. Fakat bu yer üstüne bilgi edinme olanağını bulamadım. Genellikle Gökova adı ile anılan bu bitek, verimli, yeşil ovadaki köylerin başlıca işi bahçecilik, ormancılık, arıcılıktır. Orman yönetimi, dağlık bölgedeki orman köylerinde halkı el tezgâhlarına ve arıcılığa özendirmektedir. Buralarda elde edilen bal, çam balıdır.

Muğla ve Marmaris arasındaki bu yerin, Gökova'nın, Sakar'ı inerkenki görünüşü, tek sözcükle, büyüleyicidir; üstelik bölge, İstanbul gibi içine girildikten sonra pişman etmez kişiyi, büyük kentin tozu toprağı, gürültüsü, kalabalığı yoktur orada. Dinlenmek, ruhunu arındırmak, sağlık durumunu güçlendirmek isteyen için bulunmaz olanaklarla doludur. Sabahleyin erken erken kalkardım, saat beş buçuk altı olurdu ancak, doğanın insanlar uyanmadan önceki sessizliğini (ki bu bir konuşmadır gerçekte) dinlerdim, birazını anlardım, ölümsüzlüğün dingin mutluluğu üzerine idi anlamı. İnsanın hem en büyük başarısı, hem de en büyük çılgınlığıdır doğadan kopması. Sonra daha yeni yeni aydınlanan ormana yürürdüm, orada bir kuş, özellikle o kuş, telâşlı, giderek çirkin bağırırdı beni görünce, ben onu görmezdim, bir yabancının geldiğini duyururdu ormanların yaratıklarına, «Sus!» derdim ben de bağırarak. İskeleye dek yürürdüm, orada kimi sabah kahveci Süleyman Faik beyin kahvesini içerdim, gemilere krom yüklenmesini izlerdim.

Dergiler, gazeteler için soruşturmalar düzenleyen konuşmacıların şu sorusu ile karşılaşırım arada bir: «İlk şiirlerinizle son yazdıklarınız arasındaki ayırımı nasıl açıklarsınız?» Uzun bir zaman süresi içinde düşünülürse, bir ozanın değişmediği, ancak iki üç tema içinde dönüp durduğu anlaşılır. Yanılmıyorsam, benim çevresinde dolaştığım tema da hep doğa - insan ilişkisi oldu. İskele'de kromun vapura yüklenişini seyrederken, bunun çocuk bahçesindeki bir çocuğun oyununa benzediğini düşünmekten kendimi alamazdım. Toprağın bir yerinden bir taşı, bir tozu alıp başka bir yere götürürken karıncalara, arılara ne çok benziyorduk. Bizim onlardan ayrıldığımız yer, birey oluşumuzdu; birey olduğumuz için, onların yapamadığı bir şeyi yapıyor, sanat,

bilim, din gibi kurumları yaratıyorduk. Ekonomik olaya bireyi yoksayacak denli önem verenlerin farkına varmadıkları tehlike buradaydı. Gerçekte ileri düşünce bireyi heteronom saymamıştır hiç bir zaman. Bu bakımdan bireyi yok sanmak bilisizliktir düpedüz.

Gökova'da, Sakar'dan inip azınakların suladığı ovaya varınca, bütün güçleriyle Marmaris'e ulaşmak isteyenlerin ayağını çelecek birtakım tuzaklar vardır. Bunlar azınakların üzerine, ya da kıyılara kurulmuş olan lokantalar, meyhanelerdir. Bunlara uğramadan görüp geçenler de oluyor elbet, ama ben Marmaris'ten bu işi için Gökova'ya gelenleri de biliyorum. Bu yerlerden biri, Akyaka köyüne yakın olan Halil'in yeridir. Dört bir yanından tatlı soğuk sular akan küçük bir adacığın üzerinde Halil'in yeri, bu sularda yetişen semizotuna benzer bir otun çok güzel salatası oluyor. Gökova körfezinde ya da azınakların ağzında tutulmuş balıkla salata buranın başlıca yemeğidir. Sinağrit, karagöz, oraya özgü ve gerçekten çok lezzetli, diş diş eti olan kefal, karides, lahos bu arada sayılabilir. Azınakların bir yanı yükselen dağ, öbür yanı, içinde yaban ördeklerinin ve daha bilinemez birtakım kuşların durmadan bağırışıp çağırıştığı bir kamışlıktır. Akşam vakti, batmak üzere olan güneş burayı son alevi ile gereğinden çok ve hiç bir saattekine benzemeyen gözalıcı, şaşırtıcı bir aydınlıkla parlatıverir, insanı susturur, hayvanların dilini çözer. İşte o zaman ayağa kalkmak, bir yerlere haber salmak, telgraf çekmek hevesine kapılırsınız.

Orada geçirdiğim günler içinde bir kez konuklar gelmişti. Çok şiddetli bir yağmurdan sonra Halil'in yerine gitmiştik, üşüyerek içtikti. Son kez de Karaörenler, Fethiye'den geldiler, akşamın çekilip gecenin gelişini Halil'in yerinde gördük. Sular bir türlü kararmak bilmedi. Ayaka'dan Osman öğretmen de vardı, söyleşi suyun

kenarındaki sardunyalar gibi renk renkti. Sazların içinde gürültüler sinip, Sakar dönemeçlerinden üstümüze otomobil ışınları düşmeye başladıktan sonra kalktık. Çamların hışırtılı karanlığı içinde, evin kuzulu kapısını (bir kanadında küçük bir kapı daha bulunan iki kanatlı büyük bahçe kapısına Ula yöresinde «kuzulu kapı» denir) bulduk.

Burası Karya idi ilkçağda. Frigya, Lidya ve Likya ile birlikte Karya'yı da görmüştü Herodotos. Karya yazısı, Likya, Frigya, Lidya ve Yunan yazısı ile özdeş olduğu halde okunamamıştır daha. Tıpkı Likya yazısı gibi. Herodotos, bir Girit söylencesine dayanarak Karyalılar'ın, Lelegler olduğunu yazmıştır. Ama Karyalılar bunu yadsımışlar, Anadolu'nun yerli halkı olduklarını söylemişlerdir. Fakat sonra Grek etkisi gözüktü ve özellikle Büyük İskender'i izleyerek eski Anadolu biçeminden (üslubundan) sapıldı Karya'da.

Ama ben bu yazı dizisinde Karya üstünde daha fazla durmayacağım, çünkü konukların ertesi gün beni alıp Fethiye'ye götürdüler. Böylece Karya'dan Likya'ya göçmüş oldum, üç gün için.

Fethiye'ye yıllar önce bir «Mavi Yolculuk» sırasında uğramıştık; akşam üstü koya girerken karşılaştığım güzellik ve hele kaya mezarları beni büyülemişti. Sonra korkunç bir yağmur yağmıştı, öyle ki geminin ambarına sığındığımız halde iç çamaşırlarımıza dek sırılsıklam olmuştuk. Bu kez araba ile girdik kente ve ilk önce Yunus Nadi İlkokulu Müdürü Ahmet Erçetin ile karşılaştık, bekliyordu bizi. Bana o yağmurlu geceyi anlattı Sayın Erçetin, unutmuşum, öteki arkadaşları otellere yerleştirdikten sonra Sabahattin Eyuboğlu ile beni evde konukladığını söyledi. Ne eski bir anı. Ama bu kez oraya günübirliğine gelmiş değildim, Fethiye'nin çevre-

sinde önceden tasarlanmış bir iki yer gezecektim, ertesi sabahtan başlayarak.

«Fethiye» adı bu kente 1934 yılında verilmiştir, 1913 yılında Şam'dan havalanarak az sonra Taberiye yakınlarında uçağı düşerek şehit olan pilot Fethi beyin adına bir saygı anısı olarak. 1913 yılında Dancourt adında bir Fransız pilotu Paris'ten, Kahire'ye uçarken İstanbul'a uğrar, fakat İstanbul'dan ayrılışından sonra Toros'larda uçağı parçalanınca bu tasarı yarıda kalır.

Bitmemiş olan yolculuğu Türk pilotlarının tamamlaması düşünülür. O gün için çok cesaret isteyen büyük bir girişimdir bu. Fethi bey ve iki arkadaşı, iki uçakla yola çıkarlar. İstanbul'dan törenle uğurlanırlar. Sona erdirilebilirse uluslararası bir başarı olacaktır bu yolculuk. Fethi bey ve yardımcısı düşüp ölürler; öbü uçağın pilotu geri döner. Meğri şehir meclisinin kahraman pilotumuzun adını almaya karar vermesi elbet alkışlanacak bir olaydır. Ancak Fethi adına Arapça dişil eski getirilmesi yadırgatıcıdır. Bunun yer adları için Arapça bir kural olduğunu bilmiyor değilim, bizde «Kemaliye» gibi benzerleri de var, ama doğrudan «Mustafa Kemal Paşa» gibi hiç benzemeyenleri de. Hiç olmazsa «Fethi Bey» diyebilirlerdi.

Atatürk 22 ekim 1935 cuma günü Ege vapuru ile, Mersin, Antalya dönüşü Fethiye'ye uğrar, fakat karaya çıkmaz, gelişi için yapılan şenlikleri gemiden seyreder. Şu sözler bir söylentiye göre onun, bir söylentiye göre ise, 1937 yılında Fethiye'ye gelmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ındır: «Fethiye il olmaya lâyık bir yer. Çok çalışın, gayret edin, burayı bir Akdeniz ili yapmak için uğraşın.» Hangisi söylemiş olursa olsun, kahraman pilotumuz Fethi bey'in adını anıtlaştırmak için başka yollar bulunabilirdi sanıyorum, «Akdeniz» adının «Fethiye»ye yeğleneceği kanısındayım.

Gökova gibi eşsiz güzellikte bir yerden geliyordum oraya, ama ikisini karşılaştırmaya kalkmadım hiç, evlâtlarımız gibidir kentlerimiz de, hele bir bölgenin iki güzel yeri arasında bir seçme yapmak olanaksızdır büsbütün. Ancak oralılar hiç de böyle düşünmüyorlar, kasabalarından daha güzeli olamayacağını savunuyorlar, Sami Karaören, Ahmet Erçetin, Ayşe öğretmen de bu kanıda olanlar arasında sayılabilir. Ben de saydım döktüm. Marmaris, Bodrum, Gökova, Antalya... hiç biri, hiç biri para etmedi. Sonunda bir kurnazlık buldum. «Peki, ya Halil'in meyhanesi?» diye soruyordum, o zaman Karaörenler pes ediyorlardı. Buna benzer bir öyküyü Moskova'da dinlemiştim; Moskovalılar bir yabancıya, kentlerini, yeni yapılarını, yollarını, çiftliklerini sorarlar, adam dudak bükerek susarsa, en sonunda, «Peki, ya balemiz?» derlermiş. Çünkü o vakit akarsular duruyor. Beni de Fethiye'de Halil'in meyhanesi kurtardı. Onu hep en sona saklayacağım.

Kordon'da dolaşmaya fırsat kalmadan akşam oldu. Koyun akşam güzelliği ruhumu bir göçebelik duygusunun hüzünlü tadı ile doldurmuştu. Hani Yahya Kemal, «Duydum akıncı cetlerimin ihtirasını» der ya bir şiirinde, bense duydum göçebe cetlerimin yorgunluğunu. Şurada yerleşeli ne olmuştu? Topraktan başka hangi işlere, hangi zenaatlara el atmıştık? Ne zamandan beri? Çalışmamızı neşeye çevirebiliyor muyduk? Yaratıcılığımız ne durumdaydı? Eski uygarlıkları alıp daha ileri götürebilmiş miydik?

Falih Rıfkı Atay bir gezi yazısında anlatır: Güneye giderken vapurda Cevat Şakir ile karşılaşmış, konuşma sırasında, «Bodrum'a niçin Halikarnassos diyorsunuz?» diye sormuş ona. Balıkçı da, «Bodrum, Petrum'dan bozmadır, Saint Jean şövalyelerinin Halikarnassos'a taktıkları ad!» yanıtını vermiş. Bizim Fethiye'nin adlarının

öyküsü gariptir: Kentin Menteşe beyliğine bağlanmadan adı Telmessos idi. İlkçağda, demek Likya'dan bu yana kullanılan ad. Fakat Likyalılar kasabalarına «Telebehi» derlerdi.

Bu iki sözcüğün başında bulunan Tel-tele önekleri yunanca «uzak» anlamınadır. Telgraf, telefon.. sözcüklerinde olduğu gibi. Tuhafı şu ki, Menteşe beyliği zamanında Telmessos adı bırakılmış, Rumca Meğri Mekri adı kullanılmaya başlanmıştır. Yerli Rum halkının ağzından alındığı besbelli, üstelik o da «uzak» demek. Bu ad, «Meğri» adı, kasabaya «Fethiye» adının konulduğu 1934 yılına dek sürer. Bizim şimdi «İstanbul'da «Bakırköy» dediğimiz yerin adı, benim çocukluğumda Makri köy idi.

Bizim eski yer adlarına karşı anlaşılmaz bir hırçınlığımız vardır, «Ne demek Telmessos?». Oysa Osmanlı «Meğri»yi hiç alınganlık göstermeden yüzyıllarca kullanmıştır. Fethi bey o kazaya kurban gitmeseydi bugün oranın adı belki gene de Meğri idi.

Bugün Muğla'dan yüz otuz kilometre uzaklıkta ve yolu çok güzel olan Fethiye, eski adlarındaki «uzaklık» anlamını atmıştır üzerinden. Eskiden Menteşe beyliği nerdeyse Bodrum gibi sürgün yeri sayılacak denli uzak bulunuyordu.

Nitekim Selçuk İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bu bölgeyi işgal eden Menteşeoğulları'nm, Antakya kıyılarından kalkarak deniz yolu ile oraya geldikleri sanılıyor. «Emir es-Sevahil» adı ile anılan Menteşe Bey, Batı Likya ile Doğu Karya'yı (Muğla ve çevresi) yönetimi altına almıştı. Bugün kimi düşünürlerimizin, aydınlarımızın bizimle ilgisiz saymakta direndikleri bu adlar, Batı Anadolu'ya akın eden Selçuklular, Oğuz - Türkmen boyları için hiç öyle değildi. Üstelik şunu da söylemekte yarar var, gelenler Likya ve Karya halkını ortadan

kaldırınadılar her halde, buradakilerle kaynaştılar. Menteşe Bey'in 1282'den sonra adı geçmiyor, Milâs yakınında Beçin'de gömülüdür. Komutanlarından Ahmet Gazi'nin türbesi ise Fethiye'dedir. Ama elde bilgi az. Biz tarihsiz yaşamaya alışmışız. Üstelik deprem kentin yüzünü adamakıllı değiştirmiştir. İskele karşısına düzen tepedeki evlerden başka eski ev göremiyoruz.

Ancak göçebeliğin sürüp gittiği, yerleşmenin geciktiği de bilinmektedir. Hayvancılık yakın zamanlara dek bellibaşlı uğraşı idi bölgenin ve yazları sürülerin ardında yaylaya çıkış bir törendi. Öyle ki, boylar, aileler, göç gününü aralarında kararlaştırırlardı yollarda sıkışma olmaması için. Geride bir şey kalınamacasına taşınılırdı.

Akşamüstü konuksever Ahmet Karaören'in evinin balkonundaki güzel sofraya oturunca bütün yorgunluğum ve garipliğim dağıldı. Öyle ya, İstanbul'dan ve Gökova'dan uzak bulunmakla ben de garip sayılırdım. Kleopatra'nın Side'de Antonius'a ikram ettiği skaroz balığını rakıya meze yaparken konuşmayı evirip çevirip Kaya'ya getiriyordum. Sofradakilerin tümü Kayalı idiler. Sanki bu yazıyı yazmaya o zaman başladım. Kaya'daki Rum köyünde akşamüstü rakı faslı başladı mı, Türk köylerinden ehl-i keyif olanlar konuk giderlermiş onlara. Kimlerin gittiği bile unutulmamış: Kayalı Hacı Yusuf, Erkek Mehmet Ağa, Arnavutoğlu Ali efendi, Kürt Aptullah Çavuş, Harmandar Süleyman efendi. İkram görürlermiş orda. Geceleyin Rumca şarkılar söyleyerek dönerlermiş karanlıkta bağların içinden. Bizim yakada içki sofrası ne gezer. Ertesi sabah göreceğim bu bırakılmış Rum köyünü öyle merak ediyorum ki...

Fethiye'nin kıyı boyu, akşamları çok kalabalık olur. İnsanların gün batınca evlerine kapandıkları günler, sevinelim ki, geride kaldı. Şunu da katayım, bu güzel kent,

yerli ve yabancı turistlerin salgınına uğramamıştır daha. Bunu anlamak güçtür bir bakıma. Rahmetli Cevat Şakir'i (Halikarnas Balıkçısı), Bodrum'a süreceklerine, Meğri'ye sürselerdi, bugün İstanbul'dan, Ankara'dan Bodrum'a olan akın, Fethiye'yi kaplamış olacaktı. Böyledir modalar, «herkes oraya mı gidiyor, ben de oraya giderim.» Fakat bana garip geleni şudur ki, kalabalık demeyip Bodrum'a gidenler arasında, «Herkes oraya gidiyor» diye yakınanlar da var.

Bu yazımızda Fethiye, Telmessos, Telebehi derken tarihin derinliklerine doğru uzandık. Yok, uzanmayacak mıydık? Biz tarih duygusundan yoksunuzdur; işte Menteşe beyin nereden geldiğini, nerede öldüğünü bilmiyoruz. Konuştuğumuz olay onüçüncü yüzyılın bir olayı olduğu halde. Üstelik merak da etmiyoruz. Hani tarihimizle övünüyoruz ya, tarihimizi bilmiyoruz ki... Şimdi bu tarih duygusundan yoksunluğa, bir de Anadolu'nun eski tarihini görmezlikten gelme tutumu eklenmiştir. Sağcılar, Anadolu'nun Türklerce alınmasından önceki döneme bakmak istemiyorlar; kimi solcular ise o döneme ilgiyi «romantiklik» ya da küçülme anlamında «insancılık» sayıyorlar. Ama biz bunlara aldırmadan, sırası geldikçe, şu gezdiğimiz yerin uzak-yakın geçmişine de uzanalım.

Sabahleyin erken erken uyandım. Yunus Nadi İlkokulu'nun bulunduğu koydan ağır ağır kente doğru yürümeye başladım. Tatlı bir aydınlık dünyayı ilk görüyormuş sevincini veriyordu ruha ve alıştığımız yaşamın biraz dışına çıkmakta yeni bir ülke bulmanın coşkusu gizliydi. İnsan oradan oraya gezerken hep bu çocuk sevinci içinde kalabilirdi. Kent sessizdi, insanlar işlerine güçlerine gitmeye başlamışlardı yeni yeni; rıhtımda tek tük oturanlar, kahve, çay içenler vardı. Ben de onlara katıldım; hem denizi, hem kaya mezarlarını

görecek gibi oturdum. Burada binlerce yıl önce bir uygarlık kurulmuş olduğunu düşünmek, görünüme olgun, gün görmüş, fakat doğanın bilinmez nasıl bir tansığ' (mucizesi) ile hep taze kalmış bir kadın anlamı veriyordu. O sabahı bir daha yaşamak isterdim.

Bugün Kaya'ya gideceğiz, köyden Ercan öğretmen arabası ile gelip alacak bizi. Elli yıl önce geçmiş bir olayın izlerini göreceğiz. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Rumların «mübadele» anlaşması gereğince gitmeleri üzerine, önce Rumeli göçmenlerine verilen, onların da başka yerlere dağılmalarından sonra bomboş kalan bir köy, büyük bir köy. Ama burada elli yıllık geçmiş nedir ki... Sadece şu kaya mezarlarına bakmak insan imgelemini (muhayyilesini) kanatlandırıverir.

Gözlerimi Fethiye Körfezi'ne çeviriyorum. Şövalye Adası'ndan doğru hafifçe ürperiyor deniz. Bu körfeze Glaukos Körfezi denirdi eski çağlarda. Likya'nın tam sınırındaydı. Dr. Oktay Akşit'in kitabından alayım Likya'nın tanımını: Güney Anadolu'da Akdeniz'e doğru uzanmış bulunan Teke Yarımadasına eski çağda Likya (Lycia) adı verilmiştir. Doğuda Antalya Körfezi, batıda Fethiye Körfezi arasındadır, Arkeolojik araştırmalar sonunda burada bulunan en eski oturma yeri 2bin yıldan geriye gitmiyordu. Fakat filolojik araştırmalar sonucunda M.Ö. 3 bine tarihlenen (-nd, nt) ve (ss) sonekli yer adları bulunmuştur. Hitit'den eski. Demek, «Bu bilgilerle bizi Yunan yapmak istiyorlar» diye korkuya kapılmaya gerek yoktur. Grek kolonilerinin buraya ne zaman geldiklerini aşağıda göreceğiz. Eski çağda Anadolu halkları ve Anadolu dilleri vardı. Bizans söz konusu edilecek olursa, tarihe kızmanın ilkellik olduğu yanıtını veririz ona da.

Gene Glaukos adında kahraman bir komutanları

vardı Likyalıların; işte bu Glaukos, Troyalılardan yana dövüşmek için Troya savaşına katılmıştı. Homeros, İlyada'da ondan, Sarpedon'dan ve Pandaros'dan söz eder. Bunlar Anadolu'dan yabancıları kovmak için orduları ile Likya'dan kakmış gelmişlerdir Çanakkale'ye. Bu savaşta karşıdan gelip Anadolu'yu almak isteyenleri ise Homeros Argoslular, Danaoslular, Akhalar.. adları ile anar. «Yunan» adı yoktur ortada. «Yunan» Batı Anadolu'da İzmir ve çevresine verilen «İonia» adının Pers akınları sırasında İran dilince bozulmuş olan biçimidir. Persler «İonia» diyemiyorlardı. Likya'nın ise Yunanlılık ile hiç bir ilintisi yoktu. Likyalılar, Kadeş Savaşı'nda (1295) Hititlerle brlikte Mısır ordularına karşı çarpışmışlardır. Sonra Grek kolonileri dönemi başladı. Bütün Anadolu kıyılarında koloniler kurabilen Greklerin, Likya'da sert bir karşılık gördükleri anlaşılıyor. Bu yüzden kolonizasyon girişimlerinden zarar görmemiştir. Likya halkı, kendini koruyabilmiş, özbeöz Anadolu halkı idi. Fakat sonra Pers, İskender, Makedonya, Roma, Bizans egemenliklerinde yaşadı. Elbette Grek etkisi altında da kaldı. Grekler, Finike'den aldıkları yazı dillerini bütün Akdeniz'de bir ticaret, alışveriş dili durumuna getirmişlerdi. Şimdi bu işi sözgelişi İngilizce yapıyor.

Telmessos'un, Likya'dan ayrı bir tarihi vardır dense yanlış olmaz. (Bu adı, Antalya bölgesindeki Termossos ile karıştırmamalı, orası İskender'in alamadığı dağlık bir yerdir). Telmessos, Likya birliğine bile arada bir girmiştir. Bir ara Attik - Delos deniz birliğine de katılmak zorunda kalmıştı. Fakat Likya Prensi Perikles, Likya'daki Grek etkisine son vermişti. Ama Likyalıların da, Hititlerin bir kolu olduğu, Likçe'nin Hititçe sanıldığı dönemler olmuştur. Yunanca alfabenin değişik bir biçimi olan Likçe alfabe ile yazılmış yazıtlar (ki bunlar mezar yazıtlarıdır) daha tam olarak okunamamıştır. Ses bu-

lunmuştur da, anlam çıkarılamamıştır. Bunun için, bütün okunamamış dillerde olduğu gibi, iki dili (bileng) bir levhanın bulunması gerekiyor. Likçe'yi eski Ermenice ile ilintili sayanlar da çıkmıştır. Fakat şimdiye dek en tutmuş görünen kuram, Likçe'nin eski Luwice ile yakınlığı kuramıdır. Bilindiği gibi Luwiler, Hitit Krallığı zamanında güney doğu Anadolu'da oturan ve Luwice konuşup yazan bir halkın adıdır. Hititlerin gününde Anadolu'da altı yedi dil geçerliydi.

Likyalıların bir Tanrıçaya taptıkları anlaşılıyor. Gerçekte eski Anadolu'da tanrıça kültü çok yaygındı. Hititlerin böyle bir din üzerine geldikleri biliniyor, Hitit öncesi aile, anaerkil aileydi Anadolu'da. Bunun etkileri Hitit sarayında sürmüştür. Frigya tanrıçası Kibele, ad değiştirerek öteki bölgeleri de tapımına almıştı. Bugün bir Yunan tanrısı olarak bilinen Apollon Likyalıdır. Ona Likyalı Apollon denirdi. Likya sözcüğünde, Apollon sözcüğünde olduğu gibi, güneş - ışık anlamı var. Tanrıça Leto'nun (Likçe ve Hititçe'de Lada, İngilizce'de Lady) Apollon'u Eşen suyu (Xantos) vadisinde doğurduğu üstüne söylenceler vardır.

İşte günümüzden başlayarak geçmişine değin Likya ve özellikle Fethiye (Telmessos) böyle değişikliklerden geçmiş, insanlar için kullanılan deyimle «gün görmüş» bir yerdir. Apollon da «güneş» olduğuna göre, deyim tam yerine oturuyor. Onun geçirdiği değişiklik, bizim Kurtuluş Savaşı'mızla ortaya çıktı. Bölgedeki Rumlar, karşıya, Yunanistan'a göçmek zorunda kaldılar. İşte bugün benim gidip göreceğim Kaya'daki Rum köyü onlardan kalmadır. Ama bir türlü Kaya köyüne varamadık. Acele edelim biraz.

Kaya köyü öğretmeni Ercan arkadaş arabası ile geldi Fethiye'ye, hazırlanmış bekliyorduk onu, aldı bizi,

yola koyulduk. Ercan öğretmen de Kayalı, evli, eşi ile köyün okulunda çalışıyorlar birlikte, bir küçük çocukları var bu öğretmenlerin, bulundukları yerlere uygarlık getirmeye, köylüye yol göstermeye kalkıyorlar. Daha yola koyulurken anlatmaya başladı Ercan öğretmen köyün durumunu, ilerlemeye, ürettiklerini değerlendirmeye gerici partilerin nasıl engel olduklarını. Bunu duyan birtakım çevreler kızıyorlar, «Sana ne be!» diyorlar öğretmen için, «Sen okulda köyün çocuklarına okuma yazma öğret, üst yanma karışma». Oysa Ercan öğretmen Kaya köylerinde elişçiliğini, dokumacılığı, halıcılığı korumak üzere bir kooperatif kurulmasına önayak olmak istemiş, köylü önce razı olmuş, fakat sonra vazgeçmiş; vazgeçmenin nedeni olarak da komünistlik korkusunu ileri sürmüşler, «Bize gelip diyenler oldu, kooperatif komünistlikmiş» diye konuşmuşlar. Ama sonra pişman olmuşlar.

Araba, Fethiye'nin sırtını dayadığı iki sivri dağın arasındaki vadiden ağır ağır yükselerek ilerlemeye başladı. Yol çok dolanbaçlıydı. Kara çam ormanının içinden geçen bu taş yol, sekiz kilometre sürecek Kaya'ya değin. Bu yolu eskiden Rumlar yapınışlardı imece ile, başlarında ustalarla; fakat o günden bugüne çok bozulduğu için son zamanlarda onarıldı, ama yarıya kadar. Kaya'dan öteye gitmeyeceğini düşünerek İl de, Karayolları da ilgilenmiyor bu yolla. Oysa Kaya'dan aşağı, Akdeniz kıyısına inilirse, birçok işe elverişli koylar, limanlar var. Ölü deniz de orada işte. Eskiden Rumlar, Kaya'nın tepelerinden aşağı patikalardan inerler, Donyücek limanından üzüm, şarap, rakı yollarlardı dışarı.

Hangi yere bir masalla, inanılmaz bir öykü ile girilmez ki... Bu dönemeçli çamurlu yol için de böyle bir masal, bir deve öyküsü var: Kayalı Hacı Yusuf, Yayla köylerinden birinden dönerken bu yola çıkmış, gece inmiş,

ay ışığı varmış, Küllü sarnıcının yanındaki büyük Melengeç ağacının altında şöyle biraz dinlenmek için oturmuş, tütün sarıyormuş. Birden karşısında bir deve ayağa kalkınca köylü martinini çekmiş, martin ateş almamış. O da yokuş aşağı kaçmış. Deve boyuna arkasından geliyormuş. Ertesi gün martini deneyeyim demiş, ateş almış tüfek. Sonra ne deveye, ne izine rastlamış. Başka bir köylünün başından da geçmiş benzeri bir olay. Köylüler oturmuşlar, konuşmuşlar, deve tütün içmeye alışık olduğu için cigara istemek niyetiyle kesiyor yolumuzu demişler çıkmışlar işin içinden.

Az sonra vadide tepeyi bulduk, buradan artık Kaya çukuruna doğru ineceğiz. Sağımıza solumuza bakarak oradan buradan konuşurken Ercan öğretmen arabayı durdurdu, hepimiz indik aşağı. İşte Carmylessos ayağımızın altındaydı. Evet, Herodot'un, Strabon'un anlattıkları Carmylessos'un burası, ya da buraya çok yakın bir yer olması gerekiyor. O zaman oturulmuyordu buralarda. Görünümü size kısaca şöyle anlatabilirim: Çevresi tepelerle ve daha geride yüksek dağlarla (bunların en ünlüsü Mendos dağıdır) çevrili olan bereketli çukur, 6.000 dönüm kadardı, yemyeşildi, burada tahılın bütün türlerinin, yemişin bütün çeşitlerinin yetiştiği, gözalıcı renklerden, ağaç ve tarla bölümlenmesinden anlaşılıyordu. Bu bitek çukuru bir göl gibi düşünecek olursanız, bu gölün çevresine kurbağalar gibi köyler konmuşlardı ve bizim durduğumuz tepenin tam karşısındaki yamaçta bir kasaba, evet, artık köy değil, iki katlı taş evleri, büyük kilise ve okulları ile bir kasaba, eski Rum kasabası duruyordu. Bu görünümü ile ona, bırakılmış bir yer, yıkılmış bir yer, bir ören demek olanaksızdı, sanki hâlâ yaşanıyordu orada, evden çekilmiş rakılar içliyor, türküler söyleniyordu.

Gideceğimiz Keçililer köyüne bir an önce varmayı

ve dinlendikten sonra sıcak demeyip yola koyularak bu Rum köyünü görmek için acele edivordum. Arabaya atlayıp yola koyulduk gene. Sami Karaören parmağı ile göstererek Kaya köylerini sayıyor bir bir: «Gökçeburun, Belen, Kınalı, Gâvurköy (Rum köyü), Ebehora, Mercimekyaka ve Keçililer. Bunlar birbirine çok yakın köyler, Kaya denilen dağlarla çevrili düzlüğün kıyısını çepeçevre saran.

Keçiler köyünde Bay Nuri'nin evine indik. İki katlı taş bir evdi bu. İçerisi karanlık fakat sevimliydi, ocak ve bütün duvarı çevreleyen raf. Sonra evden çıkılır çıkılmaz, hemen önünde Köşk denilen, yerden iki metre yükseklikte bir çardak. Nuri bey, doğma büyüme Kayalı; kardeşleri toprağı ona bırakıp kentlere göçmüşler; kimi Fethiye'de kalıp ticarete girmiş, kimi İstanbul'a gidip okumuş, orada kalmış. Evsahibimizin bir kızı, iki oğlu var, kızı evli, oğlanlardan büyüğü, Recep, Ankara'da Yüksek Teknik Öğretmen Okulu'nda okuyor, ama okulda düzenli öğretim yapılamadığı için babasının yanına gelmişti. Öteki, Yusuf, liseyi çok iyi derecede bitirmiş, üniversiteye giriş sınavlarına hazırlanıyordu. Çocukları okutma, gezdiğim gördüğüm her yerde bir tutkudur, fakat devlet bunu beslemek şöyle dursun, karşılayacak güçte bile değil. Oysa Türkiye değişiyor, bu değişikliğe ayak uyduramayan hükümetlerin tutunmasına olanak yoktur, onlar müzelik olacaklardır.

Bahçe beni ta gönlümden yakaladı; meyve ve sebze bahçesiydi bu, ucu bucağı görünmüyordu. Yazlığa gitmiş bir ailenin küçük çocuğu gibi duydum kendimi, büyükler eşyaları indirip denkleri açarlarken ben daldım gittim bahçeye. Yeni olmaya başlayan kayısılar, ham elmalar koparıp yedim, bağlara baktım, duvarlardan uzanıp yan bahçeleri gözden geçirdim. Doyum olmaz bir sessizlik almış başını uzak bahçelere doğru gidiyordu.

Büyük havuzun üstünü örten nar, erik, elma ağaçlarının altında terimi sildim, dinlendim ayakta. Öğle yemeğine daha birkaç saatimiz vardı; bu bahçenin girdisini çıktısını öğrenmeyi sonraya bırakarak yeniden yola koyulduk, bu kez yaya, köy yolundan eski Rum köyüne doğru.

Aydınlık sarhoş edici idi, sıcağı kanımızın içinde duyarak, Kaya köylerini birbirlerine ve bahçelere bağlayan, iki yanı çitlerle, taş duvarla çevrili toprak yollardan yürümeye başladık. Sessizlik yaşamın ta yüreğinde bulunduğumuzu bilmekten doğan bir tapınım gibiydi: Türkiye bir tarım ülkesidir, onun çalışma yeri topraktır, biz ondan uzak da olsak toprak çocuklarıyızdır, ulusumuzun karakterini yapan, umudunu kurandır o. Burada tütün ve tahıl bütün türleri (nohut, mercimek, burcak, yulaf, arpa, buğday) vardı; inciri, üzümü ünlüydü, avlu sebzeciliği olarak patates, soğan yetiştiriliyordu. (Sonra Mehcure hanının toprakta hazine arar gibi elleriyle bu taze patatesleri nasıl çıkardığını gördüm). Eski kök ağaçlar elma, erik, armut her yanda görülüyordu. Kavunu (Kınalı kavunu) ve karpuzunu övdüler. Pekmezi ünlüydü. Bizimkiler pekmez yapmayı Rumlardan öğrenmişlerdi. Kaya'nın narı bütün ilçede tanınmıştır.

Sonra eski Rum evleri bir bir karşımıza çıkmaya başladı bahçeler arasında. İlk gördüklerimin içinde oturuluyordu, bunlar Türk köylerine yakın olanlardı. Sonra sonra tümü birer yıkıntı durumuna büründü. Rumlar, bahçelerinin ortalarına kurmuşlardı evlerini ve bahçelerini harçlı taş duvarlarla çevirmişlerdi. Avlularında duvarlara yerleştirilmiş açık ve kapalı fırınlar, bu fırınların iki yanında, pişirilecek yemek için gerekli tuz biber gibi şeyleri koymak için taş raflar vardı. Evlerin ikinci katlarına, ya da akşamları toplanma, eğlenme yeri olan damlara dönen taş merdivenlerle çıkılıyordu. Hemen bütün evlerin önünde bir açık hava tiyatrosunun

orkestrasını andıran yarım yuvarlak bir avlu daha bulunuyordu. Düğün gibi toplantılar için olacak. Bunun çok büyüğünü, basamaklı oturma yerleriyle büyük kilisenin bahçesinde gördüm. Herhalde dinsel tören günleri, kalabalıktan kiliseye giremeyen halk bu sıralarda oturuyordu. Köyün yollarının güzelliği özellikle gözümü aldı. Bu yolların geniş olanları 3 metre, daha içerilere girildikçe daralanları 1 - 2 metre genişlikteydi ve iki yanda mutlaka duvar vardı. Bırakılmış, yıkılmış olmasına karşın köyün orasında burasında kahve ya da meyhane olduğu anlaşılan yerler çıkıyordu karşımıza. Bunların çoğu herhalde çardaklı açıkhava kahveleri ve meyhaneleriydi. Ama anlatılanlara göre, daha çok evlerde içiliyordu. Yazlık bahçelerde ağaçların altında bilardo masaları vardı.

Rumlar «Kaya»ya kendi aralarında «Levisi» derlerdi, fakat Türklerin taktıkları adı kullanırlardı genellikle. «Kaya»nın, «Kayı»dan bozma olduğu düşünülebilir. Rum köyünde, her biri bol güneş alan 3.000 ev vardı. Buna karşılık bu yakada 150 Türk evi bulunuyordu. Türkler, «Gâvur köyü» derlerdi oraya. Sulak suyu hiç bir zaman olmadı Kaya'nın, ama kuyu suları boldu. Mendos dağının kar suları iniyordu kuyulara soğuk soğuk. Gâvur köyünde iki eczane, iki okul, iki doktor vardı. Rumlar, ayakkabıcılık, doğramacılık, marangozluk, kalaycılık, demircilik, manifaturacılık, dokumacılık, bakkallık, terzilik biliyor ve bu işleri yapıyorlardı. Türkler bu zenaatlardan hiç biri ile uğraşmıyorlardı, çünkü bilmiyorlardı.

Rumların topraktaki işleri, bağcılık ve tütüncülüktü. Şarap çıkarıyorlardı. Şu mekruh olan şarabı. Ürettikleri malları Meğri'de, yöredeki kasabalarda sattıkları gibi, Donyücek limanından dışarı da yolluyorlardı. Bu bakımdan zengindiler. Yunanistan'da Osmanlı'ya karşı

bağımsızlık savaşını, deniz ticareti burjuvazisi başlatmıştı.

Rumlar evlerini lâmba ve mumla aydınlatırlardı. Türk köylerinde ise evler o zaman ya aydınlatılmaz, ya da zeytin yağı kandili yakılırdı. Ama gaz lâmbası kullanan aileler de vardı. Ancak akşam oldu mu Türk köyleri yalnız karanlığa değil, koyu bir sessizliğe de gömülürdü. Buna karşılık gâvur köyünde saz söz faslı başlardı. Bıçkın Türk delikanlıları da konuk giderlerdi onlara. İncir rakısından sarhoş olurlardı. Türklerle Rumların arası tam anlamıyle dostça idi. Fakat bu güzel ilişkiler içinde Türkler, geleneklerini bozmamaya, sözgelişi Rumlardan herhangi bir zenaat öğrenmemeye çok dikkat ederlerdi. Şöyle bir hikâye anlattılar, Türk köylerinden bir küçük çocuk karşıya gidip Rum köyündeki bir ustadan kunduracılık öğrenmiş, sen misin öğrenen, bunu duyan babası çocuğu eve alıp almamakta büyük tereddütler geçirmiş, «Madem ayakkabıcılık öğrendi, gâvur olmuştur bu» diye düşünüyormuş.

Biz kiliseye girerken içerden bir inek çıkıyordu. Bir köy kilisesi denince gözönüne getirilebilenden çok daha büyük bir yapıydı bu: Duvarlardaki, tavandaki resimler, kazınmış, silinmiş, ya da sıvaların düşmesinden yok olmuştu. Kimlerce ve nasıl? Büyük yapının tam karşısına gelen absidin bulunduğu duvara gömülü altı sütundan üçü götürülmüştü. Kim, nereye götürdü acaba? Başlıkları süslü sütunlardı bunlar. Kimi merdivenlerin, parmaklıkların, pencerelerin de sökülmüş olduğu anlaşılıyordu. Artık tapınılmayan ve müze de yapılamayacak olan (ıssız bir yerde ne müzesi!) bir kilisenin başına ne gelebilirse onun başına da işte o gelmişti. Fakat düşünüyor insan, bir köy okulu da olamaz mı idi bu koca yapı? Dahası var, bu güzel köy niçin bırakılmıştı? Niçin evlerin içine girilip oturulmamıştı? Niçin «refah» kaldığı

yerden ileri götürülmemişti? Hâlâ neden bu yıkık yer, oturulan yerlerden daha bayındır görünüyordu uzaktan bakıldığında?

Biraz bu olay üzerinde duralım, ama işin içinden çıkabilecek miyiz bakalım. Mübadelede Kaya Rumlarının evleri, Selânik muhacirlerine verildi. Gelenler de gidenler gibi tütüncüydüler, fakat bağcılıktan anlamıyorlardı. Benzer durum Urla'da da görülmüştür. Orada Rumeli göçmenleri bağları sökmüşlerdi. Kaya'da böyle yapıldığını söyleyemeyeceğim. Fakat gelenlerin Kaya'daki Türk köylüleriyle iyi komşuluk kuramadıkları anlaşılıyor. Onlara «gâvur» diye bakıldığını söyleyenler var Kaya'da. Yaşamın garip bir oyunudur, buradan giden Rumlara da Yunanistan'da iyi gözle bakılmamış, yadırganmış hepsi: «Türk» demişler onlara, yabancılıklarını belirtmek için.

Biz gene gelelim Kaya'daki göçmen Türklere; bunlar yıllar sonra evlerini, bağlarını bahçelerini satıp memleketin başka yerlerine, Rumeli'deki hemşehrilerinin çoklukla bulundukları kentlere göçmüşler. Alın size ikinci bir göç daha. Peki, bu bayındır Rum köyünün bundan sonraki öyküsü nedir?

İşte çözülemeyen, anlaşılamayan sorun burada. Kaya çukurundaki Türk köylerinde oturanlar, Türk göçmenlerinin de ayrılıp gitmesi üzerine, eski adı ile Levisi'nin evlerini parça parça göçürmek yolunu tutmuşlar. Bir söylentiye göre, bu zengin evleri ve bu toprağı onlara veren hükümet, göçmenlere işletme anamalı sağlamamıştı. Bundan ötürü satıp savma tek çıkar yol oldu. Herkes gününü gün etmeye baktı, yerleşip geleceğini kuracağına. Şöyle oldu, böyle oldu, ne olduysa oldu, Kaya'daki Rumların çekilip gitmeleri tarihin zorladığı bir olaydır, fakat Levisi'de yaratılmış olan zenginlik ve uygarlık bir daha geri gelmedi. Bunların elinde bulunan zenaatları Türklerin öğrenmesinden, Türkiye'de teknik

ilerlemeler de gerçekleştikten sonra bile, bugün Kaya çukurunda anlatılan öykülere dayanarak diyebiliriz ki, Rumların kurduğu mutlu yaşam bir masal gibi belleklerdedir. Biz bugünkü olanaklarımızla ve günümüzle o yaşamı kuramamışızdır Kaya'da. Neden? Belki de yalnızca ekonomik bir sorun değil, bir kültür sorunudur bu.

Fethiye'den Gökova'ya dönerken otobüste yanımda oturan yolcu ile hoş-beş ettik; bir iş adamı, Muğla'ya bir arttırmaya katılmaya gidiyordu. Yeni Türkiye'nin bir çizgisidir bu. Elli yıl önce düşünülemezdi. Kendisine Kaya için aklımda biriken sorulardan birkaçını sormaya kalktım. Meğer o da Kayalı imiş. Babası eski bir imammış, Kaya'da Rumlar eğlenip keyif sürerken, bu imam efendi, karanlık evinde çocuklarına, «... bizim de bir bildiğimiz var elbet» dermiş, «onlara refah bu dünyada, bize öteki dünyada.»

Bir yaşayış biçimi olarak kültüre dinin etkisi yoktur diyemem, ama bütün sorunları bu yoldan yanıtlayabileceğimizi de sanmıyorum. Daha gerilerde birtakım nedenler aramak gerekir gibi geliyor bana.

Ama ben anlatacaklarımı tamamlamaya bakayım daha iyi. Gerçekte bir sorunu çözmek için yazılmadı bu yazılar, sorular çıktı ortaya, o kadar. Türk göçmenlerinin sabah bilmediklerini, pulluk kullandıklarını da eklemeyi unutmayayım. Orak yerine de tırpan kullanıyorlardı, harmanı kısrakla dövmüyorlardı, dövenleri vardı, Kaya'nın kuraklığı da onları yadırgatmış olabilir.

Rumlar ise dönecekleri umudu ile mallarını Türk dostlarına bırakarak gitmişlerdi.

Kaya'daki Rum köyünü gezmemiz bir saat sürdü; otomobille gelirken durup uzaktan baktığımız ve benim yaşıyor sandığım köy, içinde bir hastalık çıkmışçasına öylecene bırakılmış ya da bir deprem, bir volkan taşması sonucu insansız kalıvermişti sanki. Hiç birimiz konuş-

muyorduk. Savaşın eski yasasıdır, kazananlar kazandıkları yere gelip yerleşirler; ancak burada, biraz oturulduktan sonra, kapıyı bacayı söküp satmak, taşı, demiri götürmek biçiminde kullanılmıştı bu hak. İçine girilip mutluluk aranmamış, eski günlere baskın çıkacak neşeli bir yaşam yaratılamamıştı. Sanki gidenlere bir çeşit saygıdan, bir daha canlandırılmadı köy. Şunu da söylemek gerekir ki, burada savaş olmadı; Yunanlılarla aralarının iyi olmamasından ötürü İtalyanlar, Türk «Kuvay-ı Milliye»cilerini desteklediler bütün bölgede Yunanlılara karşı. Fethiye işgalinin ayrıntılarına ayrıca geleceğim. Muğla, Fethiye, Kaya Rumlarından birkaç kişi, Yunan askerinin İzmir'e çıkmasından sonra, Fener kilisesi'nin yüreklendirmelerine ve özendirmelerine uyarak örgütlenmişlerdi gerçi, fakat bunun Türklerde bir yürek acısı açmadığı, Rumlarla giderayak öpüşüp ağlaşarak ayrıldıklarından anlaşılmaktadır. Rumlar yine gelecekleri umudu içindeydiler. Gerçekte gittikleri ülke onlara yabancı idi.

Köyün sırtını dayadığı tepeye tırmanmaya başladık, sıcak iyiden iyiye artmıştı, otlar ve taşlar bir titreşim içindeydiler. Ama yorgunluğumuza değdi, tepeye varınca birden Akdeniz'i gördük ve oracığa, bir meşe ağacının gölgesine çöktük. Deniz, uzaklara doğru yükseliyor gibiydi. Uçsuz bucaksızlık duygusu ruhumu hafifletti. Önümde, eskiden Rumların belki kokusundan bile sarhoş oldukları şarap ve incir rakısı fıçılarını kıyıya indirdikleri patikalar kıvrıla kıvrıla aşağı uzanıyordu. Kimsecikler yoktu kıyılarda. Her halde İskender de bu kıyılardan geçmişti. İnatçıydı, Likya'nın kıyıları için yol vermez dedikleri halde daha ilerde Phazelis kıyı boyunu izleyerek varmıştı Antalya'ya. Bunu biliyoruz. Yalnız İskender, Telmessos'u (Fethiye'yi) alamamış, ama üzerinde de pek durmamış, buraya Nearkhos'u satrap ata-

yarak yoluna koyulmuştu. Nearkhos ise Telmessos kalesini bir hile ile almıştı; müzikçilerin âletleri arasına silâhlarını saklamış ve onlar kaleye girince silâhlarını çekmişler ve kenti teslim almışlar. Denizci Likyalılar bu kıyılardan kalkıp Hititlerin müttefiki olarak Mısır'a, savaşa gitmişlerdi. Sonra Kadeş Savaşı'na katılmışlardı. Glaukos ile Sarpedon, Anadolu'yu Akhalar'dan korumak için Troya'nm yardımına buradan gitmişlerdi. Menteşe Bey Antalya'dan ya da Side'den gemileriyle kalkıp bu kıyılara yanaşmıştı, Selçuk'un yıkılmasından doğan düzen boşluğunu doldurmak için. Hey gidi görmüş geçirmiş deniz! Doğa her zaman tarihle alay eder. Güneşin arı aydınlığında gözlerim kamaşmış, İtalya'da Goethe'nin içinden söylediği söyleri yineliyordum: «Sanki tarih olayları buranın taşından toprağından daha önemli imiş!»

Ünlü bir Likya masalı var, o masalda anlatılan olayın geçtiği kıyılara bakıyoruz; Khimaira masalı diye anılır, ya da Bellerophon masalı diye, Homeros, Hesiodos, Pindaros anlatmışlar: Eskiden baktığı insanı taşa çeviren Medusa adlı bir kadın varmış, bir kahraman çıkmış bu kadının kafasını kesmiş. Anadolu'da eski kentlerden kalma taşlarda bu Medusa'nın başına rastlanır. İşte bu kadından toprağa akan kandan bir at, hem de kanatlı bir at ortaya çıkmış. Sanat perileri Muzalar büyütmüş onu, onun için de bu kanatlı ata ozanlar, sanatçılar binermiş ancak. Homeros, destanlarındaki kişilere «kanatlı sözler» söyletir aradabir. Demek ozanca, düşsel, güzel sözler. İşte Yunanistan'da Kral Glaukos'un oğlu Bellerophon bu kanatlı ata, Pegasos'a binmek ister. Tanrıça Atena'ya yalvarır, o da ona düşünde görünür ve bir altın gem verir. Bellerophon, elinde bu altın gemle Pegasos'u aramaya başlar ve bir gün onu bir ırmaktan su içerken görür. At ondan korkmaz, Bellerophon da ata

altın gemi takar ve sırtına biner, Pegasos göklere havalanır. Artık her şeye egemendir delikanlı.

Birgün Bellerephon bilmeden kardeşini öldürmüş, bu yüzden kaçmış yurdundan, Proitos'un sarayına varmış, kralın genç ve güzel eşi Bellerophon'a vurulmuş, fakat delikanlı ona yüz vermemiş. Buna kızan kadın, kocasına, delikanlının saldırısına uğradığı yalanını uydurmuş, Bellerophon'un öldürülmesini istemiş. Ama kral konukluk töresi uyarınca bu işi yapamayacağını anlamış, bir ala (hile) düşünmüş, Likya kralına bir mektup yazmış, vermiş delikanlının eline, o mektubunda Likya kralından Bellerophon'u öldürmesini istiyormuş.

Bellerophon Likya'ya varır, kralın konuğu olur, kral onu ağırlar, ama sonunda mektubu okuyunca ne yapacağını şaşırır. O da öldürmeye kalkmaz hemen delikanlıyı, kurtuluşu olmayan bir iş verir ona. Khimaira'yı öldürmesini ister ondan. Khimaira, ağzından alevler saçan bir canavardır. Bellerophon kanatlı atı Pegasos'a binip Khimaria'nın üstünde uçar ve okları ile onu öldürür. Khimaira'nın öldürüldüğü yerde bugün de canavarın ağzından ateşler çıkmaktadır. Yanartaş'tır şimdiki adı.

Böylece Likya halkı bu canavardan kurtulmuş. Fakat kendisine gerekli biçimde teşekkür edilmediğini gören Bellerophon, deniz Tanrısı Poseidon'u kandırarak Likya'yı denize boğmak ister. Dalgaların başına geçerek kıyıya doğru saldırıya geçer. Bunu gören Likya halkının dili tutulur. Fakat kadınlar kurtarırlar ülkelerini, eteklerini kaldırarak kıyıya doğru yürürler, deniz bunu görünce utanır, durur, sonra geri çekilir.

Bu masal Likya'da eskiden kadının çok saygın bir yeri olduğunu, orada eskiden bir Tanrıça'ya tapıldığını göstermektedir. Bilimciler, yalnız orada değil, belki bü-

tün Anadolu'da çok eskiden bir anatanrıça kültünün egemen olduğunu söylemektedirler.

Doğa, tarih ve masal arasında gidip gelen kafam yorgun düşmüştü. Çocukluğumuzda bize ezberletilen bir şiiri anımsadım. «Akdeniz'dir denizlerin güzeli / Biz bu güzel kızı sevdik seveli...» Öyle ama Osmanlı'nın en güçlü gününde bile bu denizde «ticaret» yapmadık, ticaret filolarını vurduk ve Türk'ün ölüm çanlarının çaldığı Birinci Dünya Savaşı sonrası günlerinde Anadolu'da «bakkallık» bile edemedik. Döğer köyünde yaşlı bir köylü bana, «Biz maldan kazanırız, başka bir işten anlamayız» dedi. Bu konuşmayı sırası geldiğinde anlatacağım.

Sonra kalktık Akdeniz'i gören tepedeki yerimizden, terimizi kurutmuştuk, göğüs bağır açık, taşlara gelişigüzel basarak, yalpa vura vura, acıkmış ve susamış, köye indik gene. Rum köyünden bu kez hızlı hızlı geçtik ve bir kuyunun başında durduk. Böylesine soğuk ve güzel bir su içmedim dünyada diyebilirim, bir köylü kadının kovasından. Kadın gençti, ama yüzü güneşten kavrulmuş, çizgi, buruşuk içinde kalmıştı. Bizi merakla inceledi. Yanaklarımızdan bağrımıza sular akarak, sendeleyerek, konuğu olduğumuz Nuri beyin bahçesine vardık.

Çardağa kendimi dar attım, oranın adeti gereğince ayakkabılarımı, çoraplarımı çıkardım; getirdikleri bir tahtanın üstüne dayayarak soğuk su ile yudum ayaklarımı, kuruladım; sonra elllerimi yüzümü sabunladım. Ferahlamıştım, çektim kendimi çardaktaki kilimlerin, minderlerin üstüne, bağdaş kurdum, ağaç ve sebze dolusu bahçeye daldım. Çiçek bakımından çok zengindi Kaya, çelebi zambakları, fransola, hatmi, gül fatma, horoz ibiği, nekis, sümbül, ful... gününe, mevsimine göre donatıyordu çevreyi.

Az sonra önümüze büyük bir sini kondu; sininin çevresi yufka (doğrusu yuwga'dır) ve ekmekle donatıl-

mıştı. Evsahibimizin o sabah kestiği oğlağın çeşitli yemekleri tabaklara doldurulmuştu bahçenin soğanı, taze, sarı, küçük patatesler, domates, ev yoğurdu, ayran... Sonra soğumuş rakı. Yiyip içmeye başladık.

Göçten yıllar sonra Kaya Rumlarından birkaç kişi gelmiş buraya, eski komşularını bulmuşlar, kendi evlerinin bahçesinden korka korka birer avuç toprak almışlar. Bizimkiler, «Çekinmeyin, alın istediğiniz kadar» demişler onlara. Rumlardan, «Biz yanlış yaptık, Anadolu'dan yana olacaktık, beraberce koruyacaktık burayı» diyenler olmuş. Sarpedon'un, Galukos'un Troya yardımına koşmasına benzer bir Anadolu'culuk ruhu. Gerçekte Anadolu'daki Rumları kurtarmak bahanesiyle İzmir'e çıkan ve ilerleyen, ilerledikçe iştahı artan emperyalist maşası Yunan ordusu, bu Rumluğun mahvına neden olmuştur. Her şeyleri vardı, her iş onlardaydı, kimi kentlerin yönetimine dek. Üstelik buradan Yunanistan'a göç edenler, hiç de iyi bir karşılanma, yakınlık, güleryüz, kardeşlik bulamamışlardır orada. İnsan yaşadığı toprakla bir hamurdandır.

Soframız güzel yemekler ve güzel konuşmalarla uzuyordu. Köy okulunun başöğretmeni Ercan öğretmen ile gene o okulun öğretmeni olan eşi de vardı aramızda. Eski günler, yeni günler, Ölü Deniz üstüne masallar, kilim kök boyaları, Kaya'nın geleceği gibi konular zenginleştiriyordu söyleşimizi. Sofranın altına düşen bir kilimin renkleri gözümü almıştı, meğer evin hanımının dokuduğu bir kilimmiş bu. Boyasını sordum, kök boya olduğunu söylediler. Bari bu boyalardan birinin olsun nasıl yapıldığını öğreneyim eddim, kilimin üstündeki kahverengiye parmağımı bastım. O rengi bulmak için, karaağaç kabuğu, nar kabuğu, palamut, sütleğen otu, ceviz yaprağı ya da kabuğu, şap birarada kaynatılırmış.

İkindiye doğru köyün imamı da katıldı aramıza: bu

sevimli yaşlı adam, Ercan öğretmenin babası idi, başta imiş, mide ve bel ağrıları çekiyormuş, ama evde yatmaktan sıkılmış, tarlaya dek uzanıp hayvanlar için ot toplanmış, belinde otu sardığı ip dolanı idi. «Ne olacak bu Kaya'nın geleceği?» diye soruyordu. İlginç olanı şu ki, var olanla yetinilmesine razı değildi, Ölü Deniz'in turistlerce sevilmesi, aranması onda umutlar uyandırmıştı; Ölü Deniz'e giden yol Kaya'dan geçerse, ya da Kaya'nın deniz kıyısı değerlendirilirse burada da, başka yerlerde olduğu gibi, bir zenginlik doğacağını söylüyordu. Toprak ve ürün daha çok para edecekti.

Gerçi şimdiki durum, üstünde yaşayanları geçindiriyordu, sözgelişi ev sahibimizin topraktan yıllık geliri elli - altmış bin lira kadardı, ama onlara Kaya bu durumu ile sönük geliyordu. Canlandırmak için onu ne yapmalıydı? Gerçekten de Kaya çukurunda şimdi 1200 kişi kadar oturuyordu, azdı bu nüfus, köylünün çoğu yıllar önce kentlere göçmüştü, burayı ancak ondan geçinebilecek olanlara bırakmıştı. Oysa eskiden gâvur köyünde 10.000 kişi vardı. Ama onların çalıştıkları iş dalları iki elin parmağını geçiyordu. Biz neden o duruma gelmemeliydik? Nemiz eksikti? Refahı öteki dünyada bekleyen imam çağdışı idi artık, şimdi dinin «elkâsibü habibullah» ilkesi geçerliğe konuyordu.

Kimdi o giden Rumlar? «Rum» bilindiği gibi «Roma» demektir. Anadolu, «Roma memleketi» diye anılırdı yakın geçmişe değin: «Diyar-ı Rum». Osmanlı padişahları kendilerine «Roma Kralı» derlerdi, «Sultan-ı İklim-i Rum» o demektir. Mevlânâ, «Romalı Celâl» diye anılırdı: Mevlâna Celâleddin Rumi. Kısacası burada oturana Rum denirdi. Aklıma gelmişken söyleyeyim, yine «mübadele» anlaşması gereğince Yunanistanîa gönderilen Karamanlı Rumların, 1071'den önce Anadolu'ya gelmiş Hıristiyan Türkler olduklarına ilişkin kanı yaygın-

dır. Bir topluluğu adlandırmada din başlıca etken olarak alındı mı, Slav Müslümanı olan Boşnakları Türk sayma yanılgısına değin varılır. Boşnaklar bir sözcük Türkçe bilmezler. Konumuz olan bölgeye bağlı kalarak düşüncemizi sürdürelim; «uzak» sayılmış diyarlardan (Tele-Meğri) birindeyiz şimdi, bu demektir ki karışma burada en doğal akışını bulmuştur, gelip geçme değil, yerleşme, kaynaşma, oturma. Bir bir sayabiliyoruz: Hititlerin «Lukki» diye andıkları Likyalılar, savaş için gelen Persler, ticaret için gelen Grek kolonları, İskerder'in Makedonyalı askerleri, Romalılar, Bizans'ın öne sürdüğü Hıristiyan Türkler, Selçuklular, Menteşeliler, Osmanlılar... Burada şimdi hepsi yaşıyor, kimi evlenmiş, çocuğunu bırakmış gitmiş, kimi yerleşmiş, kaynaşmış, dil ve din değiştirmiş, zamana uymuş.

En geniş gören Atatürk'tü, gelmiş geçmiş bütün Anadolu halkını şimdi orada oturan ulusun adı ile anıyordu. Ahmet Cevat Emre'ye, «Homeros büyük bir Türk ozanıdır» demesi bundan. Tales'in çok karmaşık görünen evreni «bir»e indirgeyip «su»dur demesi gibi, o da Anadolu tarihini yapan öğelerin ortak ve tek olan yanını bulup ortaya koymak amacındaydı: Bu toprağın insanı olmak. Yoksa ne Likya, ne Pers, ne Bizans, ne Roma canlandırılabilir, insan emeğidir biçim veren tarihe, insanların belli bir toprak üzerinde beraberce çalışmalarıdır, ütopyalar değil. Bu gerçeği göremeyip dışardan güç zorlamak yenilgi ile sonuçlanır, kazanan tarihtir, insanın yaşantısıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, çeşitli yabancı ulusların Anadolu'ya asker çıkarmaları, ütopyaları gerçek sanmanın aldanışından başka bir şey değildir. Ama Anadolu'da bu ütopyalara katılanlar oldu. Biz konu edindiğimiz bölgeye bağlı kalarak kısaca bu olayları gözden geçirelim. Ancak şunu hemen söyleyeyim ki, Rumların

Muğla'dan, Fethiye'den, Kaya'dan ayrılmaları çok dostça olmuştur; Türkler onları gözyaşları içinde uğurlamışlardır.

Ayrılış öyküsünü anlatırken sayın Ünal Türkeş'in «Kurtuluş Savaşı'nda Muğla» adlı kitabından yararlanacağım. Gerçekte ele aldığım bu bölge için başvurulacak kitap sayısı çok azdır. Sayın Kâzım Yılmaz'ın «Fethiye» adlı kitabından daha önce söz etmiştim. Arkeolojik ve trihsel bilgiler için sayın Akurgal'ın kitabı ile sayın Akşit'in kitaplarından yararlandım, ama konunun o yanını, yazım bir gezi yazısı olmaktan çıkıp bilimselliğe dalmasın diye fazla kurcalamadım. Yabancı kaynakların da dediğini tutan gerçek, Türklerle Rumların Anadolu'da çok iyi geçindikleridir; bunu Türklerle Ermeniler için de söyleyebiliriz. Rumların işi gücü ayrıydı. Kaya Rumlarının çeşitli zenaatlarla uğraştıklarını yazmıştım, bu durum Muğla'da ve Fethiye'de de elbette böyleydi. Öyle ki, daha çok kentlerde oturan Rumlar, bu kentlerin yönetimini de ellerine geçirirler. Sözgelişi 1878 yılından başlayarak Fethiye'nin yönetimi Rumların elindedir. Hacı Nikola Lövizidi, Kromadi Manol, Hacı Yanni Lövizidi ve Yahudi Mırday Mırdayı Fethiye Belediyesinde başkanlık yaparlar.

1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi ile toprağın devlet tekelinde olan mülkiyeti, bilindiği gibi, halka devredilmeye başlanmıştır. Ellerindeki ticaret anamalı ile zenginleşen Rumlar, bu fırsattan yararlanarak toprak alırlar. Özellikle Kaya'da toprağın yüzde yetmiş beşi onların olur. Fethiye'de birbiri arkasına Rum okulları açılır. (Türk ortaokulu 1943 yılında açılmıştır). Türk çocukları Rum okullarına giderler.

Muğla'da değirmencilik, yapıcılık, dülgerlik, gireççilik, fırıncılık, hamamcılık, terzilik büyük ölçüde Rumların elindedir. Onların Saburhane'de işlettikleri meyha-

neler de ünlü idi. Bu meyhanelerde incir, üzüm, hurma rakısı satılırdı. Türk kesiminde ise bu tür eğlence yerleri yoktu. Türk delikanlıları sık sık Saburhane meyhanelerine giderlerdi. Kırk kadehi bir elde dolduran usta Apostol'un tatlı dili, Türk delikanlılarının çok hoşuna giderdi. «Titrek cavur» da onlara kendinden rakı ikram ederdi. Rumlar kendi yaptıkları rakıyı satarlar, fakat tezgâhtarlığı da başkalarına bırakmazlardı. Adalar'dan kaçak getirilen meze çeşitleriyle tezgâhlarını donatırlardı.

Muğla Rumları, kaçakçılığı genellikle iş edinmişlerdi. Bunda özellikle Hacı Petro başta gelir ve Bodrum, Datça kıyılarını kullanırdı kaçakçılık için, Muğla'nın Türk toplumu, yüzyılın başlarına değin tıp ve eczacılık öğrenimine ilgi duymamıştır. Buna karşın Muğla Rum topluluğu öteden beri eczacı ve doktor yetiştirir. Merkez ilçenin bütün köylerine Rum doktorlar gider. Kaya köyünde iki doktor ve iki eczane bulunduğunu daha önce yazmıştım. Aradan 45 yıl geçtiği halde bugün Kaya halkı o düzeye erişememiştir. Köylere giden Rum doktorlardan «şişman doktor» adı ile anılan Rum doktor özellikle ün yapmıştı, çok gezgindi.

Muğla'nın İtalyan işgali altına giriş tarihi 2 mayıs 1919'dur. İtalyanlar, Türklere karşı, bilindiği gibi dostça ve uygar davranırlar. Bu tarihte Fethiye de işgal görür. Oysa bu bölge Osmanlı yönetimi boyunca, demek yedi yüz yıl kadar savaş görmemiştir. Mondros anlaşması gereğince, İtalyan Cigorya kruvazörü 50 silâhlı asker çıkarır Fethiye'ye. Komutanları birtakım insancıl ilkeler ileri sürer. Fakat Kordon'daki Rusumat Dairesi'nden Türk bayrağı indirilir, yerine İtalyan bayrağı çekilir. Ayrıca Kalimnos adasının kuzeyindeki Leryos adasında her an karaya çıkmaya hazır üç bin İtalyan askeri vardır.

Yunanlıların İzmir'e çıkışı bu tarihten dört gün sonraya düşüyor. İzmir Redd-i İlhak Cemiyet-i Milliyesi'nin çağrısı üzerine Muğla'daki ünlü Kocahan mitingine Muğla'nın bütün kazalarından ve bu arada Fethiye'den heyetler katılır. M. Kâzım Yılmaz, kitabında, İstanbul'da kurulmuş olan gizli Muavenet-i Bahriye Grupu'nun değirmen taşı diye kaçırdığı bir 57 milimetrelik, bir tane de 37 milimetrelik topun Fethiye limanında uygun yerlere yerleştirildiğini ve Yavuz zırhlısının topçu subaylarından yüzbaşı İhsan komutasında bu topların, limana giren Elli Yunan Kruvazörüne dokuz gülle attığını yazıyor. Ayrıca Kayalılardan dinlediğime göre, 1920'de Yunanlıların topla donattıkları bir şilebi Fethiye limanına soktuklarını, karşıkoyma görmeden çıkarma yapacaklarını sanırlarken, Kayalı Hacı Yusuf komutasındaki bir müfrezenin limandan sandalla Fethiye boğazına girerek mavzer ateşiyle bu gemiyi püskürttüklerini dinledim. Bu söylentilerin gerçeğini araştırmalı. Fethiye, Muğla ve yöresi, İtalyanlara bırakılmış değil miydi Mondros'ta? Yunan niçin geldi? Geldi mi acaba?

(Bu yazı gazetede çıktıktan sonra, emekli deniz albayı Sedat Çınar evime telefon etti, yukarda anlattığım iki olayın da doğru olduğunu söyledi. Birincisi, savaş tarihinde «Helli olayı» adı ile okutulurmuş. O günkü yüzbaşı İhsan, sonra tümamiralliğe değin yükselen İhsan Özel'dir. Sayın Sedat Çınar, ikinci olay için de, eskiden hızlı ticaret gemilerine toplar yerleştirildiğini ve «muavin kruvazör» olarak bunların savaşlarda kullanıldığını anlattı. Kendisine teşekkür ederim.)

Bu sırada Fethiye kilisesinin, gizli Mavri - Mira ve Etniki - Eterya eylemleri kurduğu söylentisi vardır. Muğla Rumlarının da Aydın Rumları gibi, ezildiklerinden yakınarak yardım istemeye kalkmalarını önlemek amacı ile Muğla'da, Fethiye'de ve Kaya'da «Kuvay-ı Milliye»

örgütleri kurulur. Fethiye Jandarma Komutanı Yüzbaşı Cavit Aker bu örgütün başına geçer. Yüzde yetmiş beşi Rum olan Kaya'da da bu etkinliğin uzantısı görülür. Alman ağa çetesinin desteklediği Süleyman Harmandar ve Hacı Yusuf gibi Kayalılardan bir komite kurulur. Gerçi ellerinde büyük bir güç yoktur, fakat her olasılığa karşı hazır durumda olmayı düşünmüşlerdir.

«Muğla Rumları 1922 ilkyazında Muğla'dan ayrılırlar. Ayrılık zor ve acı olur. Birbirlerine hiç kötülüğü dokunmamış komşuların, Türk dilini konuşan cemaatların, özgür ve mutlu geçmişin sahibi yaşlıların gönüllerinde duydukları elem, savaşla sağlanmak istenen nice görkemli zaferlerin hülyalarından daha büyük bir anlam ifade eder. Birbirlerine kavuşan yaslı yüzlerde sevginin ve kardeşliğin lirik heyecanı dolaşır. Osmanlı'ya kasdeden, Türklüğe küfreden bütün haçlılar ve bu arada Muğlalı silah imparatoru Basil Zaharof dönüp bu görünüye baksalardı, ayakta tutmaya çalıştıkları emperyalizmin çatırtısını muhakkak duyarlardı. Meyhaneci «titrek Gavur»un hasta yatağından bin bir itina ile kaldırılıp ata bindirildiğini görse, bu ihtimamı soyluluğunda yatan Muğla'yı zedelememek, Muğlalıyı ezmemek nezaketini acaba anlarlar mıydı? Başlarında hamamcı Hristo'nun bulunduğu son aile bir daha dönmemek üzere Saburhane deresinden uzaklaşırken arkada ağlayanlar, onları atları ve merkepleri ile Marmaris'e kadar yolcu edenler, insanlığın bitmek tükenmez soyluluğuna en büyük oranda sahip oluşun ispatını gerçekleştirmişlerdir. Muğla Rumlardan arındığı gün bomboş kalır. Uzunoluk değirmeni susar. Fırınların ateşi birden söner. Dülger ve yapıcı sıkıntısı başlar. Andon'un yıllarca yaktığı Saburhane hamamı soğur. Anlaşılır ki Muğla sınaî ve ticarî hayatının ağırlığı Rumlarla beraber gitmiştir.»

Şimdi Türk halkı nalbantlıktan bakkallığa dek bü-

tün zanaat ve meslekleri öğrenip kendi işini kendi görmek zorundaydı. Konumuzun bamteli buradadır.

Kaya'daki durum da buna benzemektedir. Evlerini, mallarını Türklere emanet ederek gözyaşları arasında, Türk komşuları ile öpüşerek ayrılan Rumlar, yollar boyunca kardeşçe uğurlanırlar. Sonra birden o neşeli, varlıklı, kalabalık köy sessizliğe gömülür. Bir dönem kapanmıştır.

Güneş batarken Ercan öğretmenin evini (okulun bir bölümü idi) ve küçük camiyi ziyaret ettik. Yolunun yapılmasını, kıyıya bağlanmayı, turistik değer kazanmayı bekleyen Kaya Çukuru'nu arkada bırakarak ormanın loşluğu içine daldık sonra, araba ile. Artık hava kararıyordu; belki de büyük melengeç ağacının oralarda bir yerde, tütün düşkünü bir deve bekliyordu, ama o ancak atlı ya da yaya gidildiği günlerde ortaya çıkıp yolculardan sigara isterdi. Oysa makine idi şimdi yoldan giden.

Ertesi gün Yunus Nadi İlkokulu Müdürü Sayın Ahmet Erçetin (zavallı Ahmet Erçetin, bu yazıları dizgiye verdiğimiz gün ölüm haberini aldım.) ile eşi öğretmen Ayşe Erçetin'in düzenledikleri başka bir geziye katıldım. Önce Döğer'e ya da Düver'e, (eski Tlos) sonra da Ören'e (eski Araksa) gittik. Tlos, Likya'nın beş büyük kentinden biriydi. Şimdi bile yıkık tiyatrosu, hastanesi (ya da hamamı), agorası, sandal mezarları, saray mezarları ile bir meraklı gezgini günlerce tutacak çekiciliktedir. O tiyatro onarılsa, tepeye çıkan yol yapılsa bu ilginç bölge dünyayı ayağına getirir. Hititler'in zamanında yaşamış Lui'lerin dili ile (Luice ile) akraba olduğu söylenen Likçe'de Tlos'a «Tlava» denirdi. Bu kentin Termillerle bir ilişkisi vardır. Burada İsa'dan önce beşinci yüzyıla tarihlenen kabartmalı mezar taşları ve sikkeler bulunmuştur.

İşin başka bir ilginç yanı da Menteşe'ye bağlı Döker (Düver) beylerinin, kalelerini, eski Tlos'un bulunduğu

Akdağ (eski Massikytos) tepesine kurmalarıdır. Bu beylerin köylüye ettiği zulüm, bugün bile konuşulur. Nitekim bir kahve içimi oturduğumuz (ama kahve değil de soğuk bira içtik) köy kahvesindeki yaşlılar bu konu üstüne konuştular. Düver beylerinin cezalandırdıkları kişileri, ellerini kollarını bağlayarak kaleden aşağı attıklarını anlattılar. Ama sonra ne oldu, Düver halkı toprağa sahip çıktı, bütün sömürücü beyleri başından attı. Düver'in Bakkal köyündeydik, muhtar, «On dört mahalleyiz, beş camimiz, iki okulumuz var. Kimi zaman okullarda öğretmen bulunmuyor» dedi. Köylerin, daha doğrusu mahallelerin, evlerin dağınıklığı birçok sıkıntının başıdır. Köyün yaşlısı da, «Biz eskiden beri maldan kazanırız, ta derebeyleri zamanından beri,» dedi. «Bir de ekin. Biz de zenaat yoktur. Bizim ayakkabılarımızı bile Kaya Rumları yapardı. Bizde zenaat onlar gittikten sonra başladı.» Ve onunla birlikte uluslaşma süreci.

Ören'e gelince; bu yazı dizisine onunla başladım bari sözlerimi onunla bitireyim: Burası eski çağda bir Karya kenti iken sonradan Likya'ya geçmişti. Esen (Xantos) çayının yukarı vadisindedir. Tanrıça Leto, çocukları Artemis ile Apollon'u burada doğurmuştu. Bu yüzden, Xantos çayı Likyalılar için kutsaldı. Eski Yunanlılar Apollon Tanrıyı Likya'dan alıp benimsediler.

Oturduğumuz yerde, Esen çayına dağdan bir çağlayan dökülüyordu, öyle ki gürültüsünden konuşamıyorduk. Ayaklarımızı suya soktuk fakat tutamadık. Sonra Ayşe öğretmenin eliyle hazırladığı güzel yemekleri yedik, Apollon'un yurdu olduğu için kâhinler yetiştiren bu yerde, sırt üstü uzanıp düşlere bıraktık kendimizi.

URLA YARIMADASI'NDA

28 nisan 1972 cuma günü, heykelci Şadi Çalık, yayıncı Oğuz Akkan ve ben Cem Yayınevi'nde buluşarak, 16.30'da İzmir'e kalkacak uçağa binmek üzere Yeşilköy Havaalanı'na yollandık. Tasarımız Urla Yarımadası'nı dolaşmak. Oturmak yerimiz İskele köyü olacak, Şadi Çalık'ın ablasının oradaki yazlık evinde kalacağız. Gezinti üç gün sürecek.

Hareket günü hafifçe hastaydım, kırıklığım vardı, ama o güne değin görmediğim Urla bölgesi bana çok çekici geliyordu, yolculuğumuzun güzel geçeceği inancı hastalığımı yenmeme yardım ediyordu. Ancak bununla yetinmeyerek Yeşilköy Havaalanı'nda tedaviyi bir konyakla destekledim. Buna Oğuz Akkan da katıldı, hiç hasta olmadığı halde. Şadi Çalık çay içti, biz konyak içmesi için diretmeyelim diye de tabanlarının altındaki nasırlardan yakındı.

Uçağa binerken çok üşüdüm, hava rüzgârlı ve soğuktu. Nedense biniş sırasında uçağın kapısı önünde hep böyle yığınak oluyor, itişip kakışıyor herkes. Modern bir taşıtın önünde bu ilkel davranış çok şaşırtıcı. Kuyruk olunmuyor. Ya da uçak bilinmez bir güçle öylesine çekiyor ki toplanan yolcusunu, ağzı gerisinde acayip bir

hayvan gibi beş altı dakika içinde bir şey bırakmıyor oturduğu yerde.

16.30'da kalktık. Uçakta birçok İtalyan turisti vardı; tümü yaşlı kadınlar, erkekler, çoğunun elinde İncil, bir Hıristiyan derneğinin düzenlediği geziye katılmışlar, Efes'e gidiyorlar. Uçak kalkarken bunlar istavroz çıkardılar ve sonra yüksek sesle öyle bir konuşmaya başladılar ki, biz birbirimizi duyamaz olduk. Bu İtalyanlardan biri, bütün parmakları yüzük dolu yaşlı bir kadın, herhalde uçakla çok yolculuk etmiş olduğundan kendini havacılık uzmanı yerine koymuş olmalı ki, bana da, Çalık'a da kimi hareketlerimiz yüzünden ihtarda bulundu, ama gülerek. Benimki valizimi yukarı koymaya kalkmam, Şadi'ninki ise sigarasını ağzına almaktı. Benimkisi yanlıştı düpedüz, Şadi ise yakmak üzere almamıştı sigarasını ağzına. Kadın otoritesini yumuşaklıkla yürütmeyi yeğliyordu anlaşılan, bir yandan parmağını sallarken, bir yandan gülümsüyordu. Şadi Çalık, kadına «emekli hostes» adını taktı. Benim yanımda da o yaşta bir kadın oturuyordu, herhalde başka bir görevden emekli olan bu kadın, Baba-Oğul ve Santo Esprito'yu anıp parmaklarının ucunu yavaşça öptükten sonra, daha yeni havalanmış olan uçaktan Marmara denizini göstererek, arkadaki arkadaşlarına bağırmaya başladı:

— Ecco, ecco, del mare, del mare... Ecco del mare!

Derken ötekiler de bu sözleri bağıra bağıra tekrarlamaya başladılar. Yanımdaki kadın, bana da parmağı ile aşağıdaki denizi göstererek:

— Del mare, dedi.

— Evet, dedim.

— Bella, dedi gülümseyerek.

Bu «ecco»lar ve «del mare»ler uçağımız bulutların üstüne çıkınca kesildi ister istemez. Yıllar önce trenle kuzey İtalya'dan geçerken, ertesi gün göreceğimiz Gar-

da Gölü'nü öven konuşkan İtalyan'ı anımsadım o sırada: «Domani lago di Garda» diyordu parmaklarının ucunu öperek, «bella!»

Şekerden sonra hostesimiz pandispanya ile portakal suyu sundu. Emekli hostes bunların hepsini anlayışla, gülümseyerek, başı ile onaylayarak karşılıyor, bizim hostese aferin der gibilerden bakıyordu, ama onu bir ara küçük bir denemeden geçirmemezlik de edemedi, şekerden bir tane daha almak istediğini söyledi. Yiyeceğinden değil, usulleri, âdetleri kullanmak istiyor. Yarım saat dolmadan uçak inişe keçti. Bulutları delip karayı ve denizi yeniden gördük. Yanımdan ve arkamdan sesler yükseldi:

— Ecco ecco, del mare... Del mare...

Gogol'ün «Bir Evlenme» adlı oyununda bir Rus subayı, İtalya anılarını anlatırken İtalyanlar için, «Onlar da bizim gibi denizci,» der. Rusların denizci sayıldıklarını bilmiyorum (Gogol eğleniyor), fakat İtalyanların denize düşkünlüğü yüzde yüzdü, del mare dillerinden düşmedi.

Hostes, İzmir havalanında arama yapılacağını, kimlik cüzdanlarımızı hazır bulundurmamızı haber verdi. Turistler bunun pasaport yoklaması olduğunu sandılar. Fakat Türklerin kendi yurtlarında niçin pasaportla gezdiklerini herhalde düşünmediler ki, şaşmadılar buna.

Bizi orada Şadi Çalık'ın eski bir arkadaşı, Vedat Mavitan karşıladı. Ressam ve basımcı. Ağır başlı, cana yakın bir insan. Ben nedense Şadi Çalık'ın bütün eski arkadaşlarını, hele İzmir'de olursa, Girit göçmeni diye düşünürüm. Burada da doğru çıktı sanım. Ancak Rumca konuşmadılar. Şadi Çalık bizimle bile arada bir Rumca konuşur. Bildiğimizden değil, içinden gelir ve bunu çokluk tavla oynarken ve hele kazanırken yapar. Ama buna Rumca demek doğru olmaz, Türkeçnin Rum ağzı

ile konuşulması dersek daha yerinde olur. Bu yüzden biz de ona Çalikaki diyorduk. Fakat bu adın, Şadi ailesinin Girit'te bilinen kendi soyadları olduğunu Çalık dostumuz son Girit yolculuğunda yeni öğrendi.

Gezintimizin hepimiz için tek üzüntülü yanı, Çelikaki'nin tabanlarındaki nasırlar oldu. Bu yüzden arkadaşımız rahat yürüyemiyor, topuklarına basmaya çalışıyor, yapamayınca yoruluyor, yüzünü buruşturuyor ve bitik düşüyordu. Buna karşın çok dayanıklı idi, neşesini yitirmiyordu hiç. Bu yüzden de Vedat Mavitan'ın arabası Volksvagen çok işimize yarardı.

Havaalanından bu araba ile İzmir'e yollandık, Karşıyaka'yı bulduk. Deniz bir saksı çiçeği gibi rüzgârda titriyor, akşamın kırmızı rengi gökyüzünde uçuşuyordu. Şadi Çalık, Karşıyaka'da bir dostunun evine başsağlığı ziyaretinde bulunacağını söyledi. Ona göre bu ziyaret on dakika sürecekti ancak. Zar zor bulduk apartmanı, Çalık indi, içeri girdi, biz deniz kıyısında beklemeye başladık. Onun içeceği yorgunluk kahvesini dalgın dalgın kokluyorduk. On dakikalık ziyaret yarım saati geçince, apartman katlarını gözlerimizle araştırmaya koyulduk. Şadi Çalık'ın hangi katta olduğunu bulmaya çalışıyoruz. Bulduk da... Birinci katın penceresi önünde kahvesini içiyordu. Vedat Mavitan:

— Şimdi ona sakız reçeli de ikram ederler, daha bekleyeceğiz, dedi.

Ama biz sakız reçeline fırsat bırakmamak için, uygun adımla apartmana doğru yürüyüşe geçtik. Bu kararlı yürüyüşü görünce Şadi Çalık davrandı.

Bu ziyaret İskele köyünü gün batmadan görmemizi önledi. Oysa Şadi Çalık'ın istediği, oraya aydınlıkta varmamızdı. Çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği yerin destansı anısı bir yıldız gibi parlıyordu sessizce. Biz de ya-

kalanmış balıklar gibi acayip acayip bakarak dinliyorduk onu. Dünyanın masal olmasını istiyorduk.

Karşıyaka'yı İzmir'e bağlayan kıyı asfaltını ilk görüyorum. Koydan her iki yakaya bakınca, şu birkaç yıl içinde yükselmiş olan koca yapıların yoğun oylumu, sonradan bulunmuş çok eski kentlerin, gizi daha çözülmemiş tapınakları izlenimini bırakıyor bende. Değişmiş İzmir'in görünümü; gerçi karşı durulmaz bir şeydir bu, ama eskiyi aramanın bir türlü vazgeçilmeyen tutkusu da insansaldır ve bunda kafanın eskiliğini bulmak boşunadır. Çağımızın, hiç kuşkusuz, yeni duyarlığını ve yeni düşüncesini simgeleyen Picasso, hep eski yapıları yeğlemektedir. Gaugain'in ilkeli aramasına dek varmak istemiyorum. Fakat Bursa'nın Muradiye semtindeki eski yapıların zamanla yok olmasına gönlüm razı değil. İzmir'in sakız tipi eski evlerini ise artık göremeyeceğiz. Ben sadece bunun değil, eski adların da üzerinde duracağım. Kokaryalı'nm, herhalde şu «kokmak» sözcüğünden kurtulmak için olacak, «Güzelyalı»ya çevrilmesini de bir türlü anlamamışımdır.

İzmir'le İskele arasındaki kıyı yolunda yapılmış olan evlerin çoğu mimarlık açısından berbat. Oysa bütün bu bölge, son yıllarda, yazlık olma yolunu tutmuş; yerleşmeyi daha baştan düzenlemek gerekirdi. O bölgeyi eskisinden daha iyi yapmamız gerekirdi.

İskelede durduk, indik arabadan. Gece sallantılı bir tekneden yeni çıkmış gibiydi, deniz kokuyordu. Işıkları sokağa vuran bir bakkal dükkânına girdik. Yabancı ve karanlık bir yerde ışık, insanı çocuklaştırıyor. Dükkânın sahibi Ragıp Bey, kısa boylu, tıknaz, güler yüzlü bir adam. Şadi Çalık bağırdı:

— Yasu vre Ragıp Bey, tihanis?

Şadi Çalık'ı görünce, Ragıp Bey sevinçle sarıldı ona.

— Merhabe be!

Öpüştüler. Sevindik. Bir tanıdığımız vardı çünkü.

Şadi Çalık:

— E yerasa Ragıp Bey, diyor.

Ragıp Bey:

— Titha kanis, yaşlanmamak elde mi? diyor gülerek.

Çalık gönülünü alıyor onun.

— Şaka canım... Psemata leo... Neosise...

— Ne kadar kalacaksınız?

— Kati meres... Devlet hanım burada mı?

— E yirise sti Zmirni... Yemek yaptı size, öyle gitti.

Devlet hanım, Şadi Çalık'ın dadısı, geleceğimizi bildiği için yemek hazırlamış bizim için. Beklenmedik sevindirici şeyler çıkıyor karşımıza. Ama biz de yiyecek öte beri aldık Ragıp Bey'in dükkânından, eve yollandık. Akşam karalığında İskele köyünü şöyle böyle görebiliyoruz. Hevesimizi yarına saklamaktan başka çare yok. Araba çarşıdan ayrılıp gene kıyı yoluna çıkıyor. Eski denizin sesine kulak vererek az sonra eve vardık. Daha İstanbul'dan övgüsünü duyduğum bu ev, eski bir Rum eviydi. İki katlı, ikinci kat, evin sadece sağ üstünü örten bir çatı katı. Kapı ve pencereler demir kepenklerle kaplı idi. Bahçesinde durup baktık, küçük bir şato izlenimi bıraktı bizde. Şadi Çalık kapıyı açıp elektriği yaktı. Yüksek tavanlı büyük bir hole girdik. Arkamızdan denizin soğuk rüzgârı da girdi. Hole bakan dört odanın ve mutfağın kapılarını açtık hemen. Yukarı kata dönerek çıkan güzel bir merdivenimiz de var.

İlk iş, soframızı kurduk. Ruhumun o andaki basitliği, beni dünyanın da basit olduğu sanısına götürdü. Her şey yabancı ve olağandı. Akşam bilmediğimiz bir geceye dönüşmüştü, yeni girdiğimiz evin içinde bilmediğimiz bir rüzgâr dolaşıyordu. İskele hep böyle rüzgârlı imiş, rüzgâr ve soğuk sürdü gitti üç gün, tatlı tatlı.

Sofrada Yunanlı ozan (Nobel, geçen yıl öldü) Seferis'ten söz açıldı. Seferis, İzmirli, 1900'de doğmuş, ama İskele'de babasının, amcasının, teyzesinin, ninesinin evleri varmış, yazlarını burada geçirdiğini yazar. 1918'de öğrenim için Paris'e gitmek üzere ayrılmış buradan. Sonra, 1950'lerde, Yunan elçiliğinde görevli olarak bulunduğu sırada, Ankara'dan gelip gezmiş İzmir'i, İskele'yi, Urla'yı. Ama en çok İskele'ye gelirken heyecanlanmış.

«Aklımda hep İskele'nin nasıl görüneceği. Bu çok kurcalıyor kafamı. Anlamadığım bir büyücülük törenine katılmış gibiydim. Bunun bende ruhsal bir bunalım yaratacağını biliyorum ama sonuçlarının ne olacağını kestiremiyorum; sanki hiç düşünmeden atmışım kendimi bu yaşantıya, sanki ölülere meydan okumak için yapmışım bunu, doğal düzene karşı, utanç verici bir iş yapmışım gibi. Ama dönmek için çok geç artık.»

Şöyle sürdürüyor anılarını:

«Sonra o inanılmaz şeyle, her zaman olduğu gibi, birdenbire karşı karşıya geldik. Cip durdu, indik ve İskele'de, Urla'ya giden yolun sağındaki eski çeşmenin biraz ötesinde bulduk kendimizi. Ninemin evi ile bizim evin arkasını ayıran kıyıya paralel sokağın ortasındaydık. Denize doğru yöneldik. Sular durgun değil, bir karabasan sessizliği içindeydi.»

Soyadını aldığı sanılan Seferihisar için, kimi yerde, Sivrisarion diyor Seferis; hangisinin hangisinden bozma olabileceğini düşündüm, kestirip atmak güçtür, ancak bu soyadında kalmış olan sefer sözcüğünün sivri'den çıkma olması da anlaşılır gibi değil. Urla'nın, Vurla'dan gelmiş olması da öyle. Seferis, Vurla diye anıyor kasabayı.

İzmir meridyeni batısında uzanan bu yarımadaya, 1941 Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde Urla yarımada-

sı denilmesi kabul edilmiş, ondan önce Çeşme Yarımadası denirdi. İstiklâl Savaşı'ndan önce bölgenin başlıca işi üzümdü, Rumlar çoğunlukla bağ yetiştirirlerdi, İzmir'in ünlü çekirdeksizi kuru olarak İskele'den gönderilirdi dışarı. Savaş sonunda Rumların kaçarak bıraktıkları bu yerlere Girit, Drama, Kavala, Florina göçmenleri yerleştirildi. Bu göçmenler çoğunlukla tütüncü oldukları, bağcılıktan anlamadıkları için, bağları ya söktüler, ya yüzüstü bıraktılar, tütün yetiştirmeye başladılar. Böylece bölgenin yalnız insanları değil, işi de değişti, ama rumca sürdü gitti. Çünkü Girit göçmenleri rumca konuşuyorlardı. Seferis bu göçmenlerin rumcası için «çok iyi» diyor.

Gene Seferis'e döndük. Yüzyılımızın en iyi ozanlarından biri olan Seferis'in, çocukluğunu geçirdiği bu yerleri gezerken nasıl duygulandığını anlamak zor değildir; kırık camından evinin içine bakıyor, ninesinin şimdi park olan bahçesinde dolaşıyor, bekçileri Mihal Bugas'ı anıyor, «Salla kaçarken ancak karısı ile çocuklarını ve bizim evin anahtarını kurtarabilmiş» diyor, anahtarı Atina'da sakladığını yazıyor.

Sofrada, artık tarihçe kesin yargıya bağlanmış bu büyük olayın üzerinde duruyoruz. İsmet İnönü anılarında anlatıyor: Venizelos'a, Ankara ziyareti sırasında, savaşı kazansalardı Batı Anadolu için ne gibi bir plânları olduğunu sormuş, «Yunanistan'dan göçmen getirip yerleştirecektik buraya,» demiş. Venizelos. Buradaki Rum halkını az mı buluyor (gerçekten de azınlıkmış Rumlar) yoksa kendilerinden mi saymıyor? Cevat Şakir olsa, «Buradakiler başkadır, ötekilerden değildir.» derdi. Öyleyse diyebiliriz ki, Venizelos İyonyalıları az bulmuş ve bu azlığı Hellenlerle kapamak istiyordu. Oysa buradaki Rumlar bölgenin tarımını ve ticaretini ellerinde bulunduruyorlardı. Zengindiler. Şimdiki küçük İskele o za-

man bir dış satış limanı imiş. Herhalde şarapları ve türküleri vardı. Kandıran ya da kanılan politikanın, insan için hangi çeşit tutkuyu, hangi doygunluk umudu ile çekici kıldığı sorunu, sakin zamanların çözemediği, ateşli günlerinse büsbütün ortadan kaldırdığı bir sorundur. Neyi, niçin istediler, ne buldular! Buradan gidenler nerelere yerleştirildiler ve yerleştirildikleri bölgelerde acaba buradaki yaşam düzeylerini kurabildiler mi? Hiç sanmıyorum. Çünkü buraya yerleştirilen Girit göçmenleri de, Girit'teki durumlarının buradakinden çok iyi olduğunu söylüyorlar, oranın zenginleri imiş Türkler. Girit'in zenginleri, Urla'da tütün işlemeye başlayınca, eskiden üzüm ambarı ve işliği olan yapılar çökmeye başlamış, kendiliğinden, bir haraplık görünümü kaplamış çevreyi. Girit'in, Kavala'mn, Drama'nın, Florina'nın göçmenleri ya da boşnaklar, geldikleri bu yeni yerde eski yaşam düzeylerini bulamamışlar, kuramamışlar. Ondan anlıyorum ki, buradan gidenler de anılarının zenginliğinden başka bir zenginliği bir daha bulamamışlardır. Belki de göçün kaderidir bu. Ancak insanlar yer değiştirdikçe bir bakıma gerilerler, ama bir bakıma da kendilerini ve başkalarını daha iyi tanıma yeteneğini kazanırlar, bir yerden bir yere bir şey götürürler, çalışma bir alışılmış süreç olmaktan çıkar, bir tedirginlik kazanır, sürekliliğin yerini alan kesintiler bakarsınız bilinci uyarır, rahatın yerini rahatsızlık alır. Bu rahatsızlıktan yeni nelerin çıkacağını önceden kestiremeyiz. Ama şunu söyleyelim ki, bunca uygarlığın beşiği olan Anadolu binlerce yıl yaşadı bu değişme ve karışma sürecini ve hep yeniden doğmayı başardı. Elbette kimi zaman yoksullaşarak, kimi de zenginleşerek. Bir bakıma bir göç tarihidir Anadolu'nun tarihi, hiç olmazsa Hititler'den bu yana. Çünkü Proto Hattiler'in nerden geldiklerini bilmiyoruz. (Otohton halk var mıdır yeryüzünde?).

O akşam Vedat Mavitan ile Şadi Çalık, birtakım anılar ve hikâyeler anlattılar, ki tümü bu bölgenin kırk elli yıllık geçmişi içine giriyordu. Kaçan Rumların çoğu, paralarını ve ziynet eşyalarını toprağa, ağaç altlarına gömmüşler, döneceklerini umuyorlardı anlaşılan. Ve bağ söken kaç Giritli göçmen, içi altın dolu küpler çıkarmış topraktan. Vedat Mavitan'ın babası, her girdikleri evde, eski doktorların hasta sırtı muayene ederken yaptıkları gibi, duvarları parmak vurarak yoklarmış, altın arayan adamın duyarlı kulağı ile. Elbette bu hikâyelerin arasına uydurmalar da karışmıştır ve böylece küplerle, altınlarla, bilezikler ve gerdanlıklarla dolu masalların düşü, ya da düşlerin masalı yıllarca insanları oyalayıp durmuştur. Ne olsa Krezüs'ün yaşadığı topraklardayız. Lidya'da toprak altı, bugünkü banka kasası gibi bir şeydi herhalde. Hades (görünmeyen anlamına idi) toprağın altı demektir ve onun Tanrısı Pluton zenginliğin imgesi idi.

Girit, Kavala, Drama ve Florina göçmenlerinin bağcılıktan tütüncülüğe geçmeleri üstüne ilk öğrendiklerimle yetinmeyerek bir göçmenle daha konuştum. Bana şunları söyledi:

— Evet, bizim tütüncü olduğumuz doğrudur. Ama buraya geldiğimiz zaman, çok genç ve bakımlı bağlar bulduk. Bağ kırk elli yılda yaşlanır, Rumlar bunu bildikleri için her otuz yılda bir bağları yenilerlermiş. İşledik bu bağları. Ama sonra ne oldu? 1930'da kriz geldi, üzüm para etmedi. Daha önce kilosu 50 kuruştan giderken 10 kuruşa kadar indi. Bununla kalmadı, ertesi yıl Ege bağlarına Pronos hastalığı geldi ve kütükleri mahvetti. Ürün sekizde bire düştü. Oysa o sırada tütünün fiyatı kımıldadı, kriz gününde kilosu 10 kuruşa giden tütün 50 - 60 kuruşa gitmeye başladı. Biz de tütüne umut bağladık. Üzüm sermaye ister, tütün ise emek. Bağ belle-

nir, üç kez çapalanır, kükürt ve göktaşı atılır, filizi alınır, sonunda sergilenir, potasyumlu, zeytin yağlı suya batırılır ve üzüm kâğıt üzerinde kurutulur, çöpü alınır. Pahalıdır Üzüm. Oysa tütünde ailece çalışırız, kadınlarımız, kızlarımız bütün vakitlerini tütünde geçirir. Bize daha kolay gedi.

Yakın tarih bizi bu konudan alıp çok daha eskilere götürdü o gece. Belki bizim insanlarımızın özel bir düşkünlüğüdür, belki de toprak durmadan anımsattığı için, geçmiş uygarlıklar oldum olası ilgimizi çeker olmuştur. Ülkemizde en çok satılan yayın tarihle ilgii yayındır. Bu bilgiye dayanarak, Oğuz Akkan, benim çok övdüğüm bir kitabı, *History Begins At Sumer*'i çevirtip bastırmak istediğini söyledi. Günümüzden geriye doğru gittikçe Hitit'e varıyoruz, Hitit dediniz mi, Sümer - Akat'a uzanmamak olmuyor. Demek bir Anadolu kültür tarihinin kökeninde ister istemez Sümer bulunacaktır. Çünkü Hitit onunla anlaşılacaktır. Bu da oldukça yenidir. Eskiden Anadolu tarihi denince «Yunan» sözcüğü çıkarılırdı karşımıza ve çoğu zaman, bundan ürkülerek konu örtbas edilirdi. Bunca zengin tarihsel kalıntının açıkça Avrupa'ya taşınmasına göz yumulması başka nasıl açıklanabilir? Biz Asya'dan gelmiş «üç yüz aslan» olmakla övünüyorduk. Bugün bile çocuklarımızın ilkokul kitaplarında Orta Asya'dan «anayurdumuz» diye söz edilmektedir. Buna üzülmek azdır, çıldırmalıyız. Bizim anayurdumuz Orta Asya ise, Anadolu nemiz oluyor? Bu soruya karşılık bir Yunanlı çıkıp da «O da bizim anayurdumuz» derse hoşlanacağımızı pek sanmıyorum. Oysa biz Atatürk'le birlikte bu toprağın uygarlıklarını benimseme yolunu tutmuşuzdur. Atatürk'ten sonra Türk aydınları, bu toprağın tarihi, bu topraklardaki uygarlıkların kaynakları üzerinde durmaya başladılar. İngilizlerin adaları için yaptıklarına benzer bir Anadolu geçmi-

şini benimsemektir konumuz. Bretonlardan başlayarak, İngiliz adasındaki insanların nasıl oluştuğunu anlatırlar onlar. Ne Roma, ne de Fransız kralları döneminden yüksünürler. «Cradlle» (beşik) bir Breton sözcüğüdür. Bize kağnı ve kuyu çıkrığı Hititlerden kalmıştı. Adana bir Hitit adıdır. Bu alanda Cevat Şakir'in yürüttüğü savaşı iyi anlamalıyız; gerçekleri değiştirerek kendimize bir tarih uydurmak ya da kendimizi yabancı bir kültüre uygulamak gibi olmayacak bir işin çabası değildir bu, geçmişe yeni bir bakış kazandık: kompleksli olmamanın tarihsel dayanakları geçti elimize. Bunu, bilimsel verilerin ulusal çıkar açısından değiştirilmesi diye anlamak tümden yanlış olur. (Bunu Batı yaptı). Çünkü Avrupa'da yüzyıllardır beslenmiş olan Osmanlı - Türk düşmanlığının da yol açtığı romantik bir eski çağ anlayışı ve ona dayanmış görünen haksız politik uygulamalar bugün artık değerden düşmüştür. Bugün bilimsel tarihin kaynakları çok daha gerilere götürülmüş ve yorumlar çok değişik biçimler almaya başlamıştır. Batı ile birlikte biz de bu gözlemler içindeyiz. Yeni araştırmalar, eski kanıları allak bullak ediyor. Yunan tanrılarının eski adlarını ve eski yurtlarını öğrenmeye başlıyoruz. İşte yepyeni bir araştırma: International Theatr Information adlı derginin son sayılarından birinde, tiyatronun Yunana maskeli olarak geldiği yazılıyor. Bu maske bir Sümer maskesidir. Bize karşı Yunanı kışkırtan Avrupa, eğer onun eski uygarlığına hayran olduğundan böyle yaptı ise, eskiden eşsiz bir uygarlığı olan Mısır'a neden o kerte aşağı davrandı? İnka uygarlığının neden kökünü kazıdı?

O gece, Girit usulü etli patates, Begama peyniri, ızgara İzmir karidesi ile rakı içerek bu konuları uzun uzun konuştuk. Bulunduğumuz yer de buna itiyordu bizi. Ama Şadi Çalık, arada bir, tarihe ve arkeolojiye hiç

merakı olmadığını söylüyordu. Ama bu yolculuk sırasında nereye gitsek, tanışıp konuştuğumuz kimselere hep eski yapıları korumaları gerektiğini, yabancı turistlerin onlardan hoşlanacaklarını söylemekten bıkmadı. Bize de hayranlıkla gösteriyordu bunları. «Peki, bu ilgi ne ilgisidir?» diye sorduğumda, kısaca, «Mimarlık ilgisi, yapı ilgisi,» diye karşılık verdi.

Vedat Mavitan, ertesi gün buluşmak üzere erken kalktı, İzmir'e döndü. Tanışıklığımız onun iyiliği ve bulunmaz iyi huyluluğu ile hızla arkadaşlığa, dostluğa dönüşmüştü. O gittikten sonra tavlaya oturduk. Yanımızda kâğıt yoktu, satranç takımını getirmeyi de unutmuştuk. Boş zamanlarımızı büyük iddialarla tavla doldurdu. Çalık, karşısındakini mars edeceğini anlayınca, diline doladığı bir kıtayı okumadan edemiyordu (İlk mısra eksik).

Ah o İsmail efendi can ki
Rıhleti cümle ehibbayı mükedder etti
Yetmişinde maraz-ı aşk ile şaha kalkıp
Gemi aldı azıya cennete dört nal gitti
(Trabzon'da bir mezar taşı yazısı)

Konuk olduğumuz eve içki şişesinin ilk bizimle girdiğini öğrenmekle hem çok şaşırdık, hem de çok eğlendik. Çalık'ın ablası evine içki sokmamış hiç. Demek Giritli Müslüman, Anadolulu Müslümandan daha sofu. Buna benzer bir durum Sarajevo'da da görmüştüm; Bosnalı Müslüman (Boşnak), gördüğüm Müslümanların en sofusudur. Diyelim bir Makedonyalı Türk ya da Arnavut, bir Makedonla evlenebilir, bizde Ermeni ile, Rumla, Yahudi ile evlenmek olağandır; fakat bir Bosnalı Müslüman, Bosnalı bir Sırpla evlenemez. Ancak bizim ilk kez rakı şişesini soktuğumuz bu evde, elli yıl önce kim bi-

lir ne mastikalar, ne sakızlar, ne şaraplar içilmişti! Bu bakımdan içimiz rahattı.

Çalık:

Ah o İsmail efendi can ki

diye başlayınca, biz de:

— Ah vre Çalikaki... diye karşılık veriyorduk, şansın iyi gene.

Çalık:

— Ne sanzi zanim, oyunzuluktur bu, diyor.

Gece, Klazomenai denizinin hiç dinmeyen uğultulu rüzgârını dinleyerek ve üşüyerek uyumaya çalıştık.

Sabahleyin, İskele'yi gündüz gözü ile görmek için evin önündeki balkona fırladım. Ne sevindirici bir olaydı o, sarıldım sanki görünüye. Mavi ile kaynaşan pürüzsüz bir aydınlık yürek dirliği veriyordu ve görünü, sanki doğa'nın, sabah bizim için hazırladığı şaşırtıcı bir oyunla, düzenli bir plana göre istiflenmişti. İskele sağımıza düşüyordu, önümüzden kıyı asfaltı geçiyor. Karşımızda ikisi büyük üç ada var, solumuzda kara, denize doğru bir burun yapıyor. Üç adadan en büyüğü, karaya en yakın olanı «Klazomenai» adası (şimdi Kirizman diyorlar), ortadaki küçük bir kara parçası, «Monopetro» adı, eskiden beri. Soldaki büyücek ada ise Pırnalı diye anılıyor. Demek dün akşam yanından nerdeyse kederli geçtiğimiz küçük deniz bu idi! Şimdi iç açıcı bir sofra gibi erken erken bizi bekliyordu.

Klazomenai, gerçekte yalnız o adanın değil, o ada ile birlikte kıyıdaki kasabanın, bugün İskele dediğimiz yerin de adı idi eskiden. Ansiklopedi diyor ki: «Klazomenai, Dor istilâsı sırasında Phlintius ve Kleonsi kolonları tarafından kurulmuştu ve İonya konfederasyonuna girmişti. Miletos ve Ephesos'un yanı sıra kendi parasını ilk

basan İon kentlerindendi. Doğu tarzında kurşuni çömlekçilikte uzmanlaşması ile gelişen ticareti, Mısır'a kadar uzandı.»

İşte eski İonya'dayız. Yunan sözü İonya'dan bozmadır, Perslerin telaffuzuna göre söylenen İon'dur Yunan. Bugün karşıda, Yunanistan dediğimiz yerde oturanlar ise Hellenler'dir. Homeros onlara Argoslular ya da Danaolar der. Klazomenai, büyük adamlar yetiştirmiş bir kentti. Ephesos'lu Herakleitos (M.Ö. 540 - 480) burada doğmuş, *Peri Physes* (Doğa Üstüne) adlı kitabında «*Dünya tektir, onu ne bir tanrı, ne de bir insan yaratmıştır.*» demişti. «*Her şey, her an değişir akar - Panta rhei*» sözü onundur. Sonra Miletos okulunun ilk fizikçiler diye anılan filozoflarından Anaksagoras (M.Ö. 500 - 428) Klazomenai'lidir. Her şeyin üstünde *Zekâ*'yı (nous) görürdü o. Atina'da ders verdi. Perikles, Euripides, belki de Sokrates öğrencisiydiler onun. Balıkların, solungaçları ile soluduklarını bulmuştu. Ayın, ışığını güneşten aldığını ilk o söyledi. Fakat, sözcüklerin, taşıdıkları anlamlarla ilişkisini açıkladığı Kratyos adlı diyaloğunda Platon şâyle diyor, bu konu üstüne:

«Hermogenes — *Ay (Selene)* için ne diyeceksin?

Sokrates — Bu ad Anaksagoras'ı güç bir duruma sokuyor.

Hermogenes — Ne gibi?

Sokrates — Bu ad Anaksagoras'ın, ayın ışığını güneşten aldığını söyleyerek ortaya attığı fikrin daha eski olduğuna işaret edere benzitor.

Hermogenes — Nasıl?

Sokrates — *Parlaklık (selas)*la *ışık (phos)* aynı şeyler değil midir?

Hermogenes — Evet.

Sokrates — Anaksagorasçılar doğruyu söylüyorlarsa, bu ay ışığı *daima (aei)* yeni *(neon)* ve *eski (enon)*dir.

Çünkü güneş durmadan onun çevresinde dönerek onun üzerine durmadan «yeni» ışık atar; geçen ayın ışığı «eski»dir.»

Platon, «selene» sözcüğündeki eski-yeni ışık anlamına dayanarak, halkın, ayın ışığını güneşten aldığını Anaksogoras'tan önce bulduğunu söylüyor. Eskimiş bir dil kuramı elbet; çünkü anlamın sözcüklere nasıl gelip yerleştiği bunca basit değildir, sonra da Plton sadece Yunanca üzerinde durmakla kuramını evrensel bir güce kavuşturamıyor. Çünkü anlam, Yunanca sözcüğe bağlandığı gibi, başka dillerin sözcüklerine de bağlanmaktadır. Anlam ile biçim arasındaki ilişki sorunu çağdaş dilbilimde çok yeni açıklamalar bulmuştur.

Biz dönelim Klazomenai'ye... Sonra bu bölge Perslerin istilâsına uğradı, bütün düzenleri değişti kentlerin. Doğrusu Atina ile aralarının hep iyi olduğu söylenemez. Zaman zaman Persleri bekledikleri de olmuştur. Herakleitos'un, Darius ile dostça mektuplaştığı söylenir. Gerçekte de Ephesos, Perslere karşı gelmemişti. Atina, zengin İonya'dan daima yararlanır, fakat onu çekemezdi, buyruğuna almaya çalışırdı.

Derken Büyük İskender geldi buralara. Granikos savaşında Persleri bozduktan sonra artık ona karşı koyacak hiç bir güç kalmamıştı Anadolu'da, o da ordusu ile güneye doğru indi. Troya'yı gördükten ve onun hemen güneyinde bir İskender Troya'sı kurulmasını buyurduktan sonra doğru Ephesos'a geldi. «Büyük İskender» adlı kitabında Droysen şunları yazıyor:

«Kral daha bir süre Ephesos'da kaldı. O zaman yaşamakta olan ressamların en büyüğü Apelles ile tanışması, kralın bu şehri daha çok sevmesinde amil olmuştur. İskender'in, elinde şimşek olduğu halde, uzun zaman büyük Artemis tapınağının en değerli hazinesini teşkil eden tanınmış resmi, bu zamanın yadigârıdır. Kı-

yıdaki Yunan şehirlerinin geliştirilmesi için bazı planlar kralı meşgul etmekte idi. Her şeyden önce İskender, Lidya krallarının yakıp yıkmalarından sonra parçalanmış kalan İzmir şehrinin yeniden kurulmasını, Klazomenai şehrinin bir mendirek ile limanın bulunduğu adaya bağlanmasını, gemilerin sahil dağlarını dolaşmak suretiyle yollarının uzamasına lüzum kalmaması için Klazomenai berzahının Teos'a kadar delinmesini emretti. Bu tasarı gerçekleşmemşitir. Fakaţ daha sonraki bir devirde aynı berzah üzerinde Kral İskender'e tahsis edilen bir koruda krtarıcının alınması için İonia birliği tarafından yarışlar düzenlenmiştir.»

Bütün Batı Anadolu ile birlikte İskender'i de Yunan yapmaya uğraşan (Hellen demek daha doğru) Droysen, kitabında ağzından öyle sözler kaçırmak zorunda kalır ki, güttüğü amaç ile anlattığı olayların birbirini tutmazlığı yüzünden her şeyin tadı kaçar. Sözgelişi İskender, Atina'ya doğru yürürken, kentin ortasında Demostenes onun için «Barbar geliyor,» diye bağırıyordu, yurttaşlarını karşı durmaya çağırıyordu. Nitekim İskender Anadolu'da iken ona ilk baş kaldıran Atina olur. Bu ne bağlılık! Bu nasıl Yunan birliği! Makedon krallığında konuşulan dil için, Droysen, Yunancaya benzer bir dilmiş, der. İskender'in Klazomenai'de gördüğü dostça karşılama, sakın Atina'dan kurtulmanın verdiği sevinçten olmasın?

Anlaşılan şudur; Klazomenai kentinin limanı karşıdaki adada idi ve kenti ada ile birleştiren mendireği İskender yaptırdı. Seferis, eskiden bu adada bir cüzzam hastanesi bulunduğundan söz ediyor, ayrıca bir de aziz mezarı vardı, diyor, akıl hastalarının getirildiği. Bu mezar bir mağara içindeymiş ve mağara karaya bir geçitle bağlı imiş. Onun geçit dediği, İskender'in yaptırdığı mendirek olmalı.

İstanbul Arkeoloji Müzesindeki, pişmiş topraktan yapılma Klazomen lahitleri bu bölgenin arkaik sanatı üstüne önemli belgelerdir.

Bu lahitlerin yalnızca üst kenarları işleniyordu, üstleri açıktı. Üzerlerinde av sahneleri, çeşitli mitoloji figürleri, cenaze alayları görülür.

Daha yakınlara gelelim. Selçuklulardan İshak Bey, İzmir'i ele geçirerek Adalar denizine çıkmıştı. Burada yaptırdığı çok sayıda gemilerle Klazomen ve Foça kalelerini aldı.

Sabah çayımızı İskele köyünün balıkçı kahvesinde içtik. Şadi Çalık'ı herkes tanıyor burada. Nitekim bu kahvede de onun eski arkadaşlarını bulduk. Onlardan biri, masamızda oturan bir balıkçı, bir yandan bizimle konuşuyor, bir yandan da arkadaşları ile birlikte ağlarını onarıyordu. Yaptığı iş Çalık'ın dikkatini çekmişti: ağın uçlarına, yuvarlak, ortaları delik, plastik toplar bağlanmıştı, ağı denizin dibine doğru çekmeye yarayan bu topları kesip atıyorlardı balıkçılar. Nedenini sorduk.

— Denizin basıncı ile deliniyor bunlar zamanla, dedi Çalık'ın arkadaşı balıkçı (Bir yandan da kesip atma işini sürdürüyordu). Bu yüzden içlerine su doluyor.

Şadi Çalık, maddeyi tutmasını bilen ve seven heykelci parmakları arasında âdeta nezaketle ve incelikle evirip çevirdi bu topları, delinmiş olan yerleri araştırdığı anlaşılıyordu, fakat plastik madde küçük bir deliği örtecek esneklikte olduğu için bulamıyordu bir türlü aradığını, bulamamaktan üzüntüye kapılmadı, dedi ki eski arkadaşına:

— Bunları kesip atma, ziyan ediyorsun... Bak, ne yap... Sıcak, ama çok sıcak bir çubuk, bir demir al... Dinliyor musun beni?

Balıkçı:

— Dinliyorum, dedi plastik topları kesip kesip atarak.

Çalık:

— Sıcak bir demir, dedi gene. Delinmiş yerin üstüne böyle sürt... Bak böyle. Görüyor musun?

Balıkçı, bakmadan,

— Görüyorum, dedi.

Çalık:

— Sürte sürte, dedi parmakları ile topu okşayarak, plastik madde erir. Anlıyor musun? Eriyince de kapatır, örter deliği. Bak, şöyle yapacaksın, bak buraya... Hafif hafif sürteceksin, plastik erimeye başlayınca bırakacaksın, kapatacak o deliği... Bak şöyle...

Balıkçı topları kesip atma işini hızla sürdürüyordu, kısaca:

— Gene delinir, dedi.

Çalık yılmadı, baştan başladı, bu kez daha uzun anlattı.

— Kızgın demir plastiği eritir, eriyince genişler plastik...

Ama balıkçının cevabı bu kez daha kısa oldu:

— Delinir, dedi.

Yararlı olamadan çıktık kahveden, Seferis'in evini arayalım, dedik, olasılar üzerinde durduk, eski evlerin bahçelerine, camlarından içeri baktık. Üzüm depoları, işlikler, kapatıldığı gibi duruyordu. Rıhtım boyunda ise, o zamandan kalma, balkonlu, kemerli iki yüksek yapı göze çarpıyordu, durup bakılacak kadar güzeldi limana ve alana uygunluğu. Oralılardan biri, bunların yıkılacağını söyledi. Yerlerine modern gazinolar, moteller yapılacakmış. Bizim Şadi Çalık, nereye gitsek, kiminle konuşsak aynı şeyleri söylüyor haklı olarak, bu konuda.

— Bakın, diyor, buraya gelecek olan turist, kendi

memleketinde otel, motel, gazino görmüştür, değil mi? Belki de bunların en güzelleri vardır onlarda...

Dinleyenler:

— Evet, diyorlar.

Çalık:

— Vardır ya, diyor. Öyleyse bu adam ilk kez geldiği bu yerde ne arayacaktır?

Adamlar:

— Valla bilemeyiz, diyorlar.

Çalık:

— Buraya özgü bir şeyler arayacaktır, diyor. Sözgelişi, şu kemerli, balkonlu yapıyı otele çevirin, orada kaldığından ötürü sevinecektir. Kıyıya gelip balıkçıların kahvesinde oturacaktır. Siz ne yapıyorsunuz oysa, bütün eski yapıları yıkıyorsunuz, eski görünüleri ortadan kaldırıyorsunuz, turiste kendi memleketinde daha güzeli, daha büyüğü bulunan birtakım oteller, moteller, gazinolar gösteriyorsunuz.

Dinleyenler:

— Doğru, diye onaylıyorlar.

Arkasında da:

— Bütün bu eski, harap yapıları yıkıp yenilerini yapacak hükümet, deyiveriyorlar.

İskele'de iki lokanta var, biri —bizim bir akşam gittiğimiz— Rebeca Restoran. İstanbullu bir Musevî Madam Rebeca. Kadın, Türkçeden başka, İspanyolca, İbranice, Fransızca, Almanca, Rumca, biraz İngilizce biliyor. Dünyayı gezmiş. Duvara mayolu gençlik resimlerinden birini büyütüp asmış, şişman kalçaları göze çarpıyor, yan dönmüş. İsrail'den söz etti.

— Bizde balık günden güne azalıyor, dedi. Ama İsrail'de çoğalıyor. Buradan balık yemi getirtip çoğaltıyorlar boyuna balıklarını. Ben derim ki, yakında bize balık satacaklar. Böyle bu Yahudiler, ne yapacaksın.

Balıkçı kahvesinde ağlarını onaran balıkçı da yakınmıştı aynı dertten. Balık yumurtası mevsiminde avlanmak, dinamit, trata bütün kıyılarımızda balığın kökünü kazımakta. Kimse önüne geçemiyor bu felâketin. Geçmek için niyet eden de yok ya... Geçende bir arkadaşım anlatıyordu: İngilizler, bizim ilk Rize çayını öylesine beğenmişler ki, tümünü satın almaya hazır olduklarını söylemişler. Ama o zaman... Çay yaprağı üçten beşe, altıya çıkınca kim alır? Çeşme'de bir lokantada balık yiyelim dedik, adam bir tabak içinde iki tane karagöz getirip gösterdi, iyi ki fiyatını sormuşuz, «160 lira» dedi. Düşünün, seksen liraya bir karagöz yiyeceksiniz. Buna turist de dayanamaz. Bu kadar deniz varken... Üsküdarlı Talât Bey adında eski bir ozanımızın bir beytini yazayım:

Varken bu kadar güzide beytim
Kaldım yine bir kira evinde

O sabah, —Vedat Mavitan öğleye doğru geleceğini söylediği için— İskele'de bir taksiye binip Urla'ya yollandık. İskele Urla arası beş kilometrelik, düz, tatlı bir yol. Kırlarda çok güzel bağ evleri vardı. Ama ben bu gördüğüm yerleri tasvirde pek ileri gitmeyeceğim. Neden derseniz, bir zamanlar İsmail Habip kentlerimizi gezmeye başlamıştı, gördüklerini de bir gazetede yazıyordu, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale derken, bir gün Yahya Kemal, dostlarına:

— Ben İzmir'e gidiyorum, demiş.

— Hayrola, demişler.

Üstat:

— İsmail Habip yazmadan bir kez daha göreyim İzmir'i, demiş.

Urla belediye alanında indik, kasabanın çarşısını gezdik, zerzevatçı, meyveci dükkânları, kocaman çınar-

ların bütün alanı saran gölgesine sermişlerdi renk renk mallarını. Tatlı, dinlendirici bir sessizlik vardı her yerde. Alana bakan küçük katmerci'de katmer yedik. Tertemiz bir dükkân. İnce yufka içine maydanozlu peynir konularak saç üzerinde çarçabuk yapılıveren bir çeşit börek bu katmer. Başka yerlerde, saçta pişmiş yağlı yufkaya katmer diyorlar, peynirsiz. Başka dükkânları da dolaştık, ağır ağır yürüyorduk, hiç acelemiz yoktu, ağır ağır konuşuyorduk, oralılar da öyleydi, kimsenin telâş ettiği yoktu, çünkü telâş edilecek hiç bir şey yoktu. Satılan satılır, kalan kalır, vakit nasıl olsa geçer... İstanbul'a götürmek üzere alınacak bir şey aradım. Bir dükkâna girdim, sahibi yaşlı bir adam, namaza durmuş gibi sakindi, Şadi Çalık'ı tanıdı.

— Buraya özgü bir şey var mı alalım? diye sordum.

Adamcağız,

— Yoktur beyim, dedi. Burada olan her şeyi İzmir'de de bulabilirsiniz.

Ama ben, hazır gelmişken, başka bir bakkalda bulduğum Bergama peynirinden aldım. Tuzsuz, delikli, sarıya çalan bir peynir bu. Sonra çınarların altındaki zerzavatçılardan ev için taze soğan, domates, salatalık aldık, arabaya attık. Ve daldık sokaklara. Camileri, kilise kalıntılarını, eski evleri gördük. Dar bir sokakta, üç dört yaşlarında yalın ayak bir çocuk bizi görünce ters yüzü koşmaya, kaçmaya başladı. Bir bahçe kapısında, koltuk değneklerine dayanmış, yaşlı, güler yüzlü bir kadın duruyordu. Şadi Çalık:

— Yasu teyze hanım, dedi.

Kadıncağız:

— Kalo oristese, dedi. Nasılsınız?

— İyiyiz, dedik.

Yaşlı kadın:

— Apopu erhetes? diye sordu.

Şadi Çalık:

— İstanbul'dan teyze, dedi. Gezmeye geldik. Üç dört gün için.

Kadın:

— İyi ettiniz, dedi. Ben de düştüm, ispasa to kokakulumu. Kemiğim kırıldı yavrum. Neler çektim neler... İ theke sto hastane. Ma the neyinika kala. Böyle koltuk değneği ile dolaşıyorum. Yalnızım. İ me amonahi. Thene ho kanena. Parasızlık yavrum, ne yapacaksın. Çıkarım kapıya arada bir, göreyim derim komşuları... Kala Yarabbim şükürsi... E hastalandistika, kaldım böyle koltuk değneği...

Hep bir ağızdan:

— Geçmiş olsun teyze, dedik.

— Güle güle, dedi gülerek arkamızdan.

O sırada karşıdaki evin kapısına çıkan kadına, bizimle konuştuklarını anlatmaya başladı:

— İstanbul'dan, dedi, kalazaklar kati meres, sonra sti Zmirni herhalde... İrthane nayiri sune sta Vrula...

Türkçe ve Rumca karışığı tümceler gitgide duyulmaz oldu.

O sokaktan eski bir çeşmenin bulunduğu küçük bir alana çıktık, çeşmenin kubbesinde çok ilginç resimler vardı. Sessizlik uyku vericiydi. Ara sokaklardan birine girdik, Yeni Cami'nin önüne çıktık. Aşağısı derin fakat susuz bir dereydi. Eskiden adamın biri, gâvur mahallesinde, Andon'un meyhanesinde içmiş, sonra evine dönerken bu dereye yuvarlanmış, sızmış kalmış orada. Sabahleyin uyanınca bakmış ki, karşısında Yeni Cami... Kendi kendine:

— Andon'un meyhanesi nerde, Yeni Cami nerede? demiş.

Belediye alanına çıktık gene, hoparlör yakalanan kuduz köpeğin ısırdığı kimseleri uyarıyor, iğne yaptırmaya

çağırıyordu. Sonra plaklarla müzik yayını başlıyordu. Burada eski bir Belediye Başkanı, Urla halkına kızdığı bir gün, sabahtan gece yarısına kadar hep aynı plağı, ilimon ektim taşa türküsünü durmadan, birbiri ardına çaldırmış. Ne adamlar var şu dünyada!

Bu yolculukta sık sık Necati Cumalı'yı andık. İşte onun memleketindeyiz. Cumalı ailesi Florinalıdır, buraya göçmüşler oradan, Necati çocukluğunu burada geçirmiş, İzmir'de okumuş, avukatlığını da başta burada yapmış. Evlerini bulduk, kiracıları içeri buyur ettiler yüz yıllık bir Rum evi, kapısında yapıldığı tarih ve yapanın adı yazılı. Kahvelerimizi birinci katın sofasında içtik. Odalar bu sofadan camlı duvarlarla ayrılmıştı. Kiracı, Girit göçmeni bir hanım, kızı, damadı ve torunları ile oturuyor bu evde. Şadi Çalık'ı tanıdılar. Kiracı hanım Girit'teki malından mülkünden açtı. Orada zengin oldukları anlaşılıyor, mallarını satabiliyorlarmış, fakat para çıkarmak mümkün olmadığı için mal getirmek zorunluğu varmış.

— Traktör getireceğim, dedi.

Kiracı ahnımın kızı, okumuş, aydın bir kadın, Necati Cumalı'nın evinde oturdukları için övünüyor. Üstüne üstlük benim adımı da öğrenince ağlayarak elimi öpmeye kalktı. Ben şaşkınlıktan kahve tepsisini alıp minderin üstüne koymuşum. Bu dirençli göz yaşları, felâket içine düşmüş bir insanın karşısında bulunduğum duygusunu yarattı bende, başımı önüme eğdim, neredeyse, «Tanrı sabır versin» diyeceğim. Annesi:

— Min stenohoras tis misafirithes, dedi. (Misafirlerimizi rahatsız etme.)

Kızı:

— E harepsa, dedi. (Sevindim.)

Kahverlemizi içtik, ev sahiplerine veda ettik, kapıda bekleyen taksiye binip iskeleye doğru yola çıktık. Sa-

bah, otların ekinlerin üzerinde sıçrayıp duruyordu. Gökyüzünün gözlerimizi almasından olacak, bir süre sustuk. Düşüncemiz bir kuş gibi uçuşuyordu önümüzde.

Sonra Urla üstüne konuşmaya başladık. Burada oturanlar iş dışında ne yaparlar, nasıl eğlenirler, toplandıkları bir yer var mıdır? Bu gibi sorular birbiri arkasına soruldu. Akşam oldu da dükkânlar kapandı mı, kimsecikler kalmazmış artık ortada. Memurlar için bir kulüp varmış sadece, orada da erkekler toplanıp oyun oynarlarmış. Bizdeki kasaba yaşamının, hep bilinen kapalılığı, cansızlığı. Bunu yoksullukla açıklamaya kalkmak işin kolayına kaçmak olur, üstelik öyle yoksul bir bölgede de değiliz. Neşelenmek, eğlenmek, kadın erkek bir araya gelmek... Bunu gerçekleştirecek atılımın kaynağı nedir?

Doğa güzelliği, eski yapıtlar... İyi de, gelen için geldiği yerin neşesi, canlılığı da onca aranır bir şey değil midir?

Başka yolculuklarımda olduğu gibi, bu yolculuk sırasında da, gördüğümüz yerlere yabancı turist gözü ile baktığımızı anladım. Misafir gelirse telâşı içindeyiz. Turist neden hoşlanır sorunu kurcalıyor kafamızı hep. Sanki turistler yok, turist var. Olur da adamın biri, şu kasabanın neşesizliğinden hoşlanır, diyemiyoruz. Belki de bütün tasalarımızı ve umutlarımızı taşıyacak simge oluyor turist.

Bizim Şadi Çalık, başka gezilerimizde de, nereye gitsek orada bir arsa, bir ev almamızı önerir. Alacağından değil, şaka da değil, o anda içine böylesi doğuyor.

O gün de dedi; güzel Urla kırlarını ve İskele kıyılarını göstererek:

— Burada birer arsa alalım.

Huyunu bildiğimiz için,

— Alalım, dedik.

Sonra da ben:

— Ama Kekova'daki Marmaris'teki, Bodrum'daki arsalarınız, evleriniz ne olacak? diye sordum.

Hiç gülmeden,

— Dursun, dedi.

İskele'de Ragıp Bey'in dükkânının önünde durduk. Selâm, sabah... Ragıp bey kahve ikram etmek istedi. Vaktimiz yoktu, evde Vedat Mavitan'ı bekleyecektik. Ragıp Bey şu hikâyeyi anlattı: Arada bir köylüler gelirmiş dükkânına, kapının önünde yere otururlarmış.

— Ağam şu iskemleye, otursana, diye iskemleye buyur edince adam dermiş ki, «İskemleye otururum, ama bir bey gelir, yerimden kalkınam gerekir, iyisi mi ben şimdiden yere oturayım.»

Eve döndük, az sonra da Vedat Mavitan geldi. Bugün Seferihisar'a ve Teos'a gideceğiz. Güzel bir sofra hazırladık kendimize, arkadaşımız İzmir'den tulum ve lor peynirleri getirmişti, rakımızı da açıktık. Yemeğin sonlarına doğru kapıda, İstanbul'dan hebersizce gelip bize sürpriz yapan Avukat Doğan Akman arkadaşımız belirdi. Eşi, kızı ve damadı arabada imişler.

— Gelin, buradalar, diye seslendi onlara.

Karşılamaya çıktık. Deniz kıyıyı dövüyordu, güçlü bir rüzgâr vardı. Hava güneşliydi. Klazomen ve Monopetro adalarının ordan beyaz köpüklü dalgalar kabarıyordu. Doğan Akman'a, daha soluk aldırmadan:

— Ne güzel yer, değil mi? diye sordum.

Yorgun argın masaya oturdu.

— Uykusuzum, dedi, hiç bir yere bakacak halim yok.

Biz sofrayı tazelerken eşi:

— Neden uykusuz olacakmışsın, dedi. Geç kalktık sabahleyin.

Geceyi Ayvalık'ta geçirmişlerdi. Doğan Akman:

— Evet ama, dedi eşine, çok geç yattık.

Sonra bize dönerek ekledi:

— İçki de fazla oldu, dedi.

Hemen kadehini doldurduk.

Dedim ki:

— Biz yemekten sonra Seferhisar'a, Teos'a gideceğiz, istersen sen yat uyu.

— Yok, dedi, biz de geliriz, arabada uyurum artık.

Yenilip içildikten sonra iki arabalık bir katar halinde Seferhisar yolunu tuttuk. Doğan Akman, damadının arabasında öne oturdu ve:

— Ben biraz uyuyayım, dedi.

Onlar Akman'ı akşam bize bırakıp İzmir'e dönecekler ve ertesi sabah alacaklar. Böylece evde dört kişi olacağız, o akşam için.

Arabada arkadaşlara, artık sağımızda kalan Urla'yı göstererek:

— Meryem burada tansık (mucize)lar göstermiş diye okudum, dedim. Ama Efes'e gelişinde Havari Yohanna'nın, onu Artemis'e benzeterek, bakire bir tanrı diye göstermesini de, arkasından Urla'da tansıklar yaratmasını da, bildiğimce, Hristiyanlığın kaynaklarına uygun düşüremiyordum. Neden derseniz, dördüncü yüzyıl Efes Konsili'ne değin Meryem insanın anası diye tanınırdı, İsa'nın yâni tanrının oğlunun değil. Gerçi İsa'nın, öğrencisi Yohanna'ya Meryem'i göstererek:

— Senin anan...

değini İnciller yazar, ama bu Meryem'in tansıklar göstermesi için yeterli sayılamaz, hiç olmazsa Efes Kosili'ne gelinceye değin. O Kosil sırasında ya da sonra ise Meryem öleli yüzyıllar geçmişti.

Bademler köyünü, dönüşte görmek üzere, sağımızda bırakıp zeytinlikler arasından ilerliyorduk. Vedat Mavitan:

— Buranın tatlı bir zeytini vardır, hurma denir, çok lezzetlidir, diye anlattı.

Ertesi gün Urla'ya yeniden gidişimizde aradık, bulamadık. Eşi ailece Ayvalıklı olan Avukat Doğan Akman'a:

— Ayvalık'ta hurma var mı?

diye sorduğumda, bana:

— Devenin başı, dedi. Hurma ne gezer Ayvalık'ta, zeytin memleketidir o.

Seferihisar'da durmadık, kasaba denize bakan bir bayırın üzerinde. XV. yüzyılda kurulduğu söyleniyor. Nüfusu 9.300 diye yazılı. Halkı Türkmen, sünnî karışığı imiş. Biz biraz daha ilerleyip deniz kıyısına, Sığacık'ın bulunduğu yere vardık. Eskiden Seferihisar'ın köyü imiş. şimdi mahallesi olmuş. Surla çevrili. Deniz, eskiden surun içine girermiş. Kale XVI. yüzyılda yapılmış bir Osmanlı kalesidir. Osmanlı donanmasının, her halde Çeşme'den önce, burada toplanıp sefere çıktığı söyleniyor. (Seferihisar adının burdan gelmiş olması olasıdır). Şimdi bataklık bir koy.

İzmir'e geç vardığımız için aramak fırsatını bulamadığımız Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Musa Baran'a, dönüşte İstanbul'dan mektup yazarak Bademler köyü ve Teos üstüne bilgi rica ettim. Sonra da özellikle Teos için Sayın Ekrem Akurgal'ın «Anciant Civilization and Ruins of Turkey» adlı kitabındaki ilgili bölümü okudum. Şimdi sırası ile Teos ve Bademler köyü için anlatacaklarımda o bilgilerden yararlandım.

Sığacık'ın çok yakınındaki Teos'a yollandık. Ağaçlıklar ve bakla tarlası içindeki tapınağı gezdik. Yazıtlarda ve eski paralarda buranın adı Tei olarak geçer. Epigraflar bu adın, eski Grek dilinden değil, Anadolu'nun ölü dillerinden birinden geldiğini yazarlar. Burada

önceleri Lelegler oturmuşlardı. Savaşçı bir halk olan Lelegler, Anadolu'da Hititlerle çatışmışlar, onlardan ve Ege çevresi halklarından aldıkları ögelerle karışık bir uygarlık kurmuşlardı. Yunanlıların sonradan «barbar» diye niteledikleri asyanik bir dil konuşurlardı. Teos, IX. yüzyıldan kalma (İ.Ö.) keramikleri ile ünlüdür. Bugün toprak üstünde görülen kalıntılar, arkaik, Hellenistik ve Roma çağından kalmadır. Gezdiğimiz Diyonizos tapınağı Hellenistik çağdan (İ.Ö. III. yüzyıl). Ünlü mimar Hermogenes tarafından yapıldığı söylenir.

Bu tapınağın yüz, yüz elli metre kadar ilerisindeki bayırda, ağaçlar içinde kalmış, denize bakan güzel bir tiyatro kalıntısı var. Hellenistik çağda yapılmış, Roma'nın gününde onarılmış ve büyütülmüş. Bir de küçük tiyatrosu var ki, buranın kent meclisi üyelerinin toplantı yeri olması gerekiyor.

Tapmak beton sütun destekleri ve ara yolları yapılarak biraz onarılmıştı.

İlkçağın ünlü ozanı Anakreon (M.Ö. VI. yy.) buralı idi, şiirlerinde en çok yemekten, şaraptan ve özellikle aşktan söz ederdi. 1554'de Avrupa'da Anakreon'un Odları adlı kitap basılınca, «Anakreon şiiri» diye bir moda doğmuştu. Rönesans'tan beri taklit edilen bir türdür bu. Anakreon'dan, kimine göre yüz, kimine göre altmış şiir kalmıştır. Birkaç örnek yazayım:

LESBOS KIZI

Erguvan topuzunu gene bana atarak
Altın saçlı Eros beni
Alacalı sandal giymiş kızla
Oynaşmağa çağırıyor

Ama o mağrur Lesbos'un kızıdır
Benim ağarmış saçımdan
Göz çevirip hayran hayran
Başkasına bakıyor

GÖNÜL ZITLIĞI

Gene hem seviyor, hem sevmiyorum
Hem çılgınım hem çılgın değil

EROS

Gene Eros vurdu beni bir demirci gibi
ağır çekici ile; sonra söndürdü odumu buz gibi derede.

KOCADIK

Artık kır düştü şakaklarıma
Başımda saçlarım ağardı
Neşeli gençlik göçtü gitti
Döküldü dişlerim
Uzun zamanlık payımız kalmadı
Tatlı hayattan

Bu yüzden hıçkırıyorum
Çok kez Tartaros'tan ürkerek
Bir çukur, oraya iniş
Çetin; şüphe yok
Giden gelmez bir daha.

Sayın Musa Baran da, Anakreon'dan iki uzun şiir uyarlamış, «Biraz da benim katkım olduğundan, Anak-

reon'un diyerek sunamıyorum,» diyor; ayrıca eklediği şu parçayı da alayım: «Hellenistik çağda Teos bir sanat şehriymiş. Özellikle tiyatro sanatçıları burada büyük itibar görürlermiş. Bir yazıtta onlara bir zeytinlik bağışlandığı, ama sonra sanatçılar şımardığı için bir kasabaya sürüldükleri yazılı. Bu yazıt şimdi İzmir müzesindedir.»

Özünden Attikalı olan Epikuros'un, gençliğinde ailesi tarafından öğrenim için Teos'a gönderilmiş olması da üzerinde durulacak önemde bir olay sayılsa gerekir. Demek o çağda Teos (Batı Anadolu) Atina'dan üstün bir kültür merkezi idi.

Sayın Akurgal'm anlattığına göre, Teos'da ilk yerleşenler, Athamas'ın başkanlığındaki Tesalyalılardı, onları Atinalılar izlediler. Teos, İyonya birliği üyelerindendi. Çok hızlı bir değişikliğe uğradı. Orada oturanların çoğu Efes'e göçtü. Burada başlıca geçim yolu deniz ticaretiydi. İsa'dan önce 600 sıralarında Thales, Teos'un on iki İyonya sitesinin bellibaşlı merkezlerinden biri olarak seçilmesini önerdiyse de, bu öneri kabul edilmedi. Persler İyonya sitelerini ele geçirdiklerinde, kimi Teoslular Trakya'da Abdera kentini kurdular. İsa'dan önce 454 - 540 arasında. Abdera beşinci yüzyılda yaşamış olan Protagoras'ın ve Demokritos'un yurdu idi. Atomcular okulu da orada kurulmuştu. Büyük İskender. Teos'u bir kanalla İzmir'e bağlamak istemişti. Eski çağın en büyük Diyonizos tapınağı burada yapılmıştı. İyon biçimindedir. Kısa yanlarında altışar, uzun yanlarında ise on birer sütun var. İsa'dan önce 100 yıllarında Aristo kitaplığını büyük paralar harcayarak koruyan kitapsever Apellikon buralıdır. Bu kitaplığı sonradan Sulla Roma'ya götürdü, Teos yarımadanın berzahı üzerinde kurulmuştur. Kentin arkaik dönemden kalma bir taş duvarı, Akropolis'in güne-doğu yanındadır. Tiyatro İsa'

dan önce İkinci yüzyılda yapıldı. Akropolis'in güney-batı yanındadır, Rima'dan kalma Odeon ise, tiyatronun güneydoğusuna ve tapınağın kuzeydoğusuna düşer. 15. yüzyılda Türklerin yaptığı kalenin öreni kuzeydedir.

Teos'ta, Doğan Akman'ı, bizim arabaya aldık, ötekiler İzmir yolunu tuttular, ertesi gün gelip Akman'ı alacaklar. Dostumuz yorgun, neşesiz.

— Arabada da uyuyamadım, diyor. Sallantıdan uyunmuyor ki... Efendim dün gece Ayvalık'ta sofra uzun sürdü, akrabalar ikram ettiler. Gerçi geç kalktık ama insan uykusunu alamıyor. Şimdi nereye gidiyoruz?

— Bademler köyüne.

— Ben arabada biraz kestirebilsem iyi olacak.

Teoslular, doğrusu, doğanın en güzel parçasını bulmakta çok usta imişler. Havası nefis, ormanı ve plâjı çok çekici idi. Şadi Çalık:

— Bir yer almak istiyorsanız, eski kalıntıların bulunduğu yerden alın, diyor. Bu adamlar tiyatrolarını, tapınaklarını en güzel yerlere kurmuşlardır. Bakın şu görünüye!

Sonra Doğan Akman'a dönüyor.

— Buradan birer arsa alalım mı? diye soruyor.

Doğan Akman:

— Vallahi şimdi arsa düşünecek halim yok, diye karşılık veriyor ona, gözümden uyku akıyor.

— Sen arabada öne otur da belki uyursun, diyoruz.

Böylece Bademler'e doğru yola koyuluyoruz. Volksvagen'de bu sefer beş kişi olduk. Vedat Mavitan ağırlıktan biraz çekiniyor, bu arabalar dört kişi içinmiş çünkü.

Bademler köyüne daha önce başka arkadaşlarla gelmiş ve Musa Baran'ın evinde köylülerle birlikte yemek yemiş olan Oğuz Akkan'dan o gecenin hikâyelerini dinledik arabada. Şarap içtikleri o yemekte kadınlar da bu-

lunmuş, oyunlar oynanmış, türküler söylenmiş. Köyün daha karşıdan görünüşü bile iç açıcı idi. Beyaz badanalı, düzenli evler hemen göze çarpıyordu.

Bademler aşağı yukarı yüz elli yıl önce kurulmuş. Başlangıçta bu yerde iki badem ağacı varmış da onun için Bademler demişler adına. Köy olmadan önce buralılar Kızıldağ'da çadırlarda yaşar, tahta biçerlermiş. Ondan ötürü bu ve bunun gibi pek çok Türkmen (Alevi) köylüsüne Tahtacı denir. Bademlilerin, Türkmenistan'dan, Horasan, Kuzey İran ve Azarbeycan yolu ile Anadolu'ya geldikleri dillerinden, âdet ve geleneklerinden, kişi adlarından anlaşılır. Eski yazarlar. XIII. yüzyılda Maraş ve Malatya yörelerindeki ormanlık bölgelerde Ağaçerilerin yaşadığını, bunların Selçuk devletine karşı çıktıklarını, bu yüzden bölük bölük dağıtıldıklarını bildirirler. Bunlardan bir bölük kuzeye, Sivas ve Çorum yörelerine, başka bir bölük de batıya, Adana ve Toroslar, Antalya, Muğla, Aydın, İzmir, Bergama ve Çanakkale yörelerine değin yayılmışlar. XII. ve XIV. yüzyıl tarihçilerinin Ağaçeri diye adlandırdığı bu boylara XVI. yüzyılda Tahtacı adı takılmış ve Osmanlılarm vergi defterlerinde Cemaat-ı Tahtaciyan diye geçiyormuş adları.

Bademlilerin bağlı bulunduğu dede ocağı Narlıdere'de (İzmir'in on iki kilometre batısında bir köy) olup, onların da Adana yakınlarında bir dede ocağına bağlı oldukları anlaşılıyor. Bu ocak Adana'dan batıya ve batıdan Kazdağı eteklerine kadar yayılıyor. Bu ocağa «Yanı Yatırlı» ya da kısaca «Yan Yatır» boyu denir. Dinsel inançlarında Ali'den yanadırlar. Allah, Muhammed, Ali, On İki İmam ve başlıca İmam Cafer'e bağlıdırlar. Nefeslerinde Hatayî, Pîr Sultan, Hacı Bektaş Veli, Karacaoğlan mahlasları geçer. Ağıtlarından biri, Bademlilerin Kozan'dan geldiğini anlatıyor:

Kozan dağına beşiğini gurduğum
Güneşten yana gölgelik olduğum
Ölmesin deyi ucelden adını vurduğum
Nenni benim alaganlı Elif'im nenni.

Aşağı yukarı yüz yıl önce bu yörelerde bulunmuş bir köy imamı, bütün köyler ve birkaç kasaba üzerine karakterlerini belirten bir tekerleme düzmüş, bu tekerlemede, «Bademlilerin misafire bakışı,» diye bir söz geçiyormuş. Musa Baran diyor ki: «Bademlerliler gerçekten misafire karşı yakın bir ilgi gösterirler; bir ölü olduğunda, bir de misafir geldiğinde işe gitmezler.»

Araba ile Bademler tiyatrosuna kadar gittik, orada inip önce tiyatroya baktık, sonra köyün sokaklarında yürümeye başladık.

Evet, Bademler tiyatrosu. Bu tiyatro, modern bir yapıdır. Oyuncuları köylüler. Tiyatro, 1930 - 35 yıllarında öğretmen Mustafa Anarat'ın öncülüğünde Yarım Osman oyunu ile işe başlıyor ilk kez. Ama Bademlerliler özellikle kış gecelerinde tiyatromsu eğlenceler yapıyorlarmış daha önce. Bu nedenle tiyatro onlara yabancı gelmiyor. Kısa bir süre içinde ısınıyorlar, bağlanıyorlar. O günden bu yana otuzu aşkın oyun göstermişler sahnede. Bu oyunlar içinde en iyi Boş Beşik'i oynamışlar. (Necati Cumalı'nın oyunu). Çünkü o oyunu kendi yaşantıları ile ilgili bulmuşlar. Halk, oyunu, hüngür hüngür ağlayarak seyretmiş.

Bademler'de komedi de güzel oynanırmış. Okuma kitaplarında görülen, ya da halk arasında dönüp dolaşan, duyulan öyküleri, taşlamaları da ortaoyunu olarak sahneye koymuşlar. Örneğin Yüz Akı yirmi beş kez oynanmış.

Metin Erksan, Susuz Yaz filmi için İstanbul'dan an-

cak 5 - 6 oyuncu kullanmış, üst yanı tümden Bademlerlilermiş. Almanya için bir kültür filmi yapıyorlarmış, rejisör şöyle bir tarif edince köylüler kırk yıllık artist gibi oynamaya başlamışlar.

Bademler köyü politikadan hoşlanmazmış. Gerçekte orada benim diyen politikacı konuşamazmış. Din adamları zaten hiç uğrayamazlarmış. Ama muhakkak bir politikacı seçmek gerekse, çoğunlukla Ecevit'i beğenirlermiş. Atatürkçüyüm diye geçineni kınarlamış, «Elbette Atatürkçü olacağız. Sadece sen misin Atatürkçü? Eğer şimdi Atatürkçü olmuşsan geç kalmışsın, oysa biz Hacı Bektaş Veli'den bu yana Atatürkçüyüz,» derlermiş.

Cumhuriyet ve 23 Nisan bayramları düğün gibi kutlanırmış Bademler'de. Kızlar en yeni giysilerini giyerler, çiçek tarlası gibi, çeşme başında toplanırlarmış. Oğlanlarla birlikte oyunlar oynar, yarışlar yaparlar, sonra da Mehmetçik Anıtı'na (köyde bir Mehmetçik Anıtı var) çelenk koyar, Atatürk'e teşekkür ederlermiş. Bayram günleri işe gitmek ayıpmış.

Bademler'de, tiyatrodan başka, bir kitaplık, spor klübü, avcılar klübü, yüzme havuzu var. Köylüler bir de müze açmak ardına düşmüşler. Yüz kadar yaşlı bir yana bırakılırsa, köyün tümü okur yazar. Ama ilkokulu bitirmişle, üniversiteyi bitirmiş arasında hiç bir fark gözetilmiyor. Eşit görme, eşit sayılma olanağı içinde tümü. Bir gün okul aile birliğe için yağ topluyorlarmış. Dul bir kadından bir litre yağ almışlar da durumu biraz veren duymuş bunu, «Neden ondan bir buçuk litre alıdaha iyi olanından bir buçuk litre almışlar; o bir litre yorsunuz da benden bir litre alıyorsunuz» diyerek çıkarmış bir litre daha vermiş.

Bir eve konuk geldiğinde, eş dost, konu komşu (er-

kekler rakıları ile, kadınlar yemekleri ile) hoşgeldin'e gelirler. Birlikte yenilir içilir. Kadınlar içmezler, ama bir ya da birkaç yudumla muhabbete karışırlar. Birlikte türkü söylenir, birlikte konuşulur.

Ölü gömme adetleri de ilginç: Eğer bir kız ölürse, gençler bayrak açarlar. Renkli çiçeklerden yapılır bu bayraklar. Eğer ölen bir delikanlı ise, bu kez kızlar bayrak açar. Ölüyü toprakla değil, çiçeklerle gömerler. Genellikle, kim ölürse ölsün, hiç kimse işe gitmez. Ölüyü tabutla ve bayramlık giysileri ile gömerler. Kimi zaman ölünün yanına eşya da koyarlar.

Evlenmek büyük bir problem değildir Bademler'de. Kızla oğlanın anlaşmasına bağlıdır bu. Kız kaçırmak değildir ayıp olan, yoklukta öküzü, bağı satıp ya da borçlanıp düğün yapmaktır.

Güneş batarken ayrıldık Bademler'den. Çeşmenin orda güzel giyimli, güzel kızlar gördük. El salladık. Zengin bir köy değil Bademler, fakat uygar. İlerlemenin, «İlerlemek için ne yapmalı?» sorusunun bir de bu yanı var; ekonomik düzeyin yükselmesiyle her türlü çağdaş görünümün belirivereceğini düşünmek temel soruna çokça bel bağlamak olur gibi görünüyor. Bugün nice zengin topluluklar, insan ilişkileri, insanlık anlayışı, dünya görüşü bakımından yaya kalmış durumdadırlar. Bunun böyle olduğu tek tek kişiler için de ortada. Para, maddesel kalkınma, yaşamı yaşanılır kılınıyor her zaman. Temel sorunun yanı sıra, onca önemli başka hamaratlıklar da gerekiyor. Bademler'den zengin köylerimiz giderek kasabalarımız var; ama gördüğünce çoğu içine kapalıdır, evine kapalıdır, neşeye, karmaşmağa, iyiliğini düşünene kapalıdır. Bademlerse ekonomik yönden çok geri, yoksul; ama konuksever, temiz ve kültüre açık.

İskele'ye vardığımızda tümümüz düşünceliydik. İki

gün sonra İstanbul'a döneceğiz, bu ve buna benzer sorunları tartışacağız dostlarımızla, belki birtakım doğrular üzerinde birleşeceğiz ve kuramlarımızın ne denli güzel olduğunu içimizden duyup sevineceğiz. Oysa ne çok düşünce yok olmuştur bu dünyada! Hayır, düşüncenin gücünü yatsımıyorum, ama gerçekten düşünebilene ne mutlu!

Bakkal Ragıp beyin dükkânı önünde rakı almak için duruyoruz. Şadi Çalık:

— İda Kanis? diye soruyor Ragıp beye.

— İyilik, diyor Ragıp bey gülerek. Kala Yarabbim şüçürse.

Sonra nevalemizi tümleyip eve gidiyoruz. Bu kez masamızı, sofra soğuk rüzgârı aldığı için, odalardan birinde kuruyoruz. Çeşitli salatamız, peynirlerimiz var. Doğan Akman, istavriti haşlayıp ayıklıyor (ve bu saatlerce sürüyor) salatasını yapıyor. Halis zeytinyağı var evde. Limonla karıştırıp onu dökecek üstüne. Biz beklerken tavlaya oturuyoruz. Oğuz Akan, Komser İsmail Hakkı adında birinden öğrendiği gibi, şeş ve penç kapılarını alınca vido diyor. Şadi Çalık:

— Zok güzel oynuyorsunuz, diyor ona Rumca şivesiyle.

Klazomain denizi uğultularla kıyıyı dövüyordu gene o akşam. Arada bir asfalt kıyı yolundan otomobiller geçiyordu, homurtuları ve ışıkları vuruyordu içeri. Gogol, Ölü Canlar adlı romanının bir yerinde, birdenbire durup, «Ah benim mahzun memleketim!» der.

Yemekte Doğan Akman anlatmaya başladı:

— Dün gece Ayvalık'ta, Güher'in (eşi) bir akrabasında kaldık. İçkiyi biraz kaçırdım galiba. Geç de yattık. Bugün o yüzden çok yorgunum. Fakat bu arada beni çok sevindiren bir şey oldu. İzmir'de Tuba'nın (kızı)

bir arkadaşına rastladık. Sarıldılar, öpüştüler, konuştular. Ayrıldıktan sonra kızım söyledi, arkadaşı «Baban çok genç» demiş.

— Gençsin ya, dedik.

Doğan'ın gençliği için kadeh kaldırdık.

Oğuz Akman, Şadi Çalık'a diyor ki:

— Siz sakallarınızı keserseniz on yaş gençleşirsiniz.

Şadi Çalık:

— Ben, diyor, önce şu tabanlarımın altındaki nasırları bir geçirsem başka bir şey istemem.

Söz dönüp dolaşıp sanat konularına geliyor. Oğuz Akkan, Atatürk yonutlarından ve anıtlardan açıyor, diyor ki:

— Bundan önceki Teos yolculuğunda da arkadaşlarla konuşmuştuk; yaptıkları işlerden heykelcilerimiz de memnun değiller. Ismarlanan işin bu olduğunu söyleyerek suçu üzerlerine almak istemiyorlar. Ama bir yandan da kasabalarımız, kentlerimiz bu acayip heykellerle dolup duruyor. Acaba şöyle bir şey yapılamaz mı? İki üç tip üzerinden Atatürk yonutları ya da büstleri hazırlanırsa, bunlar gereksenen yerlere bir merkezden yollansa?

Şadi Çalık:

— Olmaz, diyor. Biteviyelik tatsızdır, sonra da heykelcilerimizin ekmeği ellerinden alınmış olur.

Büsbütün şakaya vuruyor:

— Belki ticaniler çözümler bu işi, diyor.

Sonra, İzmir'deki, parmağı ile denizi gösteren Atatürk yonutuna getiriyor sözü:

— Vedat'la benim yaşlı bir tanıdığımız vardı İzmir'de, Atatürk'ün, parmağı ile neyi işaret ettiğini sorar, sonra da kendi verirdi karşılığını, «Parası olmayan denize atsın kendini diyor» derdi.

Oğuz Akman:

— Şu arkeoloji müzelerindeki yonutlara bakmak yeter, diye diretiyor açtığı konuda, güzel bir yonut, bir anıt yapmak için. Üstelik de onlara varis olmak istiyoruz. İşin ısmarlama olması, güzel olmasını önlememeli.

«Ismarlama» sözü üstünde bunca sık durulması şundan: Heykelcilerimizin çoğu, modern akımları yeğlemektedirler, atelyelerinde modern sanat yapıyorlar, fakat kentlerden, kasabalardan gelen isteklerin koşulları, sanat anlayışlarından fedakârlığa zorluyor onları, geçim kaygusu ile kabul ediyorlar. İstediklerini gönüllerince gerçekleştirmek olanağını ancak arada bir buluyorlar. Ayrıca modern sanattan, çağdaş Batı akımlarından hoşlanmayan sadece bu sanata uzak kişiler ve kuruluşlar değil, sanat çevrelerinde de güçlü bir karşıkoma var modern anlayışlara. Onlar, taklit diye kötülüyorlar bunları, oysa razı oldukları işler, Batı'nın eskisinin taklidinden başka bir şey değil. «Bizdenlik» diye bir deyim attılar ortaya.

Şadi Çalık:

— «Bizdenlik» diye anlatılmak istenen şeyi, hele çok yeni olduğumuz birtakım sanat dalları içinde düşünülünce, bir türlü anlayamıyorum, diyor.

— Size, diyorum, ressamını bilmediğiniz bir resim göstersem, bu resmin hangi akım anlayışı içinde ya da hangi çağda yapılmış olduğunu üç aşağı beş yukarı kestirebilirsiniz, fakat ressamın hangi ulustan olduğunu çıkaramazsınız. Bu yüzden de adama, «Vay namussuz milliyetsiz,» diye kızamazsınız. Sanatın evrensel dilinden bu korku neye? Taklidin ne olduğu üzerinde açık seçik bir anlayışa varmak gerekir. İşte, bulunduğumuz yerde büyümüş olan şu Yunanlı ozanı alalım; Seferis'in ingilizcesinden okuduğum Destansı Öykü adlı uzun şiiri

(Cevat Çapan da çevirdi, ben de çevirdim o şiiri Türkçe'ye), Elliot'un Waste Land şiirini hatırlatmıştı bana. Etkileri gözümle görür gibi olmuştum. Seferis'in bir Elliot hayranı olduğunu ve Waste Land'i Yunancaya çevirdiğini sonra öğrendim. Ama Elliot'u usta bilerek yazmış olan Seferis, kendi ülkesinde, Yunan şiirinin bir aşamasını gerçekleştirmiş bir ozan olarak tanınmaktadır. Onu kendisinden önce yetişen Yunanlı ozanlardan, halk dili (demos) kullanması ve Yunan şiirini süslü bir giysiden kurtarması ayırıyor. Nâzım Hikmet'in Mayakovski'den etkilenmesi, bizden olmasını engellemiş midir? Nazmi Ziya'yı, «Efendim, Fransız izlenimcilerine öykünmüş,» diye küçümseyenlerin, Nâzım Hikmet deyince susmalarını çok, ama çok yadırgıyorum. Gerçekçilik diye tutturmuşuz, gerçekçilik Avrupa burjuvazisinin yarattığı bir sanat anlayışıdır, şimdi bu tutumun bizde ilerici ve ulusal bir anlayış sayılması ve gerçekçiliği çoktan aşan yeni akımların benimsenmesinin «taklit» diye damgalanması, tutarsızlıktan başka bir şey değildir. Doğu sanatlarına öykünen yığınla Batılı sanatçı, acaba kendi ülkelerinde «taklitçi» mi sayılmışlardı?

Bunca uzun konuşmadım o akşam, şimdi yazarken biraz daha uzattım, sırası gelmişken tutmayayım kendimi dedim. Yoksa dinleyici bulamazdım. Çünkü tavla açılmış, yandaki masada yarışmacıları bekliyordu. Sırası gelen, içkisini de alıp oyuna geçiyordu. Tabanlarındaki nasırların ağrısından yorgun düşen Şadi Çalık'ı tavla canlandırdı.

— Ah o İsmail efendi can ki...

seslerinin duyulmasından anladım bunu.

Vedat Mavitan, İzmir'e dönmek üzere kalktı. Az sonra da, uykusu gelen Doğan Akman, yukarı kattaki odasına yatmaya gitti. Biz biraz daha uzattık oyunu.

Sonra sofrayı kaldırdık, ortalığı topladık ve yatmadan önce merdiven başına geçip üçümüz bir ağızdan, yukarı doğru ezan okumağa başladık. Akman'ın daldığı uykudan uyanmadığını anlayınca, bu sefer yukarı kata çıktık ve arkadaşlarımızın başı ucunda ezanı tekrarladık. Akman başını yavaşça kaldırıp:

— Ne oluyor yahu? diye sordu. Rahat yok mu bu dünyada!

Ve başını koyup uyudu.

Ertesi sabah, evin arka bahçesindeki büyük çınar ağacının altında içtik çayımızı. Ev rüzgârı kesiyordu, bu yüzden arka bahçe sakin ve ılıktı. Hava güneşliydi. Köyünden kasabaya süt götüren bir köylüden nefis bir süt aldık. Bu köylü çok konuşkan bir adamdı.

— Bizim köy şu tepenin arkasında, diye anlatmaya başladı. Eskiden Rumlar otururmuş orda. Babalarımız tanımışlar onları. Çok iyi Rumlar varmış aralarında. Gâvur ama iyi gâvurmuş birtakımı. Sonra tümü gitmiş burdan. Bizim köy nah şu tepenin ardında. Ben o zaman çocukmuşum. Ama babam, dayım bilir, anlatırlar bize. Gâvurun da iyisi varmış yâni. Üzümüne diyecek yokmuş buranın. Ben şimdi bu sütü bırakır dönerim köye. Nah şu tepenin orda...

Gene o balıkçı kahvesine gittik, kahvenin önünde iskemleleri atıp oturduk. İzmir'den gelecek iki arabayı bekliyoruz. Biri Akman'ın takımını getirecek, öteki de Mavitan'ı. Doğan, ailesi ile Kuşadası'na gidecek, biz de Çeşme'ye yollanacağız. Hiç görmediğim yerleri göreceğim gene, bu yüzden heyecanlıyım desem doğrudur. Nedir yolculukta çekici olan? Bunu hep düşünmüşümdür. Yapısalcılık adlı yeni bir düşünce akımının kurucusu olan Levy-Straus, «Yolculuktan nefret ederim diyor. Oysa çok gezmiş bir adam. Amerika'da yerliler arasında

yıllarca oturup incelemeler yapmış. Ama ortaya attığı kurama göre, eski - yeni, bütün toplumlar yapı bakımından birbirlerine benzerler. Yolculuğu gerçekten sevmediği için değil, bu kuramını bir de böyle duyurmak için söylemiş olmalı o sözü. Goethe ise, tarih görmek için değil, taşı toprağı tanımak için gezdiğini yazar İtalya Yolculuğu adlı yapıtında. Bir tepeye çıkmışlar da, yanındaki kılavuza, «Burada şu şu savaşlar oldu,» diye anlatmaya başlayınca kızmış için için Goethe, «Sanki anlattığı olaylar, şuradaki taşlardan, topraklardan daha önemli imiş gibi,» diye yazar. Goethe, doğayı, tarihten daha çok severdi. Sokrates'e, birini göstererek, «Canı sıkılıyordu, yolculuğa çıktı, ama gene can sıkıntısı ile döndü,» demişler de, «Kendisini de birlikte götürmüştür de ondandır,» diye karşılık vermiş. Ahmet Hâşim, bir harikulâdelikler avı olarak görür yolculuğu, ama Frankfurt Seyahatnamesi'nden Frankfurt üstüne hiç bir şey örenemezsiniz, gitmeden de yazabileceği şeyleri sıralar Haşim. Doğrusu aranırsa, yolculuk anıları yazmaya kalkanlar, gördüklerini değil, görmek istediklerini, giderek kafalarında yarattıklarını yazarlar. Bu bakımdan Evliya Çelebi'yi, «uyduruk» diye küçümsemek yanlıştır. Francis Bacon şöyle diyor: «Bilinmez nedendir, gökle denizden başka bir şey görülmeyen deniz yolculuğunda günlük tutulur da, kara yolculuğunda görecek o kadar çok şey olduğu halde bu iş savsaklanır; rastlantıya bağlı olan, gözlemden daha değerliymiş gibi. Diyeceğim, günlük tutulmasından yanayımdır ben.» Troya Savaşı sonunda Odysseus'un on yıl denizlerde dolaşıp durması, bir yoruma göre, evine dönmek istememesindenmiş. İngiliz ozanı Tennyson da buna yakın bir yorumda bulunuyor, İthaka'ya nasıl olsa döneceğiz sonunda, bari daha çok yer görelim, demeye getiriyor. «Ankara'nın en çok nesini seversiniz?» diye sormuş Atatürk,

Yahya Kemal de, «İstanbul'a dönüşünü,» diye karşılık vermiş. Ben de, onun gibi, yolculuğa çıkmasını ve yolculuktan dönmesini severim.

Beklediğimiz arabalar birbiri arkasına geldi Doğan Akman, eşine:

— Bunlar beni dün gece uyutmadılar, dedi, bari arabada Kuşadası'na gidinceye kadar biraz kestireyim.

Böyle diyerek öne oturdu. Onları selâmetledik. Biz de doğru Çeşme yolunu tuttuk.

Dümdüz bir asfalt yolda 80 - 90 kilometre hızla gidiyorduk. Hava güneşli idi. Şadi Çalık'ın «tipik Ege görünümü» diye betimlediği engebeli toprakta, ağaçsız düzlükleri kayın koruları izliyordu, bu kayın ağaçlarının arası kimi yerde çamlarla, kimi yerde selvilerle renkleniyordu. Gördüklerimden neşelenmeye çalışıyordum. Neşe çaba ister çünkü. Yeni yeni yerlerin ardında koşup gidiyorduk. Sağımızdan Karaburun'a giden yol ayrılıyor. Çeşme plâjı ile Paşa Limanı'nı görmeyi dönüşe bırakıyoruz. Bir an önce görmek istiyoruz Ege Denizi'ni Çeşme'den.

Derken, pazar olmasına karşın canlılığını yolcuya güçle duyuran Çeşme çarşısına giriverdik. Burayı bütün dükkânlar açıkken görmek isterdim. İnsanları aceleci miydi acaba Çeşme'nin? Alışverişlerini bir an önce bitirmek için birbirlerinin sırasını almaya çalışırlar mıydı? Dükkânların kapılarında görünüveren genç kadınlar, çocuklarına kaybolmamalarını temhi ettikten sonra gelip geçene şöyle bir göz atarlar mıydı? Yaşlı esnaf kaldırım üstünde yorgunluk kahvesi içer miydi akşamüstü? Çarşıları hep sevmişimdir. Urla çarşısı büyük ağaçların gölgesine sessizce uzanmıştı. Milas çarşısı yeni taşınılmış bir ev gibi her şeyini ortaya dökmüştü. Tenha Marmaris çarşısında ne çok da terzi vardı; birine sor-

muştum «Dikiş işi demek çok oluyor» diye de, adam, «Hayır» demişti, ben de, «Niye öyleyse bu kadar terzi var?» diye sormuştum, adam, «işsiz mi otursun terzi dükkânı açmasın da?» diye şaşmıştı bana, ben de ona şaşmıştım. Gene o çarşıda iki bacağı kesik bir ayakkabı boyacısı vardı, ilk gidişimde konuştuk da ikinci gidişimde hemen tanımıştı beni, ne neşeli adamdı. Yanmadan önceki Balıkesir çarşısında çok sevdiğim bir kahve vardı çeşmenin arkasında, İstanbul özlemini dindirirdim orda.

Birden liman ve karşıda Sakızadası... Çeşme ile Sakız arası, İstanbul ile Büyükada arası kadar, Sakız kasabası gözle seçiliyor. Denize bakan (eskiden tam kıyıda olduğu anlaşılıyor) II. Bayezid'in yaptırdığı kale büyük, görkemli ve göz alıcı. Kalenin hemen önünde 1770 Çeşme Deniz Savaşı şehitleri için dikilmiş mermer bir anıt var. Deniz kıyısındaki alanda lokantalar, Düzenli parklar, beton bir kıyı yolu. Öyle tatili olduğu için kaleyi hemen gezemedik. Yemeğimizi yemek için lokantalardan birine girdik. Tanesi seksen liraya verilen çipuradan vazgeçip ızgara et, peynir ve salata ile karnımızı doyurduk. Acaba o balıkları yiyen olmuş mudur? Neden olmasın! Sonra dışarda tanıdıklar gördük, güzel yabancı kızlar gördük. Hiç bir kederimiz yoktu ve şımarıktık yolcu olduğumuz için. Sonra kalenin alçak kapılarından geçip surlara tırmanmaya başladık. Dik bir merdivenle ilk sura, sonra ikinci merdivenden ikinci sura, en sonunda kalenin tepesine değin çıktık. Ne iyi etmişiz, buradan kasabanın görünüşü olağanüstü bir güzellikteydi. Evlerin çoğunun mimarisine hayran kaldık, tümü eskiden kalma idi. Birden Macaristan'da Estergon kalesine çıktığım zaman aşağıda gördüğüm çok güzel bir eski Türk evini anımsadım. Müze yapmışlardı o evi Macarlar.

Çeşme Limanı büyük değil, iki büyük Osmanlı do-

nanmasının bu küçük limana üst üste yığılıp, Rus donanmasına eli kolu bağlı olarak kendini bırakması akıl alacak şey değildir. Olayı Ahmet Rasim'in Osmanlı Tarihi'nden alarak yazıyorum:

Çeşme Vaka-i Bahriyesi

«Rumlar Mora'daki ehali-i hristiyaniyenin isyanlarından istedikleri gibi istifade edemediler. Bizim tarihlerden daha müdekkik görünen ecnebi tarihlerinde Çeşme vaka-i mühimmesi şöyle tasvir ediliyor:

Çariçe Katerina ile Orloflar, Mora'da uğradıkları hezimetin acısını çıkaracak bir vesile arıyorlardı. Rusya donanmasındaki İngiliz kontramirali Elfinston ile başkumandan Spridof'un arası açılmış iken Aleksi Orlof barıştırarak kendisini bahriyeden olmadığı halde donanmanın umum kumandanlığını deruhte etti.

Diğer taraftan Osmanlı donanması kendisine güvenecek halde değildi. Bu esnada Trablusgarp gemileri Felemenkliler, Tunus Dayıları Fransızlar, Cezayirliler dahi Danimarkalılarla uğraşıyorlardı. Binaenaleyh imdada gelemezlerdi. Sultan Mustafa'nın iki filosu vardı. Biri Kapudan-ı Derya Hüsamettin Paşa'nın kumandasında olarak Akdeniz'e açılmış, diğeri meşhur Cafer bey ile Cezayirli Hasan bey kumandasında olarak Boğaz'da kalmıştı. Bu iki donanma, Orlof donanmasının rağmına Sakız Adası'nın karşısında kâin Çeşme limanında birleşti 60 - 90 toplu 16 kalyon ile 6 firkateyn, 11 şebek ve müteaddit sefain-i sagireden ibaretti. Orlof'un kumanda ettiği donanma ise 9 sefine-i cesime, 7 firkateyn, bir galyon ve birkaç nakliyeden müteşekkil idi. Orlof, kuvvetçe faik olan Osmanlı donanmasının önüne çıkınca kor-

kusundan donakalmıştır. Fakat bir müddet sonra iade-i cesaret ederek bu donanmaya hücum ve onu mahv ve tahrip etmeğe karar verdi.

1770 senesi temmuzunun yedisinde, Rus ümeray-i bahriyesinden Cruse, Greig, Spridof, Teodor Orlof mızıka çaldırarak kaptan Hasan beyin râkip olduğu kalyon üzerine hücum ettiler. Bir Osmanlı güllesi Eusthate namındaki Rus gemisinin dümenini parçaladı. Aynı zamanda her iki gemi ateş aldı. Rus gemisinden ümera ile beraber ancak doksan kişi kurtulup baki beş yüz kişi berhava oldu. Bunlardan yalnız kaptan Cruse yaşadı. Osmanlı sefinesi de berhava olarak Kaptan Hasan bey kılıcı ağzında olduğu halde yüzerek sahile çıktı. Bu iki gemi ateşin bir kundak halinde olduğu halde akıntı ile yürüyerek limanın ta içinde sık sık lengerendaz bulunan Osmanlı donanmasının üzerine doğru geldi.

Gece olmuştu. Aleksi Orlof bir meclis-i harp aktederek «Cezayir-i bahr-i sefide hâkim olmak için Türkleri sade mağlûp etmek kifayet etmez, anları mahvetmelidir.» kararını verdi. İngiliz ve Rus kumandanlarının tertibi veçhile bir iki gün sonra limanın ağzından ateş gemileri salıverdiler. Aynı zamanda da Rus sefineleri kırmızı gülle ve humbara atmağa başladılar. Bir yerde kümelenmiş olan Osmanlı gemileri tutuştu. 15 kalyondan 14'ü, 6 firkata, 50 sefine vesaire yandı. Sekiz-dokuz bin Osmanlı gemicisi mahvoldu.»

İşte Çeşme Savaşı bu. Sonra İngiliz amirali, Boğazlardan içeri giriyor, oradaki istihkâmları susturduktan sonra ikindi çayını içiyor. Sonra çıkıp gidiyorlar. Çariçe, Petersburg'ta, Tsarskoe - Selo Sarayı alanında bir zafer anıtı diktiriyor. Aleksi Orlof, Tchesmenski (Çeşme galibi) adını alıyor. Çariçe, Voltaire'e yirmi bin Türk öldürdüğünü yazıyor.

Çeşme çarşısından birkaç kavanoz sakız reçeli ve birkaç da incir reçeli alıp Dalyanköy'e doğru yola çıktık. Bu köy, yarımadanın kuzeyinde, koy içinde bir balıkçı köyü. Küçük ve güzel bir beton rıhtımı var. Balıkçı sandalları rıhtıma bağlanmıştı. Renk renktiler. Oradada, daha yapılmakta olan bir motel ile lokantası vardı. Sakin deniz daha da içeri girerek durgun bir göl haline gelmişti. Gölün karşı kıyısı ta denize değin inen ağaçlarla kaplı idi. Rıhtımda genç bir balıkçı ile tanıştık. Köyün durumunu, balık durumunu anlattı bize. Köye elektrik geleli iki gün olmuş.

— İşte şu yapılmakta olan da motel olacak, dedi.

Şadi Çalık, onun yanındaki eski, balkonlu, iki katlı Rum evlerini gösterdi İsmail'e:

— Boş duracağına bunları onarın, dedi. Turist kendi memleketinde otel, motel, lokanta görmüştür, değil mi? Bunların daha güzelleri vardır onlarda. Öyleyse o adam ilk geldiği bu yerde, buraya özgü şeyler arayacaktır. Biz bunu düşünemediğimiz için, buranın havasını veren eski yapıları bırakıp turisti onun memleketinde daha iyileri olan sözüm ona modern yapılarla memnun etmeğe kalkıyoruz. Yanlıştır. Unutmayacaksınız turistin ne aradığını, ne istediğini?

— Doğru, dedi İsmail.

Şadi Çalık:

— Diyelim ben gelsem buraya, diye sürdürdü sözlerini, kalmam o yeni yapılan yerde.

Sırttaki taş bir evi gösterdi.

— Şurada kalırım sözgelişi.

İsmail:

— Doğru, dedi, Hakkı beyin evi o.

Oğuz Akkan rıhtımda yere uzanmış, doğanın tadını çıkarıyordu. gözleri teknelerde, sordu İsmail'e:

— Şöyle bir tekne kaça alınır burada?

İsmail:

— Sekiz, dokuz bine, dedi.

Oğuz Akkan bize bakarak:

— İstanbul'da daha ucuz, dedi.

İsmail:

— Doğru, dedi.

Şadi Çalık:

— Burada yerleşsek, dedi bize, ne iyi olur! Şu evde (balkonlu, denize bakan bir evi gösterdi) otururum yıllarca, dinlenirim. Gece balığa çıkarım. Cennet gibi yer.

İsmail de baktı o eve, sonra denize baktı, yan dönüp bir tükrük attı yere.

Köy, sakin deniz, renk renk teknelerin bağlı olduğu rıhtım bize bir rahatlık vermişti. Ağır ağır kalktık yerlerimizden, arabaya binip köye girdik gene. Orada köy muhtarına rastladık. Şadi Çalık ile ben indik, Oğuz Akkan arabanın çevresine toplanan köy çocukları ile konuşmaya daldı. Şadi Çalık, muhtara eski bir yapıyı göstererek:

— Şu bina kilise olacak, değil mi? diye sordu.

Muhtar:

— Evet, dedi.

— Onarsanız onu, bir turist geldiği yerde böyle yapılar arar. Motel yapın onu, adam girsin içeri, kalsın bir iki gece, tamamdır. Yoksa güzel, lüks oteller onun memleketinde de var.

Muhtar:

— Doğru, dedi.

Şadi Çalık:

— Burada arsa fiyatları nasıl? diye sordu.

Muhtar:

— Yirmi lira, yirmi beş lira, dedi.

Şadi Çalık bana döndü:

— Valla ucuz, dedi.

— Ucuz, dedim ben de.

Muhtar:

— Üç kooperatif kuruldu şimdiden, dedi. İstanbullular, İzmirliler, Ankaralılar kurdular. Şu karşı kıyıda mahalleler yapacaklar. Suyumuz var, fakat karşıda daha iyi bir su bulduk, onu getireceğiz bu yana. Elektriğimiz de geldi.

— Çok güzel köy, dedik.

Gitgide çökmekte olan eski taş evlerin yoğun bulunduğu yere doğru baktık. Muhtar da baktı.

— Doğru, dedi, güzeldir. Küçük bir makine getirdim bahçeme, çocuklar çalışıyor bakın!

Makinenin patpatları arasında çocuk sesleri geliyordu.

İşte kulenin hikâyesini orada ayrıntıları ile öğrendik. Dalyanköy'e yaklaşırken, daha uzaklardan, köyün ortasında yükselen bir kule göze çarpıyor. Nedir bu, ne olabilir diye soruyorsunuz kendi kendinize. Muhtar söyledi, bir uçak geçerken görmüş de alçalıp yakınından geçmiş kulenin. Kuleyi yapan, Nezir adında, sağır ve dilsiz, yirmi beş yaşlarında bir köylü çocuğu. Kulenin taşını, tuğlasını, harcını... ne gerekse tümünü kendi bulmuş taşımış ve aylarca uğraşarak yükseltmiş bu kuleyi. Ben yüksekliğini yirmi metre diye kestirdim. Arkadaşlarım, daha az diyorlar. Katlarda pencereler de açmış Nezir, bir de en yukarda bir balkon çıkmış. Arada bir gidip tek başına oturuyormuş kulede. Köylüler önce korkmuşlar bu yapıdan, yıkılır diye. Muhtar:

— Nezir görmeden, kuleyi tellerle traktöre bağlayıp çektirdim, yıkılmadı, dedi.

— Şakul kullandı mı kuleyi yaparken? diye sordum.

Muhtar:

— Hayır, dedi, şakul yerine tükürüğünü kullandı. Duvarın eğri olup olmadığını arada bir yukardan aşağı tükürerek anlıyordu.

Gene muhtarın anlattığına göre, Nezir, köylülerle hiç kaynaşmamış, uzak durmuş tümünden, bir yabancı gelirse onunla el sıkışır otururmuş. Sordum nerdedir diye tanışmak için, balığa çıktı dediler. Köyünde kendi başına bir yapıt ortaya getiren bu sessiz yaman çocuğu hiç unutmayacağım. Kuleyi yapmak hevesi kim bilir ona nerden geldi? Bilgiden, deneyimden yoksun olduğu halde böyle bir işe kalkmak yürekliliğini nasıl buldu? Bu tasarıyı hangi tutkunun etkisi ile kafasında işleyip gerçekleştirdi?

Kuleyi, Nezir'i, taş evlerin geçmişini, köyün geleceğini, turizme bağlanan umutları, doğanın eşsiz cömertliğini duyup düşünerek ara sokaklara daldık. Bir köşebaşında çocuklar oynuyorlardı, aralarındaki on üç yaşlarında bir kız çocuğu ile konuştum.

— Adın ne senin kızım? dedim.

— Mürvet, dedi.

— Mürvet, dedim, köyünüzü çok sevdik.

Kız hiç beklemeden:

— Biz sevmiyoruz, dedi.

Kalakaldım. Utandım da. Ve o anda düşünmeye başladım neden sevdiğimi, neden sevdiğimizi bu köyü, ya da başka köyleri. Niçin geldik buraya, ne işimiz vardı burada? Niçin övdüm köyünü Mürvet'e? Bırakıp gideceğim için olmasın? Gerçek miydi söylediklerim? Sonra da doğru muydu bunu söylemek?

Mürvet de benim köyünü sevmeme şaşmış olmalı ki, buna çarçabuk bir neden buldu.

— İki gün önce elektrik geldi de ondan sevmişsinizdir, dedi.

O sırada başka bir kız daha belirdi Mürvet'in yanında, o yaşlarda aşağı yukarı. İkindi aydınlığı harap taş evlerin üstünde belli belirsiz sallanıyordu. Ne olduğu anlaşılmaz bir düşünceye benzer bir bulutun gölgesi geçti başımın üstünden. Küçük çocukları da çağırıp topluca resimler çektirdik. (Kimi yerde köylüler, fotoğrafa «hatıra makinesi» diyorlar). İlk yedeksubaylığım sırasında (Dünya Savaşı günleriydi) Çanakkale'nin Kepez köyünde oturmuştum. Oradan da çocuklarla çekilmiş fotoğraflarım vardır, arada bir çıkarıp bakarım, hiç birinin adını bulamam. Ama o günler bende, köyde bulunduğum, bunun bir kentli için kolay kolay ele geçmeyen bir fırsat olduğu bilinci yoktu; köylülerimizi tanımak için çaba göstermek gereğini duymamıştım; gelip geçici bir İstanbul'lu olarak süremi doldurmaktan başka bir şey düşünmezdim. Yaşım ilerledikçe başladı bende bu heves. Ama iyi mi oldu sanki? Böylesi bir tutum, bizi köylülerden büsbütün başka bir kümeye sokmuyor muydu? Yabancı turistlere dönmüyor muyduk? Oysa gençliğimde, aradaki farkı düşünmediğim için, ben de onlardan biri idim sanki, köyden hikâyelerle dönüyordum kente.

Dalyanköy'den, Nezir'in kulesine baka baka ayrıldık. Çeşme plâjına vardığımız zaman, karşılaştığımız görünüm, beni büsbütün çapraşık bir düşünceye sürükledi: Demokrat Parti döneminde yapılmış olan bu lüks kıyı mahallesi, kent yaşamımızı, bütün ayrıcalıkları ile, köylerimizin burnuna getirip dayamış ve uzakta yaşadığımız için onları tanıyamadığımız, onların da bizi bilmediği mazeretini ortadan kaldırmıştı. Denizin en güzel kıyısına kurulmuş olan bu mahallede, birbirine koşut üç sokak arasına yerleştirilmiş, seyrek görülen cins

ağaçlarla bezeli, bir katlı büyük villalar vardı; denize girme dönemi daha başlamadığı için, çoğunun pancurları kapalı idi. Mahallenin ortasında, önü çiçekli bir alanda yükselen büyük otel de boştu. Üstü ağaçlarla örtülü bir sokakta, erkenci yazlıkçıların güzel kızları dolaşıyordu. Bir aya kalmadan bu sokaklar, gönül oyunlarının mutlu gece saatlerini, unutulmaz anılara çevirecekti. Gerçi Anadolu'yu tanımaya, onun güzelliklerini değerlendirmeye başlamıştık, ama konforumuz bizi daha da yabancı kılıyordu, karşılaştırmayı göze batırıyordu, giderek kimi gezginlerimizde, Anadolu'nun ancak bu çeşit yerlerini sevmek ve övmek alışkanlığı belirmişti. Bir kaç yıl önce, Almanya'yı öven biri, konuştukça baktım ki, konforlu otelleri ve eğlence yerlerini övüyor.

Çeşme plâjından sonra Ilıcaları ve Devlet Tiyatrosu sanatçıları için yapılmış olan mahalleyi yolüstü gördük ve Vedat Mavitan'ın çok övdüğü Paşalimanı'nda arabadan indik. Denizin sakin bir göl kurduğu büyüleyici bir yerdi burası. «Trava yato Pasalimani» türküsünü söyleyerek ta ıssız kıyıya değin yürüyen Şadi Çalık, göl kenarında alsa almak istediğini duydu gene, «İşte burada dinlenirim,» dedi. Neden bunca yorgunuz, anlıyamıyorum. Belki taşra bize çalışmamak isteğini veriyor da ondan. O sırada ince bir yağmur yağdı ve topraktan tatlı bir koku fışkırdı. Düzü bayırı, pek de göze çarpmadan örten binbir çeşit çiçeğin, otun ve doğuran toprağın çıldırtıcı kokusu idi bu. Az sürdü, dağılıp gitti. Sanki doğa, kendi başına olmadığını, kısa bir süre unutmuştu.

Hava kararırken döndük İskele'ye. Bir şeyler içmek için Madam Rebeca'nın yerine girdik. Yağmur daha da hızlanmıştı, içerisi nerdeyse karanlıktı. Madam Rebeca'nın gençlik fotoğrafı şöyle böyle görünüyordu, yüzü seçilmiyordu ama bacakları daha da irileşmişti sanki.

Bizden başka bir masalık müşteri daha vardı lokantada. Madam Rebeca gelip bizimle oturdu, tasarılarından açtı. Bu gibi yerleri işletenlerin alışageldiğimiz yakınmaları yoktu onda, mutlu idi, işinin daha da gelişeceğine inanıyordu. Ne işte çalıştığımızı sordu bize. Biz de ona bir soru ile karşılık verdik:

— Siz söyleyin bakalım, dedik, biz neciyiz, neci olabiliriz?

Madam Rebeca, Oğuz Akkan'ı avukata, beni doktora, Şadi Çalık'ı da tüccara benzetti ve dahası, Şadi için:

— Yahudidir bu, dedi. Bizden. Tanımaz mıyım yahudileri?

Bunun üzerine Şadi Çalık, oralı olduğunu söyledi ona, rumca.

— Eğo ime apotho, dedi.

Madam Rebeca ise, Girit göçmeni olup olmadığını sordu:

— Kritikos ise? dedi. (Giritli misin?)

— Ne, dedi Şadi Çalık. «Evet.»

Böylece yahudilik sorunu çözümlenmiş oluyordu.

Oğuz Akkan bir an önce eve dönmemizi istedi. Alışmıştık konuk olduğumuz yere. Soframız, tavlamız bizi bekliyordu. Kalktık.

Çok hızlı bir çarpışma oldu o gece tavlada. Oğuz Akkan, komser İsmail Hakkı kapılarını alınca oyunu büyütüyor, Şadi Çalık ise açık vermek yolu ile karışıklık yaratarak bundan yararlanmaya çalışıyordu. «Ah o İsmail efendi» sık sık anıldı. Oyun yöntemleri üstüne değişik kuramlar da atılıyordu ortaya ve bunların tartışması bir türlü çözüme bağlanamıyordu. Bu yüzden de anlaşmazlık sürüp gidiyordu. Sonunda iki karşıt görüş çıktı ortaya: Bunlardan biri, oyun kurallarına çokça bağlanmamak, öteki ise klâsik tutumdan hiç bir zaman caymamaktı. İkincisine göre, tavlanın kuralları uzun de-

neyimlerden çıkma idi; birincisine göre ise, kurallar her zaman eskiyecekti, yaratıcılıkta idi iş. Diyelim penç ve se attınız, bilinen kapıyı almak zorunda değildiniz. Özgür olmalı idi kafa. Kurallara uyup yenilmekten, onlara boş verip yenilmek yeğdi. Komiser İsmail Hakkı'nın gününde, onun titizce uyguladığı kurallar doğru idi, yerinde idi belki. Ama doğa bilgisi gibi, mantığın özü de boyuna değişikliğe uğruyordu. Tavla bunun dışında kalamazdı.

Daha rakı faslı kapanmadan Vedat Mavitan, İzmir'e dönmek üzere kalktı. Ertesi gün göreceğimiz yerleri saydık. Çeşmealtı'na, Güvendik köyüne, Denizli köyüne, sonra da Ziya Nebioğlu tatil köyüne gideceğiz. Böylece bitecek gezimiz.

Pazartesi sabahı Vedat Mavitan erken erken geldi.

— Annem sizleri soruyor, dedi. Arkadaşların ne yapıyor diye.

— Siz ne dediniz?

Vedat Mavitan sakin sakin cevap verdi:

— İçiyorlar, dedim.

Artık ayrılacağız konuk olduğumuz evden. Mutfakta bulaşık bırakmadık, tümünü yıkadık. Tabakları, kaşıkları, çatalları yerli yerine koyduk. Holde ortaya çektiğimiz yemek masasını eski yerine götürdük, duvara dayadık. Yataklarımızı topladık. Ev sahibine saygı göstererek artan bir buçuk şişe rakıyı alması için Vedat Mavitan'a ricada bulunduk. Evde bırakamazdık içkiyi. Sonra çantalarımızı hazırladık ve arabaya kurulup Çeşme altı yolunu tuttuk.

Son günümüzün gezisi çok çabuk bitti. Dönüşü düşünmek, yenilikler ardında koşmaktan alıkoyuyor kişiyi. Öyle ki Çeşmealtı'da arabadan inmedik bile. Deniz kıyısında durduk bir süre, kahvede oturanlarla selâmlaştık. Oradan tepedeki Güvendik köyüne gittik. Bütün

koyu kuşbakışı gören bu köy, nerdeyse bomboştu. Çayırda birkaç tavuk dolaşıyordu. Yaşlı bir kadın bir evin kapısında duruyordu, genç bir kadın pencereden bakıyordu. Bizim arabayı görünce çok meraklandılar anlaşılan. Genç kadın da kapıya çıktı. Bir araba gelmişti, kim bilir nereden, ne için? Acaba Almanya'dan mı bir haber? Çünkü köyün erkekleri, nerdeyse tümü Almanya'ya gitmiş. Kırlarda dolaştık, İskele'deki evimizin önünde sıralanan adaların tepeden görünüşü üzerinde konuştuk. Görünüler karşısında neler söylenirse onları söyledik, gidici olduğumuz için de içtenliğimizi pek bulamadık, kısa kestik: «Baktım, Monopetro sanki daha küçülmüş gibi, değil mi?», «Evet.», «Soldaki burun sanki adalarla birleşecekmiş gibi uzanıyor.», «Öyle.», «Bakın, buradan Klazomene sanki karaya bitişik gibi görünüyor.», «Ama harika değil mi?», «Öyle, harika.», «İnsan burada bütün yaşadığınca oturabilir.», «Oturabilir.», «Bu köyü bir turist köyü yapmalı.», «Ama eski evleri onararak.», «Böyle bir görünü dünyanın hiç bir yerinde yoktur.», «Yoktur.», «Hadi dönelim.», «Dönelim.»

Ege toprağının yarı çıplak, ama çok ilginç görünüleri arasındaki yollardan döne dolaşa Denizli köyüne geldik. Köyde durmadık, önünden geçtik ve az sonra çok ağaçlı bir alancıkta durduk. Burada küçük bir cami ve yanında bir gasilhane vardı. Büyük ağaçlar camii ve gasilhaneyi nerdeyse örtecek gibiydi. Arabadan inip camiin kapısına geldim, kapalı kapının iki kanadını birleştiren iki halka küçük bir ağaç dalı ile birbirine bitiştirilmişti. Dalı çektim, kapının kanadını ittim, içeri girdim. Hiç böylesine yoksul bir cami görmemişimdir. Yerde bir tek kilim vardı, bir pencere içinde imamın sarığı duruyordu. İçerde hiç kimse yoktu. Belki de cenazeden cenazeye geliniyordu buraya. Yoksul Güvendik köyünün kimsesiz camiini hiç unutamayacağım. Burada doğa,

yoksulluğu ve ölümü hiçe saydıracak kadar soylu ve merhametliydi. Gasilhanenin üstündeki büyük ağaç, yaşamla ölüm arasında telâşsız ve ağırbaşlı sallanıp duruyordu hafifçe. Olduğu yerde kalmak ve düşünmek istiyordu insan.

Tepeye tırmanarak ayrıldık ordan.

— Tatil köyünü de görelim, dedi Şadi Çalık. Bu köyü kuran Ziya Nebioğlu, İzmir Koleji'nden sınıf arkadaşımdır. Bekliyor bizi. Amerika'da mimarlık okudu. Fakat işin en ilginç yanı şudur ki, bunlar birkaç arkadaş, lisede iken uydurma bir dil kurmuşlardı ve bu dille konuşulan bir de oyun oynamışlardı. Aradan yıllar geçti, her karşılaşmamızda Eklopça konuşuruz. Bu dil Eklop ülkesinde konuşulur...

Anayoldan denize doğru sapınca, dinlenme köyünün kubbeli evlerini gördük. Oğuz Akkan bu evlerin görünüşünü, bilinmez bir gezegenden dünyamıza inmiş yaratıkların uçan dairelerine benzetti. Dinlenme köyünün çiçekli büyük bahçesinde Nebioğlu ile karşılaştık, Şadi Çalık'ı görünce:

— Amanda karana mana, dedi.

Şadi Çalık da, onun gibi ciddi,

— Saranda, dedi.

Bunun üzerine Nebioğlu,

— Dukara makara, diye sordu.

Çalık:

— Bakara sakara, diye karşılık verdi.

Sonra biz tanıştırıldık. Dünyanın her yerinden turist çeken bu köyün kurucusu, bizim yabancı olduğumuz dili bırakarak, ciddi bir açıklamada bulundu, Şadi Çalık'a dedi ki:

— Yaptığımız işin büyüklüğünü yıllar geçtikçe daha iyi anlıyorum. Bir ütopya yaratmışız biz, Eklop ülkesi ve Eklopça başka nedir? Düşün ki o vakit Thomas

Moore'dan haberimiz bile yoktu. Kendimiz düşündük bulduk, bir de dil icadettik.

Kahve içmek için girdiğimiz yemek salonunda bizi eşi ile tanıştırdıktan sonra,

— Amerika'da iken çok düşündüm bunu, diye sürdürdü sözlerini. Eklopça gittikçe daha ilgimi çeker oldu. Buraya gelen yabancı turistlere Eklopça'yı tanıtmaya çalışıyorum. Böyle bir dilden haberleri olmadığı için şaşırıyorlar önce elbet, fakat sonra sonra ilgilenmeye başlıyorlar. Geçenlerde bir Danimarkalı, «Peki, Eklopça ekmek nasıl denir?» diye sordu, ben de galiba, «Zamanda» dedim. İki saat sonra yanıma geldi, «Eklopça ekmek nasıl denirdi, unuttum,» dedi. Ben bu sefer galiba «Ramanda» dedim. Bunun üzerine adam cebinden not defterini çıkarıp bir sayfasını gösterdi, «Ama iki saat önce Zamanda demiştiniz, bunu nasıl açıklayacaksınız?» diye sordu. Ben de, «Eklopça öyle bir dildir ki,» dedim, «saatler geçtikçe eşyanın adları değişir». «Ya...» diye şaştı kaldı adam.

Bundan sonra, anlamadığımız bu dil üzerinde konuşmayı bırakıp dinlenme köyünün durumuna geçtik, kubbeli evlerin uzaktan görünüşte bıraktığı izlenimi anlattık.

— Kubbe serinlik vericidir, dedi. Kaplumbağa gibi kabuklu hayvanlar, yuvarlak kılıflarının altında sıcağı duymazlar. Sonra yuvarlaklık, güzelliğin de temelidir. Kadın memelerinin yuvarlak oluşunu düşünün!

İkram edilen kahveleri içip veda ettik. Ayrılırken Şadi Çalık:

— Karama marama, dedi.

Nebioğlu da,

— Tarama, diye karşılık verdi.

Artık İzmir yolundayız. Yemeğimizi Karşıyaka'da yeyip uçağa yetişeceğiz.

SOSYALİST ÜLKELERDE

*SOSYALİST ÜLKELERDEKİ GEZİLER ÜSTÜNE**

Son iki yıl içinde beş sosyalist ülke gördüm, gerçi az kaldım her birinde, diyelim yirmi gün kimindeyse, kiminde üç gün; bir ülkeyi, hele dünyanın en yeni deneyimlerini yaşayan ülkeleri tanımağa yeterli olmadığı açıktır bu kısa sürelerin, hazırlanmakla, incelemekle, gözlemlemekle olur tanıma; belli bir konu alacaksınız, ilk hazırlık çalışmalarını yapacaksınız daha yola çıkmadan, gittiğiniz yerlerde de yalnızca o konu ile ilgili kurumları gezip göreceksiniz, ardına düştüğünüz sorunları çözümlemeye yarar sorular soracaksınız, aldığınız cevapları gözlemlerinizle karşılaştıracaksınız, istatistik bilgilere vaş vuracaksınız sonra... Bu yol, bilginleri, bilgince çalışmaya alışmış kimseleri başarıya götürür ancak, ben kendimden böylesini bekleyemezdim. Peki, sanat, edebiyat incelemelerine mi kalktım? Doğrusu, onu da yaptım diyemeyeceğim. O hiç olmaz. Bir ülkenin edebiyatı, sanatı üstüne bilgi edinmek, bilimsel araştırma ve inceleme yöntemleriyle olmaz sadece. Kitap baskı sayıları, sergi sayıları, konser sayıları... olsa olsa sanat, edebiyat yaşamının canlılığı, geçerliliği üstüne bir bilgi verebilir, niteliği üstüne değil. Kimi zaman bakarsınız,

* Bu bölümün ilk yayınlanışındaki önsöz.

yalnızca bir kitap, yalnızca bir yazar, bir ülkenin edebiyatını temsil edecek duruma gelivermiştir; dahası, gördüğü işle damgalamıştır ülkesinin edebiyatını... Bütün sanatlar için aynı şeyi söyleyemez miyiz? Diyelim Azerbaycanlı kompozitör Kara Karayef, Azerbaycan müziği için böyle bir addır işte. Kara Karayef'in müzikçi değerini ölçmek bana düşmez, ama şurası sanıyorum doğru ki, Kara Karayef modern Azerbaycan müziğini gerçekçilik alanına sokmuştur, adını koymuştur onun, bugün Batı müziğidir modern Azerbaycan'ın müziği. Bizse çeşitli boçalamalardan sonra, kimi ilerici aydınlarımızın da desteklediklerı bir görüşle, giderek alaturkaya bile yeni bir yaşam kazandırmak ardına düşmüşüzdür; Atatürk'ün «Buna şapka derler.» kestirmesini örnek alıp müziğimizin adını koyamamışızdır bir türlü. Oysa bizim de Kara Karayef'in çalıştığı yolda giden değerli sanatçılarımız var. Şimdi diyelim bir yabancı, yurdumuzda on on beş gün kalacak bir yabancı, Türk müziği üstüne nasıl, ne yoldan bir kanıya varabilir burada? Konuşacağı kimselere bağlıdır bu, bakarsınız onu bir alaturkacıya götürmüşler, ya da bir cazcıya, bir çoksesli müzik yapımcısına götürmüşler... Götürdükleri yere göre değişir izlenimleri. Gerçekte onların tümü ile görüşmesi gerekir ya, bizim müzik sorunlarımızı iyice anlaması, kavraması için yalnız müzikçilerle konuşması da yetmez o yabancının, başka sorunlarla ilgilenmesi de gerekir.

Sonra sanatçılar, yazarlar güç insanlardır, düşüncelerini, kanıların ortaya koyu koyuvermezler öyle, kendini beğenmişlikten de değildir bu, çoğu zaman o da bilmez sorulan sorunun karşılığını, sanatçı boyuna kendi kendisi ile tartışmadadır çünkü, bu tartışmayı neresinden kessin de karşısındakine inandırıcı bir söz söylesin? Yapıtlarına benzerler sanatçılar, en az iki şey

vardır onlarda, ille karşıt iki şey değil, başka türden iki şey. Gerçi herhangi bir anlarından katılabiliriz onlara, dinlemeye başlayabiliriz onları, ama bilmeliyiz ki kesin bir sonuç vermez, tümden tanıtmaz bize sanatçıyı o bölüm, o parça. Bakın, siyaset adamları öyle değildir, onlar ilk kez karşılaşırlar, iki saat konuşurlar ve bir anlaşmağa varırlar; çünkü aramıyorlardır onlar, durduruyorlardır geçici bir süre için, biblolaştırıyorlardır her şeyi. Sanatçının ilk tanımı da bence, biblodan iğrenmesidir. Konuşmada anlaşmaya yarayan, rahat, orta malı söz kalıpları da birer biblo değil midir? Siyaset adamı ile sanatçı arasındaki başlıca ayrım burda işte: Siyaset adamı her şeyi bilir, sanatçı hiç bir şey bilmez. Ama sanatçının bilmedikleri, siyaset adamının bildiklerinden daha evrenseldir. Bu yolculuklarım sırasında en sıkıldığım anlar, edebiyat üstüne kanılarım sorulduğu anlardı; tartıştığım konular ise kesin kanılar oldu. Bunlara «Tek kanılar» demek istiyorum; sadece kendimi anlatmaya (o da gerçek bir içtenliğimiz varsa) yararlar ve bu özelliklerinden ötürü de baskı yapıcı niteliğindedirler bu tür kanılar. Bu sözlerimden, sanatçıyı yalpalamaktan hoşlanır bir kişi saydığım anlamı çıkarılırsa yanlış olur. Burada açıklayayım, «İnanamıyorum, bağlanamıyorum!» diyenlerin çoğu (belki de tümü) kendilerini ille akıllı göstermek için, aklın en yüce biçiminin küşümcülük olduğu inancı ile davrananlardır. Bana ne küşümcülükten? Asıl sanatçıdır inanan, bağlanan. Hiç kimse onun kadar içten, onun kadar dayanıklı olamaz bu konuda. Giderek, tutumu gereği, inanmaktan, bağlanmaktan, içtenlikten çoğunlukla uzak bulunan, uzak bulunmak zorunda olan siyaset adamı da çoğu kez sanatçı ile kurtarmak ister kendini, ayaküstü bağlantılar kurmaya kalkar sanatçı ile, yarın belki de bırakıvereceği, vazgeçivereceği bağ-

lantılardır bunlar, inanmasını ister sanatçının. Sanatçının inancı ise daha geniş bağlantıları kavrayacak bir niteliktedir. Ölümsüz olanı, evrensel olanı demek istemiyorum, «gününe kapanmış, kilitlenmiş» olmayanı demek istiyorum sadece. İşte bütün bu açılardan bakıldığında, üç gün de kalsanız bir ülkenin sanat yaşamını görebilirsiniz, ne var ki sanatçıyı göremezsiniz, tanıyamazsınız. E... onu görüp tanımadan da bir ülkenin sanatı, edebiyatı üstüne bir şey öğrenilemez. Bir birey sorunudur bu. Geçmişin edebiyatlarını sadece kitaplardan nasıl öğreniyoruz diye sorulamaz burada, o zaman başka bir ülkeye gitmek tümden gereksiz düşer. Bakın J. P. Sartre, ikide bir Moskova'ya gidiyor, (biz oradayken de oradaydı) Ebrenburg ile konuşuyor... Yapıtlarını ve düşüncelerini biliyorlar birbirlerinin, tanıyorlar birbirlerini, baştan başlamıyorlar konuşmaya. Diyeceğim, bu yolculuk yazılarımda, gördüğüm ülkelerin edebiyatları, sanatları üstüne de bilgi veremezdim. Ayrıca not da tutmadım. Bir yerde insanlarla konuşurken, ya da ilginç bir şeye bakarken kaleme kâğıda sarılmak hoşuma gitmiyor benim. Gördüm, konuştum, baktım, uyudum, içtim, öğrendim... ama ayrıca çalışmadım bunları yazarım diye, izlenimlerime bıraktım kendimi. Belki iyi değildir böylesi. Bir yazar not almalı bir yandan. İşte bu sosyalist ülkelerin gerek ekonomik-sosyal, gerek edebiyat, sanat durumları üstüne bekledikleri biçimde öğretici bilgiler getirmediğim için beni yerenler oldu ve olmuş ötede beride. Biri, Macaristan yazılarım için, «Biraz turistik oldu» dedi, «Yok Peyç diye tutturmuşun, yok tarih diye...» Evet, öyle yaptım, sosyalizmi gördüğüm yerde doğanın güzelliği ile, ya da tarihle karşılaştımsa görmezlikten gelemezdim; giderek sevdiğim şeyleri yazarken sosyal midir, değil midir diye düşünmedim. Başka biri, pek kitap karıştırmaktan hoşlanma-

yan biri de, «Böyle olmaz kardeşim» demez mi bana, «Gezdiğin ülkeler için basılmış kitaplar var, onları oku, bilgiler aktar oralardan. Yalnız gezi notları ile yetinilir mi?» Bir başkası da gene bilgi, istatistik bilgi eksikliği üzerinde durmuş yazılarımın, bir ad da vermiş, «Onun yazdıklarında bile rakam var.» demiş. Söylediği yazardaki rakamları, okuyanlardan kime sordumsa, tekrarlayabilen çıkmadı, kimsenin belleğinde kalmamıştı. Kendimde de denemişimdir, nice yolculuk yazısı, kitabı okudumsa, en beğendiklerimden bile birkaç görünü, birkaç tatlı öykü, ne diyeyim bir izlenim kalmıştır belleğimde, hiç bir istatistik kalmamıştır.

Ya ne için yazdın diyeceksiniz. Sevdim gördüğüm yerleri, tatlı günler geçirdim oralarda. Bizim halkımızın bilmediği, yıllardır bilmesi yasak edilmiş birtakım ülkelerdi bunlar. Oralardan ufak tefek öyküler, görünüler getirdim sanıyorum. Bu ülkelerle ilişkilerimizin artacağı, sıklaşacağı kanısındayım ben. Neden derseniz, dünya sosyalizme gidiyor. Biz bu gerçeği farketmek te bile geciktik. Tıpkı bizden yüz yüz elli yıl önceki kuşakların burjuva devrimini kavrayamamalarına benzer bir gecikmedir bu. İlerici padişahlardan III. Selim 28 yaşında tahta çıktığında yıl 1789'dur, Batı'da materyalist burjuva sınıfı gelişirken, III. Selim, sadrazamını seçmek için «istihare»ye yatıyordu. Bu gecikmeden ötürü Türk toplumunda bir aykırılık oldu, yirminci yüzyılın ortalarında, fol yok yumurta yokken, burjuva sınıfı yaratılmaya kalkışıldı. İkinci gecikmemiz sosyalizm konusunda olmuştur. Sosyalizmin Kaamus'u Fransevî de karşılığı «silk-i sakim-i iştirâkiyun»dur. Bir bilimsel akımın adına bile değer yargısı anlatan bir sözcük katma eğilimindeki tuhaflık, ne yazık ki, toplumumuzu çağ dışı bıraktıracak bir acı gecikmeye, geri kalmışlığa dek varmıştır. Türk toplumu lâyık olmadığı bu

durumdan kurtulacak ve çağının içindeki yerini alacaktır. Bu sıçramayı yapacak büyük bir mânevi gücü var onun, her türlü belirtiler gösteriyor bunu. Öyle ki, çağının hizasına sıçramış olan Türk toplumu, o hizayı daha da ilerletecek güçler taşımakta, bana sorarsanız, uygarlıklar, yarışan toplumların ürünüdür, sosyalist ülkeler de değişiyorlar, yarışıyorlar, yaratıcılıklarını boyuna bileyorlar. Kapitalist yoldan gelişme öyküsü kapanmıştır ülkemizde. Geç kaldığımız sosyalist dünya konusunda çağımızı hizalamaz, sosyalist ülkelerin gelişme ve ilerleme nitelik ve çabalarına yabancı kalırsak, bu bizim için üçüncü bir gecikme olur ve aykırılıklar doğurur. Benim kanım, Türk toplumu, yeni dünyaya katkıda bulunacak güçleri ve olanakları taşımaktadır.

Melih Cevdet Anday
1965

SOVYET RUSYA

«Moskova'ya.. Moskova'ya»

Bizi Odesa'ya götürecek olan Armenia vapuru Tophane rıhtımından kalkarken, yol arkadaşım Yaşar Kemal:

— Bizim sağcılar «Moskova'ya, Moskova'ya» diye öyle çok bağırdılar ki, sonunda gidiyoruz işte, dedi.

Onlar da gitseler keşke. «Moskova'ya Moskova'ya...» Nedir bu sözün anlamı? Şu olsa gerek: «Solcu isen, senin yerin burası değil, Moskova'dır, sen ancak orada rahat edebilirsin.» Böyleyse biz de önce şunu belirtelim: Solcu isek, sosyalist isek, bizim yerimiz burasıdır. Türkiyc'yi bütün Türklerin rahat edeceği bir barış ülkesi yapmak istiyoruz, bunun da yolu sosyalizmdir diyoruz. Moskova'ya gelince, gerçekten sevdim Moskova'yı «Moskova'ya Moskova'ya» diye dolmuş yapar gibi bağıranların da gidip görmelerini salık veririm, hoşlanacaklar, birtakım yersiz kuşkularından kurtulacaklar; yıllardan beri kökü dışarda birtakım çıkarcı çevrelerin yaydıkları uydurmalarla aldatıldıklarını anlayacaklar, orada dostlarımızın oturduklarını ve bu dostların savaş istemeyen mutlu insanlar olduklarını göreceklerdir.

Mutlu toplumlar savaş istemezler ama tarih boyunca mutlu diye bilinen birtakım toplumların da savaş açtıkları görülmüştür. Ancak burada önemli bir ayrım var: Tarih boyunca mutlu bilinmiş toplumlarm ayrıcasız yoksulları vardı ve krizleri vardı. Günümüzde ise artık yoksulları bulunmayan, çatışmalarından kurtulmuş yeni toplumlar tarihin dönüş noktasını çiziyorlar. Yazının icadı, İsa'nın doğumu gibi yeni bir başlangıç noktasıdır bu. Değerli bilgin dostum Bayayef'e sormuştum Moskova'da: «Burada ne yasaktır?» Babayef:

— Savaş propagandası yapmaktan başka hiç bir şey yasak değildir, demişti.

Sovyetler Birliği gezi anılarıma sonundan başlayayım: Dönüşümde tanıdıklarımın, tanımadıklarının birçok soruları ile karşılaştım. Çünkü herkes merak ediyordu Sovyetler Birliği'ni. Bu soruları sırası geldikçe anacağım ya, burada ikisini yazmak istiyorum sadece.

Yüksek öğrenim görmüş sayın bir ev hanımı merakla:

— Orada herkes çalışmak zorunda mı?

Diye sordu. Ne diyeceğimi şaşırdım. «Çalışmak zorundadır» desem, bundan «İstemese de çalışmak zorundadır» anlamı çıkacak ve bu da «Sovyetler Birliği'nde insanları zorla çalıştırıyorlar» propagandasına uygun düşecekti ve haksızlık olacaktı. Gerçekte bu sorunun karşılığı sadece şudur:

— Orada herkes çalışır.

Doğrusunu isterseniz benim o sayın ev hanımına şunu sormam gerekirdi:

— Çalışmadan yaşamak olur mu?

Evet, oluyor bizim yurdumuzda. Sözgelişi yüksek öğrenim görmüş bir hanım, kocasının para durumu yerinde ise (giderek yerinde değilse bile) çalışmıyor, çalışmayabiliyor; babasından paraya ve evlere konan bir

genç çalışmıyor, sekiz katlı apartman yaptırabilen çalışmıyor, dededen kalma toprağını yarıcı köylüye bırakıp onların çalışmalarından gelen para ile büyük şehirlerde yan gelip keyif süren çalışmıyor, parasını işleten ve onun getirdiği faizle yaşayan çalışmıyor... Türk halkını «tembel» diye suçlayanlar bunlardır işte. Oysa Türk halkı çalışkandır. (Atatürk kısık sesiyle ne güzel bağırır..) Ama iş bulamazsa ne yapsın? Sosyalit bir toplumda ise herkesin bir işi, sevdiği bir işi vardır, bu iş ona angarya olarak yükletilmiş değildir. Çalışmayan bir insan kolay düşünülemez orada ve doğal olanı da budur. Çünkü her çalışmayan kişi kendi hesabına başkasını çalıştırıyor demektir. Başkasını kendi hesabımıza çalıştırmak ise sömürücülüktür. Ha.. Bakın bir yasak daha bulduk: Sovyetler Birliği'nde insanın insanı sömürmesi yasaktır. Babayef'in bana bu yasaktan söz açmamasının nedeni ise açık: Çünkü orada insanın insanı sömürmesi olanaksızdır.

Başka biri, bir yerde tanıştırdıkları biri de:

— Sizden bir şey soracağım, dedi. Sovyetler Birliği'nde hürriyet var mıdır?

Doğrusu istemeye istemeye,

— Neyin özgürlüğünü soruyorsunuz? dedim.

«İstemeye istemeye» diyorum, çünkü özgürlüğün ille somut bir dilek ve amaca yöneleceğini bildiğim halde insanların sınırlamadan, somutlamadan «özgürlük özgürlük» diye bağırmalarına kızınamalı kanısındayımdır ben. Tarihte, çoğu kez yönsemi besbelli olmayan, apaçık olmayan bu çeşit haykırışlardan insanoğlunu şaşırtan, beklenmedik yenilikler, iyilikler doğmuştur. İleriye yönelen böyle salt bir özgürlük isteği hep olacaktır sanırım. Ama karşımdakine o soruyu sormakla iyi etmişim.

— Sözgelişi liberalizm için, dedi.

Bir ekonomi sistemi olarak liberalizm Sovyet üniversitesinde elbette okutulur, ama anlıyordum ki, karşımdakinin niyeti bu değildi, liberal ekonomiye göre davranmak ve işlemek özgürlüğünün bulunup bulunmadığını merak ediyordu o. Ben de o zaman konuyu somutlamak yoluna gittim. Söylediklerimi size de özetleyeyim:

— Sizin liberal ekonomi için bilim özgürlüğünü öne sürmediğinizi anlıyorum; liberal ekonomi kurallarını uygulamak ve yeniden yaşatmak özgürlüğünden söz açmak istiyorsunuz siz. Öyle ise biz de kuramsal konuşmayı bir yana bırakıp elle tutulur bir örnek üzerinde konuşalım: Sovyetler Birliği'nde sözgelişi evini kiraya vererek geçinen kimse yoktur. Şimdi biz orada bir gazete çıkarıp ya da bir siyasal parti kurup «Ev sahipleri olsun istiyoruz, biracılar olsun istiyoruz, ev sahipleri evlerini eskisi gibi ve istedikleri fiyattan kiraya versinler istiyoruz» diyerek bir özgürlük savaşma kalkamayız. Birtakım insanın başka birtakım insanı sömürerek tembel tembel yaşaması düzeninin geri gelmesini istemek olur bu ve yasalardan önce halk karşı koyar böyle bir akıma: «Ne demek? Biz kendi evlerimizde, ya da devletten ucuza kiraladığımız evlerimizde oturmayacak mıyız artık? Yeniden ev sahiplerinin eline mi düşeceğiz?» der. Macar karşı devrimi sırasında kapitalist devletlerin yardımları ile Macaristan'a giren eski toprak ağalarını ve eski patronları, köylüler ve işçiler köyün kapısından, fabrikaların kapısından kovmuşlardır.

Gerçi buna, gene bilimsel bir kılığa bürünülerek:

— Liberal, kapitalist ekonomi sistemi toplumları mutluluğa götürecek tek sistemdir. Bana bu sistemi uygulamak özgürlüğünü neden tanımıyorsunuz?

diyerek karşı çıkanlar oluyor, ama ne yapalım ki, Sovyetler Birliği bunun karşıtı olan tezi uygulamak uğ-

runda büyük bir Devrim yapmış ve sosyalist ekonominin kalkınma gücünü dünyaya tanıtlamış bir ülkedir. Bugün Sovyetler Birliği birçok kapitalist ülkeyi çoktan geride bırakmıştır.

Ben okurlarımla kuramsal tartışmalara girecek, bilimsel kuramlardan söz edecek değilim bu yazılarımda; yeryüzünün ilk sosyalit ülkesi Sovyetler Birliği'nin bir parçasını kısa bir süre içinde gördüm. İktisatçılar, sosyologlar anlatadursunlar, tartışadursunlar, ben size oradan canlı bir iki görünü, kitaplardan kolay kolay öğrenilemeyecek bir iki yaşam parçası getirmek istiyorum. Biliyorum ki, en çok merak edileni de budur. Kitapların yazdığına aldıran az, sosyalizm değil de, daha çok sosyalist bir toplumdaki insanların günlük yaşamıdır merak uyandıran, sanıyorum.

Vapurda

Sovyet Armenia vapurunu İstanbullular çok iyi bilirler; Pobeda ile Armenia, her hafta Tophane rıhtımında gördüğümüz, küçük, şirin yolcu vapurlarıdır. Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu yetkilileri bize Sovyet Yazarlar Birliği Başkanlığı'ndan gönderilmiş olan çağrı mektuplarını verdikten sonra, hareket edeceğimiz günü sordular, 12 haziran cumartesi günü üzerinde anlaştık. Vapurumuz Armenia idi. Konsolosluk memurlarından ikisi bizi uğurlamak için vapura gelmek nezaketini göstermişler, onlarla birlikte daha hareketten önce vapurun barına gidip birkaç şişe votka içtik. Birkaç şişe dediğim için gözünüzde büyütmeyin, bunlar birer kadehlik küçük şişelerdi.

Benim en sevdiğim içki rakıdır. Neden derseniz onu aşan başka bir içki bulamadım bugüne değin. Bulgarla-

rın, Yugoslavların slibovaları, slibovitçaları sarmadı pek; Bulgar mastikası ile Yunan mastikası gerçi güzel içkilerdir, ama güzellikleri bizim rakıya yakın olmalarından gelir bence; Macar şarabı, Ermeni konyağı, Gürcü şarabı içtim, İskandinavyalıların sert içkilerinden de tattım; bütün bunların içinde rakıdan sonra en sevdiğim içki votka oldu. Anca Rus votkası bizim votkaya hiç mi hiç benzemiyor, ondan başka bir içki. Şunu da söyleyeyim, Rus usulü içmeye daha vapurda alıştırmaya başladık kendimizi; her kadehi şerefe kaldıracaksınız, elinizden gelirse, kısa ya da uzun bir söylev çekeceksiniz, ondan sonra kadehi birden içeceksiniz, başka bir deyişle, dilinizi değdirmeden gırtlağınıza dökeceksiniz ve arkasından mezeye saldıracaksınız. Bu meze havyar olursa diyecek yoktur. Bu usulle çok içilir ve az sarhoş olunur. Biz söylev çekmeye alışık olmadığımız için, bütün gezi boyunca biraz sıkıntı çektik. Sonra sonra anladım ki, her kadehten sonra birinin kalkıp bir «şerefe» söylevi bulması, iki kadeh arasını açarak birincisinin iyice oturmasına yarıyor, demek teknik bir sorundur. Çoğu zaman da son yudumuna değin içtiğiniz kadehi başınızın üstüne kapatmanız gerekiyor, içinde bir yudum bile kalmadı anlamına gelir bu. Ruslarda şerefe içmek, şerefe söylev çekerek içmek eski bir adettir. Puşkin'in arkadaşı Ruspopov, Mohilev'de ona rastladığı geceyi anlatırken «Aklımıza gelen her şeyin şerefine içtik.» diye yazar.

Saat 16'da kalkacak olan vapurumuz, şehre çıkan yolcuların zamanında dönmemeleri yüzünden iki saat gecikti. Bizim votka stajı da bu yüzden biraz uzadı. Konsolosluk memurları gittikten sonra vapurda başka bir bar daha buldum. Türk parası geçiyordu, birinden ötekine gidecektik artık. Yemeğe çakır keyiften biraz daha keyifli oturduk. Önce yanlış bir salona gitmişiz, ikinci

mevki yemek salonu imiş orası, karşımızda İsrail'den gelen bir karı koca vardı, tam onlarla konuşmağa başladığımız sırada garson bizim birinci mevki yemek salonuna gitmemiz gerektiğini söyledi. Kalktık, o salonu bulduk, bu sefer oradan da çevirdiler, bizim servis 21'de başlıyormuş. Demek yemek salonları her yemek için iki servis yapıyorlardı. Vapurumuzun kalabalık olduğunu gösterir bu. Bizden başka Türk yolcu bulunmadığını da öğrendik.

Ama koridorlarda, güvertede, istirahat salonlarında kulağıma boyuna Türkçe çalınıyor, yanlış mı duyuyorum diyorum kendi kendime, hayır efendim, Türkçe, bizim Anadolu Türkçesi, önümüze gelen Anadolu Türkçesi konuşuyor. Ve bu Anadolu Türkçesi konuşanların yüzü Anadolulu yüzü, halleri tavırları da öyle. Kimi terliklerini giymiş, kimi bir ayağını altına almış... Bizim de Türkçe konuştuğumuzu duyunca adamlar birbirlerine baktılar, şaşmışlardı sanki. Bir ikisi ile selâmlaşınca öğrendik ki, bunlar Suriye'den, Lübnan'dan. Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti başkenti Erivan'a tatil geçirmeye giden Ermenilerdir. Bizim Sovyetler Birliği'ni ziyarete giden Türk yazarları olduğumuzu öğrenince hani ağızları açık kaldı. Vapur nerdeyse, kadın erkek, genç, yaşlı sadece bu Ermenilerle dolu idi. Birkaçı ile konuşup ahbap olduk, o zaman anladık ki, bunların hepsi Anadolu'ludur. Yaşlıları Anadolu'da doğmuşlar, yaşamışlar; gençleri ise babalarının, analarının Suriye'ye, Lübnan'a göç etmesinden sonra doğmuşlar ama gene de Türkçe'yi ana dili olarak öğrenmişler. Kimi Adana'dan, kimi Malatya'dan, kimi Kayseri'den... Ve soruyorlar, özlemle, sevgi ile soruyorlar eski yurtlarını. İnsan içinin cız ettiğini duyuyor, giderek bir suçluluk duygusuna da kapılıyor. Cumhuriyet gazetesinde yazdığım sıralarda, dil konusundaki bir yazım dolayısıyle, Ermeni okurlarım-

dan birinden bir mektup almıştım. «Katl-i âm» karşılığı olarak Türkçe «kesim» sözcüğünü öneriyordu bu Ermeni okurum ve mektubunun sonunda da, «Biz Ermeni kesimi deriz» diye yazıyordu. O zaman da bir burkulma olmuştu içimde. Suçumun yüzüme vurulmasından değil, hayır, benim bir suçluluğum yoktu, Anadolu tarihinin artık kapanmış olan eski bir döneminin olayı idi bu, ondan sonra Osmanlı Devleti yıkılmıştı. Onun sorumu, onu yıkan devrimin çocuğuna yükseltilemezdi; dahası, bir devletin, bir siyasetin sorumunu sür git bir ulusa yüklemek yanlış olurdu. Ama nerede bir zulüm, bir kesim varsa, ondan herkese sorum payı düşer gene de. Bize yükletilmiş olmasa bile, kendiliğimizden duyduğumuz, kendimize yüklediğimiz bir sorumdur bu. Uluslarda, başka uluslara saygının yerleşmesinde, bu «kendini sorumlandırma» bilincinin büyük yeri olsa gerektir. Bizim eski yurttaşlarımızla konuşurken böyle düşünüyor, böyle duyuyordum; onlarda bir burkulma, bir içlenme hissetmedim, tersine olarak bize çok saygılı davrandılar. Aynı toprağın insanları idik, Anadolu toprağı idi bu, onun üstünde yaşayanları din, budun bölümlemesine uğratmak kadar yanlış bir şey olamazdı; arada dinlerin de, budunların da üstünde olan başka ortaklıklar vardı, toprağın tarihsel karakterinden geliyordu bu, yarattığı uygarlıklar zincirinden geliyordu.

Ertesi sabah erken Varna'ya yanaştık. Varna'yı bir yıl önce görmüştüm. Bu sefer, denizden girerken bu sayfiye şehrine uzun uzun baktım, giriş epey sürüyor ve göz alıcı kıyı, yer yer yükselen modern yapıları ile insanı çekiyor. Sessiz pazar sabahı Varna'nın tenha caddelerinde bir saatlik bir yürüyüş yaptıktan sonra Armenia'ya döndük. Bütün gün ve bütün gece gideceğiz. Sabah erkenden Odesa'dayız.

Gece erken yattımı, ama şarkıdan, müzikten gözü-

me uyku girmedi. Yolcular yemekten sonra salonda toplanmışlardı. Önce bir film gösterilmişti, arkasından da müzik, eğlence başlamıştı. Yattığım yerden dinliyordum, içerde küçük bir koro kurmuşlardı. En sık söylenen şarkı «Moskova geceleri» idi.

Odesa

Odesa'ya yaklaşırken vapurun doktoru bizi çağırttı, çiçek aşısı raporumuzun olup olmadığını sordu. Olmadığı karşılığını alınca da bizi aşılayacağını söyledi. «Eğer Hindistan'dan, Pakistan'dan gelmiş olsaydınız daha başka aşılar da yapardık» dedi.

Büyük Odesa limanının rıhtımlarından birine yanaştık. Süvari'ye, tanıştığımız yardımcılarına, konuştuğumuz Ermenilere veda ederek toprağa ayak bastık. Intourist'in ajanı, daha vapurda bizi görmeye gelmiş, ineceğimiz oteli bildirmişti. Fakat aşağı inince biraz beklememizi rica etti. Moskova'dan bizi karşılamaya bir hanım gelmiş, vapurdan çıkış gecikince de, Odesalı yazarlarla birlikte bize çiçek almaya gitmiş. Bu hanım, Bayan Vera idi. Moskova'da çoğun bizimle dolaştı. Odesalı yazarlar gece geçirmeyeceğimiz halde bizi otelimize götürdüler. Odalarımıza bavullarımızı koyduk ve onlarla birlikte kenti gezmeye çıktık.

Odesa Yazarlar Birliği temsilcileri arasında iki de ozan vardı, biri Ryadçenko, öteki Azerbaycan'dan göçmüş ve orada yerleşmiş olan Seferzade. Bu Seferzade çok tatlı dilli bir adamdı, dünya neşeden başka bir şey değildi onun için.

İç bade güzel sev var ise akl ü şuurun
Dünya var imiş ya ki yoğ imiş ne umurun

beytini Odesalı ozanlara da öğretmiş, ikide bir tekrarlıyor; şaka için, gülmek için vesile arıyor, bulamazsa icadediyor, öyle ki kısa süren arkadaşlığımız süresince bizi kırdı geçirdi. Azerî şivesi ile diyor ki:

— Men şairem, akşamları bir elime kalem alırem, bir elime şarap bardağını alırem... Bahırem ki yazdığım şiir bir şeye benzemir... Men de şarap içirem...

Birlikte Yazarlar Birliği'ne gidiyoruz. Yazarlar Birliği, bir zamanlar Puşkin'in kalmış olduğu bir otel olan eski bir yapıda yerleşmişti. Odesa Puşkin'in anıları ile doludur. Orada Ukraynalı yazarlardan, bu arada bol bol Gogol'den konuştuk. Gogol bizde çok sevilen bir yazardır, bunu Ukraynalı meslekdaşlara söylüyorum, diyorum ki:

— Gogol'ün bizde sevilmesi sadece büyük bir yazar olmasından gelmez bence, onun romanlarındaki kişiler ve olaylar, bizim kişilerimize ve olaylarımıza benzediği için Türk okuru yakın bulur Gogol'ü kendine.

Gerçekten de komşumuz Ukraynalılarla konuşurken hiç bir yabancılık çekmedik. Olgun, çelebi, canayakın insanlar...

Sonra Pişkin müzesini gezdik ve kente çıktık. Birbirini kesen, geniş, ağaçlıklı caddeleriyle, büyük, sakin, temiz bir şehir Odesa. 1793'de Duc de Richelieu'nun temellerini attığı, sonra Fransız göçmeni Comte de Langeson'un genişlettiği Odesa, XIX. yüzyılın başlarında yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlar. O zamanlar çeşitli uluslardan tüccarların, gemicilerin buluştuğu kozmopolit bir yerdi, sokakları çamur deryası idi, içme suyu yoktu, bu yüzden evlere günde bir teneke su verilirdi, ama operası, tiyatrosu, kumarhanesi, çeşitli eğlence yerleri vardı. Çünkü ticaretle zengin olmuş Rumlar, Yahudiler, Fransızlar birikmişti orada. Avrupa havası almak isteyen Ruslar Odesa'ya gelirlerdi. İşte sürgün Puşkin'in kü-

çük bir memur, fakat dehası yeni yeni parlayan genç bir ozan olarak 1823'de geldiği Odesa böyle bir yerdi. Orayı şiirlerinden birinde şöyle anlatır:

Gökyüzü orada uzun zaman durgundur
Ticaret canlıdır, rahattır
Yelkenlerini dalgalar üzerine gerer...
İtalya'nın altın dili
Sokakta şen şakrak çınlar
Oradan gururlu Slav geçer
Fransız, İspanyol, Rum
Ermeni, şişman Buğdanlı...

Kimi zaman şafak topu
Gemilerin bordasında patlayınca
Denize kadar giden
Dik yokuştan inerdim.

Şimdi o yokuştan uzun, geniş merdivenler ve asansörle inilip çıkılıyor. Büyük merdivenin başladığı alanda Duc de Richelieu'nün yonutu var, Fransızlardan kalma. Ondan daha içerde, şehrin ortalarına doğru Kont Vorontsov'un ve elbet en güzel yerde Puşkin'in yonutu. Puşkin, şiir, aşk, içki, kumar, gezintiler ve üzüntülerle geçirdiği Odesa'daki yılları içinde Kontes Vorontsov'a âşık olmuştu. Bu Kont Vorontsov Çarlığın güney Rusya genel valisi idi ve Odesa'da bir kral gibi yaşıyordu. Üç konağı vardı, bunlardan denize bakan bir tepenin üstünde olanını gezdik, sütunlarla donanmış gösterişli girişi, limana bakan gezisi ile şehrin en göz alıcı yerlerindendir. Ozan Ryadçenko:

— Puşkin karısına âşık olmasaydı Vorontsov'u kim hatırlardı... diyor. Kendisine lord dedirten kont Voront-

sov, bendeleri arasına sokamadığı ve bu yüzden kızdığı genç ozanın, üstelik karısı ile ilişki kurduğunu öğrenince onu sürer Odesa'dan. Puşkin Müzesi'ndeki eski resimlerle bu hikâyeleri birleştirince yüzelli yıl önceki olaylar gözümüzün önünde canlanıyor. Puşkin'in yiyip içtiği Rum Dimitraki'nin ve Fransız Cesar Automne'un lokantaları, meyhaneleri yok şimdi elbet; ama onların yerinde bütün Odesa halkının gezdiği, dinlendiği büyük parklar, yıkandığı plâjlar, çocuk bahçeleri, eğlence yerleri var. Öğleye doğru idi, denize bakan ağaçlıklı büyük bir caddeden geçiyorduk; ağaçlar altındaki sıralarda, güneşlensinler diye soyundurulmuş küçük çocuklar oturuyorlardı, başlarında bakıcı öğretmenleri. Bu çocukların anaları babaları, şimdi içleri rahat, gönülleri ferah, işlerinde güçlerinde çalışıyorlardı. Çocuklar sağlık ve güzellik içindeydiler. Onlara bakmaya doyamadım. Ama tam bu sırada arkamızdan koşarak biri geldi, Seferzade'yi yanına çağırdı, bir şeyler söyledi üzüntü ile, Seferzade ağlar gibi bir yüzle bize döndü:

— Kaynanam ölmek üzereymiş, bana müsaade, dedi.

İnsan çevresindekileri güldürmeye alıştırmasın bir kez, Seferzade'nin söylediği bu sözler bizi de şaşırtmıştı elbet, teselli ettik kendisini, uğurladık, ama uğurladıktan sonra da kendimizi tutamadık, gülmeye başladık. Seferzade'ye o ağlar yüz yakışmıyordu çünkü, dünyaya metelik vermeyen bu adamın kaynanası için ağlamaya kalkması tuhaf kaçıyordu. Başı sağ olsun!

Odesa'da çok az vaktimiz vardı, öğleden sonraki bir uçakla Moskova'ya uçacaktık. Otomobille şehrin belli başlı yerlerini gezdik ve dinlenme evleri, oteller, gezinti ve eğlence yerleri ile en büyük kalabalığı kendine çekmiş olan plâj bölgesine gittik. Ryadçenko'nun yumuşak bir sesle verdiği izahatı dinliyordum, övmüyor orada

yapılmış olanları, eksikleri söylüyor daha çok, yapılacakları, yapılması gerekli olanları anlatıyor. Oysa gözlerimizin önündekiler gerçekten ilginçtir. Ryadçenko'nun kişiliği bende saygı ve inanç uyandırıyor. Kısa süren beraberliğimizde dost olduğumuzu söyleyebilirim.

Oradan otelimize dönüyor, bavulları arabaya yükledikten sonra artık havaalanına yollanıyoruz. Gerçi daha birkaç saatimiz var, ama öğle yemeğimizi havaalanında yiyeceğiz.

Havaalanının lokantasında güzel bir masaya yerleştik. Ah Seferzade de olsaydı bu toplantıda, ne tadını çıkarırdı kim bilir! Beş kişiyiz, önce mezeler geliyor, öylesine bol meze ki bunun arkasından yemek geleceğini aklınızın ucundan geçirmezsiniz, ama votka yedirir, gözünüzün yaşına bakmaz.

Ryadçenko İngilizce, Vera Türkçe biliyor. Rahat anlaşıyoruz. Ben ve Ryadçenko şiirlerimizi okuyoruz birbirimize. Çeviri, hele ayaküstü yapılan çeviri bir şiire ne denli kaybettirir bilirsiniz ama bütün bunlara karşın Ryadçenko'nun şiirleri beni çok sardı. Onların iyi yapılmış çevirilerini okumak isterdim.

Bizim buradaki ozan arkadaşlarla kurduğumuz bir sofradan hiç farkı yok soframızın. Öylesine kaynaşmışız birbirimize. Genç Rus ozanı Yevtuçenko, geçen yıl Avrupa'ya gittiğinde bir gazeteciye:

— Uluslar elçi olarak ozanları yollamalı birbirlerine, demişti.

Doğru söz, yararlı bir söz. Ozanlar, sanatçılar birbirlerini çok daha iyi anlarlar ve birtakım kurumuş kanıların gereksiz önyargıların üstüne çıkmasını herkeslerden iyi bilirler. Keşke onların ozanları, sanatçıları da gelse buraya, tanışsalar bizimkilerle... Birbirlerinin şiirlerini, sanat, edebiyat üstüne düşüncelerini öğrenseler!

Bütün insanları kavrayıcı, evrensel dil sanat, edebiyat dilidir çünkü.

Saat 16'da kalkıyoruz masamızdan, artık uçağa binmemiz gerekiyor. Bizse Moskova'ya gideceğimizi unutmuş gibiyiz. Uçağın merdiveni dibinde öpüşüp ayrılıyoruz Odesalı meslekdaşlardan, Vera ile birlikte uçağa biniyoruz.

Erken kalkmışım, bütün gün dolaşmışım, uzun süren öğle yemeğinde votka içmişim, artık uçakta biraz uyurum diye düşünüyorum. Oysa hiç birimizi uyku tutmuyor.

Bayan Vera ile Türkçe konuştuğumuz için karşımızda oturan genç adam bizimle ilgileniyor, kim olduğumuzu soruyor Vera'dan Rusça. O da söylüyor. Türk yazarları diyor. Bunun üzerine karşımızdaki delikanlı bir şeyler daha söylüyor, sözleri arasında Nazım Hikmet, Reşat Nuri, Sabahattin Ali adlarının geçtiğini farkediyorum. Merak edip soruyorum Vera'dan bu adamın neci olduğunu; «İşçi» diyor Vera, «Bu üç Türk yazarından başka adlar bilmediği için üzüldüğünü söylüyor» diyor. «Çalıkuşu'nu çok sevmiş...»

Bayan Vera Moskova'da, Doğu Enstitüsü'nde Türk dili öğrenmektedir, Enstitü'yü bu yıl bitirecek. «Konuşmam iyi değil» diyor. «Sizinle Moskova'da beraber olursam ilerleteceğim.» Aziz Nesin'in Moskova'da olduğunu haber veriyor bize, Türkçe yanlışlarını onun düzelttiğini ekliyor sözlerine, «Örneğin ben gideceğim diyordum, ondan öğrendim ki gidicim demek lazımmış.» Ve gülümseyerek, «Gidicim, edicim, yapıcım...» diye talime başlıyor.

Uçak büyük, kalabalık. Hostesler iri kıyım Rus kızlarıdır. İkide bir uçağın durumu, nerede bulunduğumuz, Moskova'ya ne zaman varacağımız üstüne Rusça açıklamalar yapıyorlar. Hava kapalı. Moskova'yı çok merak ediyorum. İkide bir, «Geliyor muyuz?» diye soruyorum.

Bir buçuk saat sonra vardık Moskova'ya. Şehir uzakta. Ormanlık bir bölgenin üstünden uçuyoruz. Artık alçalmaya başladı uçak, büyük bir havaalanında durdu. Bizi karşılayanlar arasında Yazarlar Birliği Sekreteri var, üniversitede Türk edebiyatı profesörü olan Babayef var, Türk dili okuyan ve Türk misafirlere mihmandarlık eden Gürcü kızı Svetlana var, Fransızca bilen yaşlı bir Rus romancısı var...

Otomobillerimize biniyoruz. Moskova, bu havaalanından kırk kilometre uzaklıktadır. İki yanımız orman, geniş bir asfalt yoldan hızla ilerliyoruz. Az sonra Moskova'nın ilk mahalleleri başlıyor.

— Bunlar yeni kurulan mahallelerdir, diyorlar. Eski Moskova'nın sınırına gelmedik daha.

Eski Moskova'nın sınırı da gelmiyor bir türlü. Orada öğreniyoruz ki, Moskova şehri, bir baştan bir başa altmış kilometredir. Şehri ortasından geçeceğiz. Uzakta gökdelenler görünmeye başladı. Şehrin göbeğine dalıyoruz.

— İşte Kızıl Meydan bu yanda diyorlar. İşte Üniversite, işte Bolşoy, işte Gorki Caddesi... Bu cadde eskiden Moskova'nın en geniş caddesi idi, görüyorsunuz şimdi ne küçük kaldı.

Oysa küçük kaldı dedikleri Gorki Caddesi bizce çok geniş bir cadde. Otelimize gidiyoruz.

Moskova

Moskova'nın bende bıraktığı ilk izlenim, büyüklüğü ve sakinliği oldu. Sessizliği büyüklüğünden, büyüklüğü sessizliğinden geliyordu sanki. Geceleyin ayaklarınızın sesini duyarak caddelerde yürürken, bu kentte yedi milyon insanın oturduğuna inanmak gelmez içinizden.

Ama bunun nedenlerini anlamak da güç değildir. Gündüzleri kalabalık olan üstü değil, altıdır Moskova'nın. Metro, örümcek ağı gibi sarmıştır onu, büyük çoğunluğun kullandığı taşıt aracı metrodur. Her istasyondan dakikada bir tren geçer. İşçiler işlerine çoğun metro ile gelip giderler.

Bundan başka, tiyatrolar, sinemalar erken başlar, erken biter. Beş, beş buçukta girersiniz, bilemediniz dokuz buçukta çıkarsınız. Ertesi gün çalışacak olan Moskovalılar, yemeklerini yeyip erken erken yatacaklardır. Törenler, şölenler de öyle erken saatlerde düzenlenir. Gerçi Moskova'yı gören herkesin söylediği gibi, geceleyin sokaklar büsbütün boşalmıştır; ama bütün kentin tümden uykuya daldığı anlamına gelmez bu. Büyük otellerin salonları, geç vakitlere kadar açık, kalabalık, canlıdır.

İnsanlarla oturdukları kentler arasında benzerlikler kurmak doğru olursa denecek şudur ki, Moskovalı Moskova gibi sakindir, kenti gibi huzur verir o da. Yüksek sesle konuşmaz, ateşli ateşli tartışmaz, naziktir, düşüncelidir, giderek dalgındır bile. Bu yüzden olacak, Babayef'e ikide bir:

— Düşüncelisiniz bugün, diyordum.

O da şaşarak:

— Hayır, diyordu.

Türkçeyi bir İstanbul efendisi gibi konuşan Aleksandrof, hep bir şey hatırlıyormuş gibi dalar giderdi, bizim işlerimiz için sessiz sessiz öteye beriye telefon ederken, hartalarına dalmış bir kurmay subay gibi çevresini unuturdu, dikkatli ve telâşsız. İstanbul'dan tanıdığım güler yüzlü Bay İvan'ın neşesi de sanırım gürültülü kahkahaya değin varmamıştır. Diyeceğim, Karamazoflara benzer kimseyi görmedim orda. Dostoyevski'nin Rusları yanlış anlatmış olduğu biçiminde bir eleştiri ola-

rak söylemiyorum bunu, aklımın ucundan geçmez öyle şey, Dostoyevski'nin ereği başkaydı.

Moskova'da belirleyici görünü kulelerdir. Eski kiliselerin renkli şekerlere benzeyen kubbeleri arasından yeni Moskova'nın gökdelenleri yükselir. Stalin'in gününde yapılmış olan yedi büyük yapı. Üniversite, Otel, Bakanlık (Dışişleri Bakanlığı) ve konut olarak kullanılıyor bunlar. Ben bu yapıların usluplarından hoşlanmadım. Belki de Moskova ile uygunluk aranarak yapılmış olacaklar. Bunlarda sezilen başlıca amaç büyüklüktür, görkemdir, göz doldurmaktır. Onlarda olsun, öteki büyük blok apartımanlarda olsun, bir biteviyelik ağır basıyor. Gerçi bu biteviyelikten kurtulmuş bir iki yapı görmedim değil, ama onlar arada kaynayıp gitmişler. Bunlardan birini Corbusier yapmış, otuz beş yıllarında sanırım, aklımda yanlış kalmadı ise. Hoşa gitmemiş olacak ki, unutulmuş bir yanda. Yeni Moskova, eski Moskova'yı ortadan kaldırmamıştır, onun yanında, arasında kurulmuştur: öyle ki büyük yeni yapıların arasında, en işlek alanlarda, bir katlı, küçük, ahşap yapılar da görüyorsunuz arada bir. Sözgelişi eski Moskova'nın aristokratlar mahallesi duruyor. Bu mahalledeki evler genel olarak bir, en çok iki katlıdır. Şimdiki Moskova Yazarlar Birliği'nin oturduğu yer olan, Kont Rostov'un konağı da bunlardan biri. «Savaş ve Barış»ın ünlü kahramanlarından Nataşa'nın babasıdır Kont Rostov. Tolstoy'un dostu imiş, ünlü romancı bu evde de çalışmış, bahçenin orta yerinde yonutu var. Yapı, bir dikdörtkenin üç kolu biçiminde, tam karşınıza gelen orta bölüm, iki katlı gibi görünüyor, gerçekte ise yemek salonunun tavanının yüksekliğindendir bu. Bu salondan bakılınca arkaya, sağa, sola ayrılan koridorlar üzerinde odalar var. Tolstoy'un Yasnaya Polyana'daki evinde bu basitliği ve sadeliği daha yakından gördük. Sırası geldiğinde anla-

tacağım. Dahası, Moskova'da Napolyon'un gördüğü yapılar bile var. Demek eski ve yeni Moskova iç içe.

Döneceğim gün, yanımdaki bir iki Moskovalıya:

— Moskova'yı öğrenemeden gidiyorum...

dedim de güldüler:

— Biz de öğrenemedik daha, dediler.

Benimkisi boş söz, sanki İstanbul'u tanıyor muyum gereğince! Moskova'nın kurucusu, XII. yüzyılın ortalarında tahta bir kale yaptırmış olan Yuri Dolgoruki'dir, şimdi Gorki Caddesi'nin orada at üstünde heykeli var. Onun yaptığı kale XIV yüzyılda tuğlaya çevrilmiş. Moskova prenslerinin sarayı olan Kremlin'in duvarı XV. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış. Kremlin ve Kızıl Meydan'daki ünlü Korkunç İvan Kilisesi, kente kişiliğini, tarihsel havasını veren ve onu çevresinde toplayan başlıca yapılardır. Fotoğraflardan, afişlerden bildiğim Korkunç İvan kiilsesinin mimarisi gerçekten ilginç, tuhaf bir çekiciliği var. Bir gece yemekten sonra yürümüştük Kızıl Meydan'a doğru. Ne kalabalıktı! Kitara çalan, türkü söyleyen gençler gördük.. Lenin'in mezarının çevresi malışer gibiydi, geçit resimleri için yapılmış sıralarda Moskovalılar oturmuşlar, serinleniyor, dinleniyorlardı. Ayışıklı bir gece sandım ben, oysa Moskova geceleri hep böyle aydınlıkmış. «Leningrad'a giderseniz, orada hiç gece olmaz handiyse, sokakta gazete okunabilir» dediler. Kuzey gecesi aydınlıktır. «Beyaz Geceler» adı burdan geliyor.. Sonra Korkunç İvan Kilisesi'nin yanından Moskova Nehri kıyısındaki ağaçlıklı caddeye indik. Ağaçların altındaki sıralarda sevişen çiftler oturmuşlardı.

Bir pazar günü de kanalda vapur gezintisi yaptık. Rusya'da hemen bütün nehirler kanallarla bağlanmıştır birbirlerine. Baltık denizindeki bir gemi bu kanallardan geçerek Karadeniz'e kadar gelebilir.

— Ya kışın? Donmaz mı kanallar?
— Hepsi donar.
— Kışın gemiler geçmez öyleyse...
— Buzkıran gemilerimiz var ya..

Moskova'nın bir parçasını çepeçevre saran kanalın genişliği, kirmi yerde, Boğaz'ın en dar yeri kadar oluyordu. Bu kanalda uçan vapurlar işliyor, bunlara Roket diyorlar. Roketler, kanalda gezinti için kullanılan vapurlardandır, iskeleden kalktıktan biraz sonra hızlanıyor, hızlanınca kanatlarının üstünde yükseliyor, su ile arası açılıyor ve suyun karşı koması kalmadığı için de hızı büsbütün artıyor. Biz vakit kaybetmemek için beklemedik Roketi, öteki vapurlardan birine bindik, böylece roketlerin gelişini gidişini karşıdan gördük. İskele lıncahınçtı. Pazar tatillerini kanal boyunda geçirmek isteyen Moskovalılar dolup dolup boşalıyorlardı. Sıra beklerken, bizim Türkçe konuştuğumuzu duyup kim olduğumuzu merak eden bir Moskovalı, mihmandarımızdan bilgi aldı, sonra:

— Dostuz biz Türklerle, dedi. İyi eğlenceler dilerim Moskova'da.

İki saat kadar gittik kanalda. O pazar gününü hiç unutmayacağım. Kanalın koruluk olan iki kıyısı insan dolu. Her ağacın altında kadınlar, erkekler, çocuklar... Sonra yüzenler, balık tutanlar, güneşlenenler.. Vapurun içi gibi, kanalın kıyıları da neşe içinde.. Vapurdan kıyıya, kıyıdan vapura el sallayanlar... Yolcuların çoğu gençlerdi; güzel, renkli giysili kızlar gördüm, dans eder gibi kıvrım kıvrımdılar! Küçük çocuğunu yürütmeye çalışan neşeli bir baba gördüm güvertede; üşümesin diye kocasının arkasına kendi hırkasını atan orta yaşlı bir kadın gördüm; pencerelrei sımsıkı kapatılmış, perdeleri örtülmüş kamaraların önünden geçtim... Sonra vapurun restoranına gittik, şaraplı bir akşam yemeği yedik. Yanı-

mızdaki masada, iki eli de olmayan yaşlıca bir kadın çok güzel kızı ile yemek yiyordu.. Nasıl yiyordu, bakamadığım için anlamadım.

Başka bir gün de Moskova mezarlığına, Nazım'ın mezarına gittik. Burası tanınmış kimseler mezarlığı idi ve iki bölümü vardı. Eski bölümde Çehof'un, Gogol'ün mezarlarını gördük. Burası loşçaydı, sık ağaçlık olduğu için. Hemen bütün mezarların önünde, ölenlerin yakınları oturmuşlardı. Gogol'ün mezarını bize onlardan biri, bir kadın gösterdi.

Mezarlığın yeni bölümü ise, ağaçlar daha yeni olduğu için, ap aydınlıktı. Mezarların üstünde heykeller, büstler, resimler... Kiminde bir bilgin, kiminde bir asker, kiminde bir sanatçı yatıyor. Kimi çok genç yaşta ölmüş, resminden belli oluyor. Hepsi de Sovyet Rusya'nın tanınmış kişileri. Nazım'ın mezarının başında, rastlantıya bakın, onun kabartmasını yapacak olan sanatçı ile karşılaştık. Bize proje üzerinde bilgi verdi yapacağı işten. Daha yeni olan bu mezarlar, birer küçük çiçek tarhı gibiydiler. Hepsinin önünde, ölenin yakınının oturacağı alçak bir sıra vardı. Diyelim bir kadm, kocasının mezarına gelmiş, su veriyor mezarın üstündeki çiçeklere, gerçeksiz otları topluyor. Öyle kederli bir yer değil, daha çok bir parka benzettim ben orayı.

Mezarlıktan çıktık, o günlerde Moskova'da bulunan Azerbaycanlı ozan Resul Rıza'ya akşam yemeğine dâvetliyiz, metro istasyonuna yollandık. Bu sırada boşalan metrodan büyük bir kalabalık çıktı karşımıza. Bunlar kadınlı erkekli işçilerdi, öğrendik ki orada bir stadyumda bir buz revüsü görmeye gidiyorlardı. Üstleri başları tertemizdi, kimi sandviçini yiyordu. On dokuzuncu yüzyıl Rus edebiyatından bildiğim yoksul Rus halkı, işçiler, mujikler geldi gözümün önüne. Karşımdan akın akın gelen bu işçilerin anaları babaları değilse, büyükbabala-

rı, büyükanalarıydı onlar. Demek bir kuşak boyunda değişmişti durum. Moskova'da bir tek hırpani kişi, bir tek dilenci görmedim, Rusya'da görmedim.

Resul Rıza İle

Moskova'ya vardığımız gün sormuş.·ım:

— Sovyetler Birliği'nin şimdi en ünlu. ozanı kimdir?

Biraz düşündükten sonra:

— Resul Rıza, demişlerdi.

Bense Yevtuçenko'yu, Voznesenski'yi söyleyecekler sanmıştım.

— Başka?

— Resul Hamza.

— O kim?

— Dağıstanlı bir ozan.

Romancılarını soralım dedik.

— En ünlü romancınız?

— Cengiz Aytmatof.

Bu Cengiz Aytmatof, bizde Cemile adlı romanı yayınlanmış olan Türkistanlı romancıdır. Aragon, dünyanın en büyük romancısı diye övmüştü onu. Kendisi ile Asya-Afrika yazarları toplantısında tanıştım. (Daha sonra Aytmatof'un nerdeyse bütün romanları dilimize çevrildi.)

Gelelim konuşmamıza.. Cengiz Aytmatof'un da adını duyunca:

— Türkler olmasa durumunuz güçleşecekmiş, diye şaka ettim.

Ünlü Rus ozanları ile tanışamadım, Yevtuçenko ile Voznesenski o sırada dışardalarmış. Dünyaca tanınmış romancı Şolohof, köyündeydi. Ehrenburg, görüşmek

üzere bizi dâvet etmişti, fakat tam o gün, sabah erken erken ben Moskova'dan ayrılmak zorunda kaldım, Yaşar Kemal ile Aziz Nesin gitmişler, görüşmüşler, Sartre da o sıra oradaymış, kapıda tanışmışlar.

Resul Rıza ile birkaç akşam önce, Yasnaya Polyana (Tolstoy'un köyü) dönüşü tanışmıştık, ben biraz hastaydım, ayaküstü konuşup ayrıldım. Bu akşam birlikte yemek yiyeceğiz. Babayef ile Aleksandrof da var. Resul Rıza'nın otelinde buluşup sokağa çıktık. Prag lokantasına gidecekmişiz, yürüyelim dedik, ötekiler önümüz sıra gidedursunlar, ben Resul Rıza ile ağır ağır arkadan gidiyorum. Çeşitli konular üzerinde duruyoruz; uzun sükûtlarla konuşuyor Resul Rıza, bende tam «vaz geçti bu konunun üstünde durmaktan» izlenimi uyandırmak üzere iken konuyu canevinden kavrayan en açıklayıcı sözü buluyor. Doğru, içten, duygulu ve inandırıcı. Kişiliği saygı uyandırıyor. Şiirlerini merak ediyorum için için.

Prag lokantasına geliyoruz. Sakallı bir kapıcı, kimseyi bırakmıyor içeri. Lokanta kalabalıkmış da ondan. Aleksandrof atılıyor önden, ne sölüyorsa söylüyor, ama sakallı lâf anlar takımından değil, Nuh diyor peygamber demiyor.. Derken ikinci hamleyi Resul Rıza yapıyor, yakasında milletvekili rozeti var.. A, sakallı ona da aldırmıyor.. Ben başka bir yere gitmeyi öneriyorum. Ev sahiplerimiz direniyorlar ve sonunda zafer, sakallıyı yenip giriyoruz içeri. Güzel, süslü bir yer. Saray merdivenlerini andıran merdivenlerden yukarı kata çıkıyoruz, bir masaya yerleşiyoruz. Yemek istemiyor canımız, hafif mezelerle votka ve şarap içiyoruz. Resul Rıza, hasta olduğunu söylüyor, az içeceğinden ötürü özür diliyor, ama içtikçe neşeleniyor ve daha, daha içiyor. İçeriki salonda dans müziği var, şarkı söyleyen güzel kadının sesi ve tekniği çok iyi. Moskova otelinin ve bizim kaldığımız Pekin otelinin yemek salonlarını da gördüm, oradaki

cazları da dinledim. En iyisi Prag'daki miydi, yoksa Moskova otelininki mi? Ayıramıyorum. Genel olarak en yeni caz müziği yok. Yeni dansları bilenler de ya yok, ya çok az. Moskova otelinin yemek salonunda, en yeni dansları oynayan bir turist takımı vardı, onlar ortaya çıktılar mı Moskovalılar dans pistinin çevresine toplanıveriyorlardı. Gece kulüplerinde insanların kılıkları rahattır, özenmişlik yoktur, ama herkes temiz giyinmiştir. Ceketlerini çıkarmış, kollarını sıvamış olanlar da görülür. Bakarsınız bir masada çok sesli bir koro kuruluvermiş, şarkılar söyleniyor. Özellikle gençlerdir bunlar. Pekin otelinin salonlarında, okullarını bitirmeleri şerefine toplanmış böyle bir gençlik kümesi görmüştük.

Moskova'ya vardığımızın ertesi günü, öğleden önce Yazarlar Birliği'ne, (Kont Rostov'un konağı) gittik. Orada bizi Yazarlar Birliği Sekreteri Aleksey Surkov karşıladı, bir odada ünlü hikâyeci Lenç, romancı Nikulin ve daha başka yazarlarla oturduk, konuştuk. Lenç'i Türk okurları bilir, yıllar önce Remzi Kitabevi, üç Rus hikâyecisinden (Katayef, Zozula, Lenç) bir seçmeler yayınlamıştı. Lenç elli altmış yaşlarında, nazik, ince bir adam. Hikâyelerinin Türkiye'de yayınlandığını duymuş, biliyor. Romancı Nikulin, Fransızca konuşuyor, iki kez gelmiş Türkiye'ye, Abdülhamid'i araba ile sokaktan geçerken görmüş İstanbul'da, sonraki gelişinde Abdülhak Hamid'le, Yakup Kadri ile tanışmış, Anadolu'yu görmüş. Onunla Moskova'da kaç kez karşılaşıp konuştuksa, hep Türkiye anılarından söz açtı. Konferansta da Türk edebiyatı üzerine konuştu.

Bize Sovyetler Birliği'nde nereleri görmek istediğimizi soruyorlar. Koca Sovyetler ülkesinde görülecek o kadar çok yer var ki, seçmekte güçlüğe uğruyoruz. Leningrad plânımızda var. (Ne yazık ben oraya gideme-

dim) Kiyev'e gidilebilir, çünkü çok övgüsünü duyuyoruz o kentin. Sibirya'ya gidilebilir, Kafkasya, güzelliği dillere destan Kuzey Kafkasya'ya gidilebilir. Biz ilk ağızda Azerbaycan ile Özbekistan'ı söyledik. Moskova ve çevresinde görülecek önemli yerleri görüp yola düşeceğiz, sonra gene döneceğiz Moskova'ya.

Gorkiy'de

Gorkiy, Moskova yakınında bir kolhoz köyünün adıdır. O çevrenin en zengin kolhozu olduğunu öğrendik. Lenin orada, bir generalin malikânesinde ölmüştü, Lenin'in son günlerini geçirdiği, bahçeler içindeki güzel ev (ya da evler, çünkü birkaç yapı var) şimdi müzedir. Rusya'nın her yanından orayı ziyarete geliyorlar. Moskova'daki çalışmalarına ara vermek istemeyen Lenin'i istirahat ve tedavi için buraya göndermeyi düşünen parti, karar almak zorunda kalmış. Çünkü gitmem de gitmem diye dayatmış Lenin. Bir generalin evi dedim ama, ev değil koca bir mâlikâne, park haline getirilmiş bahçenin büyük yolundan yukarı çıkıyoruz. Bizden başka kalabalık gezgin kafileleri de var, başlarında gezdiricileri. Biz de o kafilelerden birine katıldık. Verilen bilgileri dinleyerek evleri gezmeye başladık. Lenin, gösterişten, lüksten kaçan bir adammış, giderek utangaçmış bile. Yalnız, diyorlar, işçilerin karşısında konuşurken açılırdı. Ayakkabılarımızın üstüne bez terlikler giyiyor ve evlerin içine giriyoruz. Lenin koca evde en küçük odayı yatmak ve çalışmak için kendine ayırmış: Küçük bir karyola, baş ucunda küçük bir masa, birkaç iskemle, masanın üstünde son okuduğu ve çalıştığı kitaplar.. Karısı ve kızkardeşi ile yemek yediği oda. Lenin bu köşke işçileri dâvet edcr, günlerce alıkoyar, onlarla, bahçede

dolaşır, konuşurmuş. İyi havalarda bahçede dinlendiği sıra, iple çevrilmiş. Orada çekilmiş fotoğrafı da var. Sonra öteki yapıda, öldüğü odayı görmeye gidiyoruz. Birlikte gezdiğimiz kafile ayrıldıktan sonra bize orada Lenin'in sesini dinlettiler. Kısık bir sesle, hızlı hızlı konuşuyor. Sesi Atatürk'ün sesine benziyor. Duvarlarda resimleri, camlı kutularda el yazıları, önemli belgeler. Cenazesini yüzlerce binlerce işçi, Gorkiy köyünden ta Moskova'ya kadar el üstünde taşımış. Bu olayı canlandıran büyük bir anıt var bahçede, Lenin işçilerin omuzlarında yatıyor...

Tarihin akışını değiştirmiş büyük bir adamın, son aylarını geçirdiği, çalıştığı, düşündüğü, dolaştığı, son soluğunu verdiği bu ev, bu bahçe, bu odalar gezilirken, geçmişle geleceği birbirine bağladığı birdenbire ve olağanüstü bir hızla düşünülüveren ve yaşanılan anı bu bağ içindeki yerine oturtan derin bir zaman duygusu içinde, insan gücünün yüceliğine karşı beslenen saygı, büyüleyici bir nitelikle bilincini dolduruyor kişinin.

Yasnaya Polyana

Tolstoy'un köyü. Bu büyük romancının, yaşadığı, yarattığı, sonra bir gece yarısı doktorunu uyandırarak gizlice arabasına atlayıp kaçtığı evi görmek heyecanlandırıyor beni. Otomobilimizi aşağıda bırakıp sık ağaçlı yoldan yürüyoruz. Az sonra soylu romancının evi karşımıza çıkıyor. Tolstoy burayı Kont Bolkonski'den satın almış, «Savaş ve Barış»ın kahramanlarından olan Bolkonski. Şaşırtıcı bir şey, küçük, iki katlı bir Göztepe köşkü. Evin içinin sadeliği, basitliği daha da şaşırtıcıdır. Kont Leon Tolstoy'un malikânesi deyince karşınıza bir saray, ya da küçük bir saray çıkacak sanırsınız. Alt ka-

tın küçük holünden dar bir merdiven çıkıyor yukarı. Önce salon... Burada iki piyano ve yemek masası var. Masada Tolstoy'un oturduğu iskemle, baştan ikinci. Oradan içeri, romancının çalışma odasına geçiyoruz. Masanın üzerinde şamdanlar, açık duran bir kitap, son okuduğu kitaptır bu, Dostoyevski'nin Karamazoflar'ı. Oradan da yatak odasına geçiyoruz. Basit bir karyola, yıkanma kabları, duvarda gocuğu, tüfeği. Kısa boylu, sakallı, sert bakışlı romancı, bir yerden karşımıza çıkacak sanki. Gene aşağı iniyoruz. Doktorunun yattığı oda, onun yanında konuk odası. Çehof burada kalmış... Gorki'nin de belki bir gece bu yatakta yatmış olduğu tahmin ediliyor. İkisinin, Tolstoy ile Gorki'nin bahçede çekilmiş bir resimleri var.

— İşte şu ağacın altında çekilmiş, diyorlar.

Resimde Gorki elleriyle kemerini tutmuş, başını gururla geri atmış. Tolstoy ise, kaşları çatık, delici bakışlarla bakıyor.

İşte orada Alman faşistlerinin rezaletini dinliyoruz. İkinci Dünya Savaşı'nda buraya kadar geliyorlar, Tolstoy'un evinde karargâh kuruyorlar. Ama çekilmek zorunda kaldıkları gün, bu büyük romancının evini yakıp yıkınağa kalkıyorlar. Nefretimi yazıyorum aşağıdaki deftere. Sonra dışarı çıkıyoruz. İşte Tolstoy'un arabası, arabalıkta duruyor. Bir gece yarısı bu araba ile kaçmıştı. Doyulmaz güzellikteki bahçeden büyük romancının mezarına gidiyoruz. Bu sırada yanımızdan iki köylü geçti. Bunlardan biri çok yaşlı idi. Uzun boylu bir köylü. Yanımızda müze müdürü de var, ben:

— Sorabilir miyiz şu yaşlı köylüye, dedim. Acaba Tolstoy'u görmüş mü?

Seslendiler. Adam durdu, biraz Gorki'ye benziyor, uzun bıyıklı, zayıf, ince.

— Bir kez konuştum kendisiyle, diyor.

Yaşar Kemal hemen fotoğrafını çekmek istiyor. Ama adam eliyle önledi onu:

— Ben önemli bir adam değilim, çekmeyin fotoğrafımı, dedi.

Sonra anısını anlattı. Çar polisinden eziyet görmüş, bir atın arkasına bağlayıp sürüklemişler, sonra da hapse atmışlar. İçerdeyken bir gün hapishane müdürü, onun da bulunduğu koğuşu teftiş ediyormuş, önünde durmuş, köylü:

— Ben ayağa kalkmadım, diye anlattı. Tolstoy başımdan geçenleri duymuş, bir tanıdıkla çağırttı beni hapisten çıktıktan sonra. Bir akşam gittik.

Önce aşağı katta oturmuşlar. Yemek zamanı, Kontes Tolstoy, «Yemeğe gelsinler» diye haber yollamış, çıkmışlar yukarı, sofraya oturmuşlar, Tolstoy daha ortalıkta yokmuş, yandaki odadan girmiş içeri, köylünün ta burnunun ucuna kadar sokulmuş.

— Bakışları sanki delip geçiyordu, diyor. Sakalları değdi göğsüme. Kısa boylu bir ihtiyardı. Bana, «Kusura bakma, seni hemen tanıyamadım, görüşmeyeli çok oldu herhalde» dedi. «Hayır dedim, ilk görüyorsunuz beni». Sonra oturduk, başımdan geçenleri dinledi yemekte. «Hapishane müdürüne ayağa kalksaydın keşke, o da bir insandır» dedi.

Teşekkür edip ayrılıyoruz köylüden. Edebiyat fakültesini bitirmiş, Tolstoy üzerine çalışmış olan genç müze müdürü:

— Konuşmalar tam Tolstoy'un konuşmaları, onun uslûbu, dedi.

Az sonra Tolstoy'un mezarındayız. Ağaçların arasında küçük bir tümsek. Üstü yemyeşil. Buraya çiçek getirmek yasaktır. «Yasak olmasa, her gün yığınla insanın getirdiği çiçeklerden mezar kaybolup giderdi» diyor müze müdürü.

Öğle yemeğimizi aşağıda, küçük şirin bir lokantada yedikten sonra, kırlar, bağlar, bahçeler, kolhozlar arasından, karakteristik Rus köylü evlerinin arasından geçerek geri dönüyoruz. Bu evlerin hepsinde pencereler oymalı ve renkli. Tula'dan geçiyoruz. Gogol'ün hikâyelerinden bilirim bu adı. Küçük bir kasaba iken büyük bir kent olmuş.

Moskova'yı bir hafta için bırakacağız; Azerbaycan'a ve Özbekistan'a gideceğiz, sonra gene geleceğiz buraya. Moskova üstüne söyleyeceklerimi o zaman tamamlayacağım.

Azerbaycan: Baku

Biz Moskova'da iken Aziz Nesin Leningrad'a gitmişti; Ekber Babayef'le üç kişi uçağa binip Baku'nun yolunu tutuyoruz. Aziz Nesin'le orada buluşacağız. Babayef Baku'lu. Sovyetler Birliği'nde sık sık bir Babayef'le karşılaştık, tanıştık. İşte Baku havaalanında bizi karşılayanlardan biri de gene Babayef, ozan Adil Babayef... Sonra Moskova'daki Asya - Afrika yazarları toplantısında tanışacağımız Ker Babayef.

İki yıl önce, ben Türk Edebiyatçılar Birliği başkanı iken, Azerbaycan Yazarları Birliği Başkanı Mehdi Hüseyin İstanbul'a gelmişti. Bizim Birlik'le aramış beni, sonra Konsolosluktaki bir kokteyl partide buluşup konuşmuştuk. Daha Odesa'dan başlayarak bana:

— Biliyor musunuz Mehdi Hüseyin öldü, dediler. Dostunuz Mehdi Hüseyin.

Tanışıklığımızı Türkiye yolculuğu üstüne yazdığı kitaptan biliyorlar. Moskova'ya indik, orada da aynı sözler. Baku'ya giderken uçakta bizim Babayef:

— Baku'da Mehdi Hüseyin'in eşini ziyarete gideriz, diyor.

Vakitsiz ölen Mehdi Hüseyin ikinci kez, Podgorni ile gene gelmiş yurdumuza, dönerken bir elbiselik kumaş almış buradan, diktirmiş onu Baku'da, bir sabah eşine:

— Yeni elbiseni giyeyim, demiş.

Ama vazgeçmiş sonra, işte o gün ölüvermiş biçare. Eşini, kızını, oğlunu, dostlarını keder içinde bırakmış. Çok sevilen bir yazar olduğunu orada yakından gördüm.

Moskova'da bıraktığımız Resul Rıza da bana:

— Baku'da bizim eve gidin, karım da, oğlum da yazardırlar, tanışırsınız, ben geleceğinizi yazdım, demişti.

Böylece, dost ve kardeş Azerbaycan'ın başkentinde yakınlarımız, bizi tanıyanlar, bekleyenler bulunduğunu düşünmek yolculuğumuza daha da içtenlik katıyor.

Üç saat süren uçak yolculuğundan sonra Baku hava alanına indik. Otomobillere atlayıp şehrin yolunu tuttuk. Az sonra petrol kuyuları başladı. Görünüyü size nasıl anlatsam?

Göz alabildiğine bir düzlük düşünün, bu düzlük üzerinde hiç ağaç yoktur, yalnız ve yalnız kuyular, madeni kuyu kuleleri, kuyular, kuyular, kuyulardan bir orman... Yakınlarından geçtiğimiz kuyulara bakıyoruz, bir tek insan göremiyoruz, hepsi de kendi kendine işliyor. Bırakılmış bir kent sanki. Aziz Nesin'in dediği gibi ürküntü veriyor insana. Sovyetler Birliği'nin daha birçok yerinde petrol vardır, ama yeni bulunanları da katın, Baku petrolünün niteliğine hiç biri ulaşamıyormuş.

Geniş asfalt caddeleriyle kent başlıyor. Büyük yapılar, ağaçlıklı yollar, alanlar, alanlarda yonutlar... Genceli Nizami'nin yonutu, Fuzuli'nin yonutu, Azerbaycan'ın tanınmış ozanı, birkaç yıl önce ölmüş olan Samed

Vurgun'un yonutu. Sonra ta ilerde, tepede, Baku koyuna bakan Kirof'un yonutu. Leningrad komiseri iken öldürülen Kirof, burada kalmış, çalışmış, Bakuluların sevgisini kazanmıştır. Doğruca Inturist Oteli'ne gidiyoruz.

Nazım Hikmet Baku'yu İstanbul'a benzetirmiş, ben daha çok İzmir'e benzettim. Oraya varıp da Bahr-ı Hazar şiirini anımsamamak olur mu?

Uçsuz bucaksız tuzlu bir sudur Hazar

Baku'nun eski günlerini bilenlerden öğreniyoruz ki, kent tanınmayacak kadar değişmiştir. Kıyı boyunca, kilometrelerce uzanan bir park yapmışlar; bu parkta gazinolar, kahveler, plâjlar, fıskiyeli havuzlar var. Burası özellikle akşam üstleri ve geceleri çok kalabalık oluyor. Parkı çevreleyen büyük caddede troleybüs işliyor. Bizim otel de bu caddenin üstünde. Odamın balkonu caddeye, parka ve Hazar'a bakıyor. Bir oturma ve çalışma odam, bir de yatak odam var. Banyoda her an sıcak su bulabiliyorum. Üçüncü kattaki lokanta salonu büyüktür, pencereleri denize bakıyor. Akşam yemeği için salona çıkıyoruz, salonda uzun bir turist masası var, Afrikalılar, Asyalılar, Avrupalılar yanyana... Sonra caz... ve dans edenler. Biz, romancı Gılman Musa ile oturuyoruz, öteki ler Aziz'i karşılamaya gittiler. Votkalarımızla ikra (havyar) geliyor. Gılman Musa'nın romanlarından başka, senaryoları ve oyunları da var; yazılarından bizim para ile dört yüz bin lira kadar kazanmış. Yaşar Kemal'e:

— Ben sizi milyoner sanırdım, dedi.

O zaman Mehdi Hüseyin'in İstanbul'da bana söyledikleri aklıma geliyor, Azerbaycanlı yazarların listesini çıkarmış, tek tek adlarını okuyarak:

— Bunun otomobili vaaar, bunun otomobili vaaar... diye saymıştı.

Azerbaycanlılar bizim gibi kısa «var» demezler, biraz uzatarak «Vaar» derler. Rahat anlaşıyoruz. Hele birkaç gün oturduktan sonra, Azer lehçesindeki bizimkine uymayan ufak tefek değişiklikleri de kavradık, hiç bir güçlük kalmadı aramızda. Onlar indik demezler, düştük derler. Sözgelişi, bir Bakulu, «Şimdi size gelirken otobüsten düştüm» derse, sakın «Geçmiş olsun, bir yerinize bir şey oldu mu?» demeyin! «Danışmak» konuşmak, söylemek demektir: «Yahşi danışırsan» güzel söylüyorsun, «Düz danışırsan» doğru söylüyorsun anlamındadır «Beli» evet demek. «Görkemli» ünlü, meşhur anlamına gelir.

Daha biz sofradayken Aziz de geldi. Yanında Svetlana var, Orhan Kemal üstüne doktora tezi hazırlamaktadır Svetlana.

Bakulular:

— Kaç ay kalacaksınız? diye soruyorlar.

Birkaç gün için geldiğimizi, buradan Taşkent'e, Semerkant'a gideceğimizi söylüyoruz. Üzüldükleri belli oluyor. Gılman Musa, düşünceli, vakur bir adam. Daha ilk akşamdan edebiyat tartışmasına girdik. İçtenliğini, dostluğunu hep anacağım. Sevimli genç ozan Adil Babayef de öyle, Türkiyeli meslekdaşları ile tanıştığı, danıştığı için sevinçli; ilk şiirini Samed Vurgun'a okumuş, beğendirmiş, ondan sonra kitapları çıkmaya başlamış... Yeni akımın temsilcilerinden. Azerbaycan şiirinde yeni akımı, özgür koşuktan yana olanlar temsil ediyor. Bir de eski ozanlar, aruzcular varmış. Aralarında bir çekişme olduğu anlaşılıyor. Bana da soruyorlar, «Özgür koşuk mu, yoksa aruz mu?» diye. Yeni akımın sürükleyicisi, görkemli olan Resul Rıza'dır.

Bilimler Akademisi'nde

Ertesi gün Bilimler Akademisi'ni ziyaret ettik. Azerbaycan'ın eğitim öğretim alanındaki başarılarını ne denli övsem azdır. Bir kez bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, sekiz yıllık zorunlu ilkokulu okumayan yok. Ama asıl önemlisi ondan sonra başlıyor. Sekiz yıllık ilkokulu bitiren gençler için bütün öğretim dalları açıktır, hiç bir çocuk şu ya da bu yüzden okuyamadığını söyleyecek durumda değildir, ona istediği öğrenimi yapması için bütün kolaylıklar gösterilmiştir. Özellikle teknik öğretim gözdedir. Bilimler Akademisi ile (ondan sonra ziyaret ettiğimiz) Üniversite, birbirlerini destekleyerek, işbirliği yaparak çalışmaktadırlar. Liseyi bitirenler başka büyük kentlere, bu arada en çok Moskova'ya yüksek öğrenim için gidiyorlar; üniversiteyi bitirenler de doktora yapmak için. Öğrenimlerini Moskova'da yapmış birçok bilim adamları, öğretmenleri var. Kızlar, erkeklerle yarış halindedirler. Akademideki toplantıda tanıdığım, sonra birkaç kez daha buluşup konuştuğum Azerbaycanlı toplumbilimci - iktisatçı genç hanım Esmeralda, bilgisi ve gözlemleri ile bende çok olumlu bir izlenim bıraktı; dünyanın her yeri için seviyeli bir bilgindi. Türkiye'nin sosyal - politik durumu üstüne inceleme kitapları var. Türkiye'deki düşün akımlarını bütün ayrıntıları ile izlemiş, izlemekte.

Akademideki toplantıda, dilimizi özleştirme akımımız üstüne sorular sordular bize. Biz de gerekli karşılıkları verdik, kısaca. Azerbaycanlı bilim adamları, yazarlar, ama özellikle yaşlıca olanlar, bizim Türkçecilik akımını tutmuyorlar. Burada size önemli bulduğum bir tartışmayı açacağım. Bizde dili özleştirme akamına karşı başlıca iki yerme vardır: 1) Özleştirmecilik dilde ırkçılıktır, 2) Özleştirmeciler Moskova'dan emir alıyorlar. Bu

iki yerginin de temelsiz olduğunu işte tanıtlıyorum:

Azerbaycan'da da, Özbekistan'da da bizim dil akımımızı tutmuyorlar. Demek ırkçılık yakıştırmaları tümden uydurma. Moskova'nın emrine gelince, Moskova'nın Türkçecilik akımına böylesine bir düşkünlüğü olsaydı, bizden önce Azerbaycan'da, Özbekistan'da uygulatmaya kalkardı bunu. Bilimler Akademisi'ndeki sayın bilginler,

— Dile müdahale edilmez, diyorlar, dil kendi kendine değiştiği kadar değişir, yavaş yavaş...

Bu kanılarına destek olarak da, halkın anladığı bir dili değiştirmenin yanlış olduğunu ileri sürüyorlar. Oysa Azer dilinde farsça sözcükler çokçadır, böyle olduğu için de eski ozanlarının yazdıklarını Azerbaycan halkının kolayca anladığı iddiası bizi pek kandırmıyor. Soruyoruz.

— Anlar, diyorlar.

Bunun üzerine Fuzuli'den beyitler okuyoruz, «Bunu ve benzerlerini kolayca anlar mı Azerbaycan halkı?» diye soruyoruz. «Anlamaz elbet» anlamına gülümsüyorlar o vakit. Aziz Nesin:

— Sizde de bizim gibi düşünenler çıksa? diye sordu, Azerbaycan dilini özleştirmeye kalkanlar çıksa?

Bir bilgin (sanırım bir tarihçi idi):

— Olmaz böyle şey, dedi, çıkamaz.

Kendi adına söyledi herhalde, olur a, istemez istemez.

Şimdi ben buna dayanarak, bizdeki özleştirme düşmanlarını komünist saymaya kalksam doğru olur mu?

Oradan, daha tamamlanmamış olan büyük üniversite sitesine gittik. Profesörlerle, doçentler bizi bekliyorlarmış, onlarla oturup konuştuk. Notlarına bakarak bize Türk edebiyatı üstüne sorular sordular, bilgi istediler.

Yazarlar Birliği'nde

Yazarlar Birliği'ndeki toplantı müsamere salonunda oldu. Biz üç kişi ve Azerbaycan Yazarlar Birliği Başkanı, eski cumhurbaşkanı Mirza İbrahim, Ekber Babayef, Svetlana sahneye çıktı, oradaki iskemlelere oturduk. Aşağıda seyirci durumunda da yüzlerce Bakulu yazar. Çok hoş sohbet bir kişi olan Mirza İbrahim, bizi tanıttı arkadaşlarına, sonra da:

— Soracaklarınız varsa sorun! dedi.

Orada da dil tartışması açıldı. Bu tartışmayı Mirza İbrahim tatlıya bağladı, Akademi'de de bizimle birlikte olduğu için aynı lâfların bir daha söylenmesinden hoşlanmamıştı her halde.

— Arkadaşlar, dedi, Türk yazarlarının kendi işleridir bu, anlattıklarına göre başarıya da ermişler, bunu tartışmak bize düşmez... Edebiyat üzerinde duralım biz.

Bunun üzerine edebiyat konuları ele alındı. Türk Edebiyatçılar Birliği'nin çalışmaları üstüne bilgi istediler, bu soruyu ben cevaplandırdım. Sovyetler Birliği'nde Yazarlar Birlikleri, bir çeşit devlet kurumlarıdır ve çok güçlüdürler. Kitaplar, dergiler bastırmak bu birliklerin işidir; yazarların çalışmaları, yaratmaları, yaşamaları, bu birliklere üye olmakla yürür.

— Bizim Edebiyatçılar Birliği, yazarlarımıza bir hizmette bulunacak durumda değildir, dedim. Tersine olarak birtakım yazarlarımız karşılık beklemeden çalışırlar Birlikte. Küçücük bir odamız var. Her yıl bir yıllık çıkarırız zar zor. Birtakım toplumsal konularda edebiyatçılarımızın sesini duyurmaya çalışırız... O kadar.

Bunun üzerine yaşlıca bir üye:

— Duyuyoruz ki, dedi. Abdulhak Hâmid artık sevilmiyor, okunmuyormuş Türkiye'de. Büyük şairinize karşı bu haksızlığı nasıl reva görüyorsunuz?

Ben:

— Bizim Abdülhak Hâmid için ayrıca bir kötülüğümüz olmadı, dedim. Abdulhak Hâmid artık okunmuyor, sevilmiyor, sanırım iyi bir şair olmadığı anlaşıldı da ondan...

Soruyu soran:

— Biz öyle düşünmüyoruz, diye bağırdı aşağıdan.

Baku'daki edebiyat cepheleri böylece yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Abdulhak Hâmid'i savunanlar, Orhan Seyfi ile Yusuf Ziya'yı da sordular. Anladım ki onlardan sonraki Türk edebiyatı üstüne birtakım Azerbaycanlı yazarların bilgileri azdır. Özbekistan'da da benzeri durumla karşılaştık. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Baku'ya, Taşkent'e, İstanbul'dan birtakım öğretmenler gidiyor; bunlar orada Türk edebiyatı okutuyorlar. Ondan sonra bu iki ülke ile Türkiye'nin ilişkileri azala azala nerdeyse hiçe iniyor. Biz de onları tanımaya boş vermişiz. Böylece aramızdaki kültür alışverişi, geçmişteki kültür alışverişinden öteye gitmiyor.

Ama genç ozanlar, genç düşün erleri ve edebiyatçıları ile de konuştum. Bunlardan kimi, Yazarlar Birliği'ndeki toplantıda da bulunmuştu. Bize, «Eskilerimiz böyledir işte» dediler, «Alıştıklarından, bildiklerinden vaz geçmezler. Ama biz onlar gibi düşünmüyoruz, yeni kuşaklar onların izinden gitmiyorlar, bu yüzden de aramızda bir savaşım var.»

Resul Rıza'nın evinde en gençleri ile tanıştım. Yazarlar Birliği'ndeki toplantıdan çıktıktan sonra, Resul Rıza'nın eşi Bayan Nigâr ve oğlu Anar, bizi evlerine çağırdılar. Adil Babayef de yanımızda. İkindi vakti idi. Resul Rıza'nın evine gittik. Bir apartmanın ikinci katında büyük bir daire, iki büyük salonu var, salonlardan birinde bir piyano duruyor. Duvarlarda modern Azer-

baycanlı ressamların resimleri var. Bunlar en yeni anlayışlarla yapılmış, dünyanın neresinde gösterilirse gösterilsin beğenilecek modern yapıtlardı. Nigâr hanım masaya buyur etti, masamız yemeklerle, içkilerle doluverdi. Oysa biz akşama Mirza İbrahim'in yemeğine gideceğiz. Oralarda akşam yemeği erken yenir. Aman zaman, dinlemiyorlar. Biz de bu yüzden Mirza İbrahim'in sofrasındaki o güzel yemeklerden ancak birer lokma tatmak talihsizliğine uğrayacağız. Anar yabancı dil biliyor, kültürlü, akıllı bir genç.

— Sizinle tanışmak isteyen arkadaşlarım gelecek, rica ederim erken kalkmayın, dedi.

İki genç ozan, bir müzisyen, bir eleştirmeci geldi. Müzisyen olan genç, ünlü besteci Kara Karayef'in öğrencisi. Şostakoviç ve Haçaturyan ile birlikte üç büyük Sovyet bestecisinden biri olan Kara Karayef'in adını epeydir duyuyordum, eserlerini dinlememiştim ama verdikleri bilgilere dayanarak söyleyeyim, Kara Karayef modern bir Azerbaycan kompozitörüdür, halk temalarını işlemektedir, öyle ki Azerbaycan halkı, modern bir yöntemle çalıştığı halde onun yapıtlarına karşı bir yadırgama duymuyor, giderek onun bestelerinden parçalar bile mırıldanıyor. Bu benim için gerçekten ilginç bir konuydu, çünkü bizim de en önemli sorunlarımızdan biri müzik sorunuydu. Kara Karayef'in başarısının sırrını çok merak ediyordum. Kendisi ile Baku'da tanışacağımızı ummuştum, olmadı, ondan bir iki plâk getirdim. Burada şunu da ekleyeyim, Azerbaycan müziği, türkülerdedir sadece, bizim alaturka çeşidi bir müzikleri yok onların. Bu bakımdan Kara Karayef'in işi bizim durumumuza göre daha az güç olmuştur diyeceğim. Bizde ise, türküler unutturulup alaturka güçlendikçe bir Kara Karayef yetiştirmemiz, daha doğrusu, batı tekniği ile çalışan kompozitörlerimizin halka mal olmaları ola-

nağı belki de zayıflıyor. Sevinerek gördüm ki, Aberbaycanlılar Kara Karayef'i benimsemişler, övünüyorlar onunla. «Biz Batı müziği taklidi şeyler sevmeyiz» diyenlere rastlamadım orada.

Resul Rıza'nın evinde, gerçek bir sanat ve edebiyat çevresi içinde bulunduğumuzu anlıyorduk. Seviyeli bir gençlik çevresi idi. Bu genç ozanların okudukları şiirler çok hoşumuza gitti.

Adil Babayef de orada en yeni şiirlerini okudu, bize yeniden tanıttı kendini. Müzisyen olan genç, kendi bestelerinden bir iki parça çaldı, Kara Karayef'in yolunda. Ben de şiirlerimden okudum. Şiir, edebiyat konuları üzerinde konuştuk. Bizden Türkiye'deki sanat hayatı üstüne bilgi istediler, özellikle tiyatrolarımız üzerinde çok duruyorlar, oynanan yeni piyesleri, çeviri piyesleri sordular.

Mirza İbrahim'in Yemeğinde

Akşam Mirza İbrahim'in, İnturist Oteli'nin yukarı katında bizim için verdiği yemeğe gittik. On, on beş kişi kadardık. Aramızda iki hanım var, biri Nigâr Resul Rıza, öteki Moskova'da Türk dil ve edebiyatı öğrencisi Svetlana. Svetlana'nın gürcü olduğunu öğrenince, Yazarlar Birliği Başkanı Mirza İbrahim, başından geçen bir olayı anlattı. Ünlü Gürcü Ozanı Leonidze'nin doğum gününü kutlamak için, Gürcistan başkenti Tiflis'te bir toplantı düzenlenmiş, Sovyetler Birliği'nin her yanından temsilciler ve bu arada Azerbaycan'dan da Mirza İbrahim davetli. İstasyonda Mirza İbrahim'i, arkadaşları ile birlikte Leonizde karşılamış hemen orada bir sofraya oturmuşlar, başlamışlar yemeğe ve güzel Gürcü şarabı içmeye. Mirza:

— EE... Biz Azerbaycanlıyız, çaysız duramayız, diye devam ediyor.

Eğilmiş Leonidze'nin kulağına:

— Leonidze çay yok mu çay? demiş.

Leonidze:

— Çay mı? Geliyor, hiç merak etme sen, diye cevap vermiş.

Oradan kalkmışlar, bilmem ne bağlarına gitmişler, yeni bir sofra, gene yiyip içmişler. Bir ara Mirza İbrahim, Leonidze'nin kulağına eğilmiş.

— Leonidze çay yok mu çay? diye sormuş:

Leonidze:

— Çay mı? demiş, hiç merak etme sen, şimdi gelir.

Oradan da bilmem kaç saat sonra, bilmem kimi karşılamak üzere gene istasyona gidilmiş. İstasyonda gene sofra, etler, tulumlar içinde güzel Gürcü şarabı.. Gece yarısına doğru, artık çaysızlıktan bunalan Mirza İbrahim yavaşça

— Leonidze, çay hani?

Diye soracak olmuş, o zaman Leonidze elini beline koymuş (Uzun boylu bir adamdı diyor Mirza) sert sert demiş ki:

— Bana bak Mirza, Gürcistan'a mı geldin, çayhaneye mi?

Bir Sovhoz

Bir gün de Baku'dan epey uzakta bir Sovhoz'u görmeye gittik. İki otomobilde altı kişiydik. Öğleye doğru vardık Sovhoz'un merkezine. Azerbaycanlı genç Sovhoz müdürü bizi karşıladı, çaylarımızı içerken Sovhoz'un çalışması ve durumu ile ilgili konular üzerinde konuştuk, bilgi aldık. Genç müdürün bende bıraktığı izlenimi söy-

leyeyim önce: Ciddî, bilgili, sorularımıza en doğru karşılıkları vermek için kafasını yoran, güvenilir, çalışkan bir genç. Bir Sovhoz'un ne olduğunu ilk orada gördüm. Bu çiftliklerde bizim köy dediğimiz topluluğu aramak boşunadır. Binlerce işçi çalışır içlerinde ve elbet oturma merkezlerinde bütün uygarlık ihtiyaçlarını doyuracak kurumlar kurulmuştur. Bunların en başında çocuk yuvaları gelir. Sovyet köylüsü, daha doğru deyimi ile Sovhoz ile Kolhoz işçisi, erkek kadın, evli ise gözü arkada kalmadan çalışma yerine gider, çocuğuna kendisinden daha iyi, çok daha iyi bakılacağını bilir çünkü. Sovyetler Birliği'nde kökünden çözülmüş, her yerde çözülmüş dâvalardan biridir çocuk dâvası; bunun gibi eğitim, sağlık işleri de kökünden çözülmüştür. Orada bir köylü, bir memur, bir işçi, çocuklarının bakımından, eğitiminden, sağlığından, kendi sağlığından ve gelcceğinden şuncacık kuşku duymaz.

Baku'da Kirpi adındaki mizalı dergisinin yayınevine gitmiştik, orada «bizim en yaşlımız» diye tanıttıkları bir yazar:

— Biz kendimizi Fransa ile, İngiltere ile ölçüyoruz, diye övünüyordu.

Gelelim Sovhozlara, Kolhozlara...

Sovyetler Birliği'nde tarım bugün tamamiyle kollektifleştirilmiştir. Daha 1937 yılında kolektif işletmeler, tarım işletmelerinin yüzde 94,2'sini meydana getiriyor ve işlenen toprakların yüzde 99'unu kaplıyordu. Köylü, artık bir emekçi olmuştur. Büyük işletmelerin bir emekçisi durumuna geçen köylüler ya *kolhoz*'larda, ya da *sovhoz*'larda çalışır.

Kolhozlar, büyük kolektif çiftliklerdir. Kolhozların, Sovyetler Birliği'nin genel planına uygun olarak, ne üretecekleri, bu üretimin yıllık miktarı önceden belirlenmiştir. Yıl sonunda, önceden ilân edilen fiyatlar üzerin-

den ürünler Devlete satılıp vergiler ödendikten sonra, kolhozun seçimle gelen yöneticileri elde edilen kârı işletmenin fonu, sosyal giderler (okullar, dispanserler, sosyal sigortalar, emeklilik aylıkları, vb.) ve bireysel ücretler arasında bölüştürürler. Ücretler, işin kalitesine göre değişir. Bu gelir, kolhozcunun tek geliri değildir. Ayrıca, sahibi olduğu bir bahçe, kümes hayvanları, bir inek vb. de vardır; kolhozcu, ailesinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, bahçenin fazla ürünlerini, meyvelerini, kümes hayvanlarını, dilerse devlete satar, dilerse doğrudan doğruya tüketicilere.

Kolhozlarda toprağın ve araçların kolektifleştirilmiş olması köylülere, üretim bakımından, büyük olanaklar sağlar; çünkü hiç bir köylü, kendi gücüyle, bu teknik araçlara sahip olamazdı. İşletmelerin büyük oluşu da, iş bölümüne ve uzmanlaşmaya olanak vermiştir. Makineleşme, aynı zamanda, sanayi için gerekli olan işgücünün serbest kalmasını da mümkün kılmaktadır.

Sovhozlar, Devlet Çiftlikleri'dir. Başlangıçta, kentlerdeki kıtlıkla savaşmak için kurulmuşlardı; doğrudan doğruya ve tamamiyle kentlerin tüketimi için üretimde bulunuyorlardı. Giderek pilot-çiftlik durumuna gelmişlerdir. Modern malzemenin kullanılmasını sovhozlar öğöğretti; bunun için çoğu zaman makine ve traktör istasyonlarıyla işbirliği yaptılar. Modern malzemeleri köylü kooperatiflerine kiralıyorlar ve köyler için bir teknik merkez ödevi görüyorlardı.

Sovhozlar, üretim araçlarının Devlet mülkiyetinde olması ilkesine göre kurulmuşlardır; bu ilke, sovhozları kolhozlardan ayırd eder. Çünkü kolhozlarda üretim araçları devlet mülkiyetinde değil, kooperatiflerin mülkiyetindedir.

Sovhoz ve Kolhoz, köylünün yaşamasının garantisidir. Onsuz bir köylü karaya vurmuş balık durumuna dü-

şer. Öylesine bir birlik ve bağlantı sağlamıştır bu kurumlar. Bunu niçin yazıyorum? Hitler, Sovyetler Birliği'nde her girdiği yerde toprakları köylülere dağıtacağını vaad etmiş... Fakat sonucun şaşırtıcılığına bakın, her yerde, o yaktığı, yıktığı Kolhozları, Sovhozları yeniden kurmak zorunda kalmış, başka türlü başlatamamış üretime. Demek ki Sovyet tarım işçisini, Kolhozdan, Sovhozdan ayrı düşünebilmek olacak işlerden değildir.

Gittiğimiz Sovhozun meyve bahçesi, hayvancılık bölümü, pamuk tarlası vardı. Biz bunlardan ancak meyve bahçeleri ile, hayvancılık bölümünü gezebildik. Bu arada müdürden sadece bu Sovhoz üzerine değil, genel olarak Sovyetler Birliği'ndeki tarım çalışmaları üstüne bilgi aldık. Üretimin arttırılması için neler yapıldığını, kimi dalda üretim artmıyorsa bunun nedenini, az verimli toprağa düşmüş Sovhoz ve Kolhozlar arasındaki ayrımları sorduk. Müdürün verdiği yanıtlar arasında ilginç olanlar şunlardır: Toprağının verimsizliğinden ötürü yeterince üretim yapamayan Sovhozların açığı, iyi topraklara düşmüş ve üretim sınırını aşmış Sovhozların fazlası ile kapatılıyormuş kimi yerde. Bu ve planda öngörülen üretim miktarını aşan bir Sovhozdan bir dahaki yıl o üstün miktar üzerinden üretim beklenmesi, kimi yerde Sovhozların ucu ucuna plandaki miktarlarda kalmaları sonucunu doğuruyormuş.

Ama genel olarak durum şudur ki, bir köylü Sovhozunun ya da Kolhozunun zenginleşmesi ile kendisinin de zenginleşeceğini bilmektedir. Bunu bütün Sovyetler ülkesi için genel bir kural olarak alabiliriz. Orada herkes çalışması ölçüsünde kazançtan pay alır ve herkesin çalışması arttıkça, herkesin durumunun daha iyi olacağını bilir. Çalışma dışında bir «iş çevirme» ile zengin olma olasılığı hiç kimse için yoktur.

Pionier ve komsomol örgütlerinden geçip uzmanlık öğretimini de bitirdikten sonra parti üyeliğine kabul edilmiş olan enerjik Sovhoz müdürünü, daha büyük görevlerin beklediğini söyleyebilirim. Sovyetler Birliği'nin geleceği böyle yüzlerce yetişmiş, denenmiş uzmanların eline bırakılacaktır. Sovhozun konuklar evinde güzel bir öğle yemeği yedikten sonra, Sovhozculara başarılar dileyerek veda ettik ve Baku'nun yolunu tuttuk.

«Don Sakin Akıyor»

Baku'da bize «Don Sakin Akıyor» adlı Rus filmini gösterdiler, özel olarak. Şolohof'un bu addaki ünlü romanından alınmış olan film üç bölümdü, altı saat kadar sürdü. İlk iki bölüm Rusçaydı, Bakulu ve Moskova'dan gelen arkadaşlar, konuşmaların en önemli yerlerini Türkçeye çeviriyorlardı kulağımızın dibinde; üçüncü bölüm Azerce dublâjdı, o bölüm başlayınca arkadaşlarımız çeviri işini bıraktılar artık, anlarız diye. Ama bizde bir şaşkınlık oldu o sıra, dışarda pek güzel anladığımız, danıştığımız Azerceyi yadırgamıştık nedense, anlayamıyorduk. Filmin dört saattir Rusça konuşan kişileri, birdenbire «Yahşi danışırsan, ama men seni sevmirem ki..» diye ağız değiştiriverince afallamıştık. İnandırıcılığı, başka bir deyişle, büyüsü yitmişti sanki filmin. Babayef'e,

— Ne diyorlar bunlar? Anlayamıyorum, dedim yavaşça.

Babayef:

— Ben de anlayamıyorum, dedi.

Epey sürdü bu yadırgama... Sonra gene sardı film; romanı titizlikle, bağlılıkla aktarıyordu. Belki beni onca saat merakla seyrettirmesi bundandı diyebilirim. Re-

ji, oyun ve fotoğraf kusursuzdu bu filmde. O günlerde İstanbul'da «Bir askerin türküsü» adlı bir Rus filmi gösteriliyordu, ben de görmüştüm, arka arkaya gördüğüm bu iki güzel film, pek övgüsünü duyduğum Rus sinemacılığına karşı ilgimi büsbütün arttırmıştı. Özbekistan'dan Moskova'ya döndüğümüzde, sinema ile ilgili Ruslara bu iki filmden söz ettim, biraz dudak büktüler. Bir bakıma hakları vardı, her yandan sağlam, iyi, dokunaklı olan bu filmlerde sinemacılık sanatı bakımından bir yenilik yoktu. Moskova'daki sinema ilgilileri bundan ötürü dudak büküyorlardı. Gerçi ünlü Rus sinemacılığının başka filmlerde görülebileceğini söylediler bize. Bu bakımdan «Savaş ve Barış»ı merak ettim. Benim ayrılışımdan bir hafta sonra başlayacak olan Moskova Film Festivali'nde bu yeni Rus filminin birinci bölümü gösterilecekti. Rus sinemacılarının bir filmi sadece sağlamlığı, dokunaklılığı, halka hoş görünmesi ile ölçmeyip, onda sinemacılık sanatı açısından ilerlemeler aramaları çok yerinde bir sanat anlayışı idi. Bütün sanatlar için de böylesi doğruydu.

Azerbaycan, gelişen modern endüstrisi içinde sinemacılığa da yer vermiş ve bu amaçla bir sinema merkezi kurmuştur. Yazık ki orayı gezmeye vakit bulamadık.

Baku'da Mehdi Hüseyin'in evini ziyaret ettik. Bayan Mehdi Hüseyin bizi, rahmetlinin çalışma odasında kabul etti. Kederler içindeydi. Eşinin ilk Türkiye yolculuğu üstüne yazdığı kitabı gösterdi. Mehdi Hüseyin, kendisiyle İstanbul'da olan konuşmamızı, tam bir sadakatle yazmıştı. Türkiye ve Türk edebiyatı üstüne ilginç gözlemleri vardı.

Baku'daki dostlarımız, bizim Özbekistan'a gitmek üzere oradan ayrılmamızdan ötürü üzgündüler. Havaalanında kardeşçe uğurlandık. Bu arada bize, «Taşkent çok sıcaktır, dayanamazsınız» dediler. Hafif bir korku

aldı içimizi. Büyük uçaklardan birine binerek yola çıktık. Orta Asya'ya uzanıyoruz artık.

Baku'da iken eski Azerbaycan üstüne öğrendiklerimle yeni Azerbaycan'da gördüklerim arasında bir karşılaştırma yapmış ve gerçekleştirilen büyük gelişmeye hayranlık duymuştum. Bu açıdan Özbekistan'ı büsbütün merak ediyordum.

Özbekistan: Taşkent

Bir buçuk saat sonra Taşkent üzerine geldiğimizde, merakımız son sınırını bulmuştu. Aşağıda büyük, modern, yemyeşil bir şehir uzanıyordu. (Kent sözcüğünü kullanmıyorum, çünkü bu sözcük Özbek dilinde köy anlamına geliyor). Çok sevimli ve şirin Taşkent havaalanında bizi Özbekistanlı yazarlar, ozanlar karşıladılar. Tanışmalardan sonra otomobillerimize binerek şehrin yolunu tuttuk. Geniş, asfalt, ağaçlıklı caddelerden geçerek şehre girdik. Büyük parklar, tiyatrolar, operalar, Orta Asya'da bir uygarlık merkezine geldiğimizi bize çok iyi anlatıyor. Doğruca İnturist oteline indik. Otelimiz şehirden biraz uzakça. Odalarımıza yerleştik, yıkanıp dinlendikten sonra, otelin yemek salonunda hazırlanmış olan akşam sofrasına oturduk. Soframızın özelliği çeşitli yaş ve kuru yemişlerle bezeli oluşu idi. On kişi kadarız.

Özbek dilini, Azer dili gibi kolay anlayamıyoruz, onlar konuştukça kulağımızı dört açıyoruz, eh o zaman biraz anlar gibi oluyoruz. Onlar «anlamak» yerine «düşünmek» sözcüğünü kullanıyorlar: sözgelişi «anlarız» demiyorlar «düşünürüz» diyorlar: «sizin», «bizim» yerine 'sizgin, bizgin' sözcüklerini kullanıyorlar. Alıştık, ilk sıkıntılardır bunlar, nitekim birkaç saatçik geçince biz de «sizgin bizgin» diye konuşmaya başladık. Türkçe vur-

gunu, özleştirmeci Ali Şir Nevai'nin yurdundayız. Üstelik Taşkent ozanlarından Şeyhzade de —ki İstanbul ağzı Türkçe konuşuyor— bize çevirmenlik yapmakta, yardım etmekte. Kendisi Azerbaycanlıdır, çok yıl önce Taşkent'e göç etmiş. Güler yüzlü, keyif ehli bir adam. Gerçekte, tanıştığımız bütün Taşkentliler esprili, neşeli, zeki ve ince insanlar. Yazarlar Birliği Başkanı'nın ilk sorusu, Özbekistan'da kaç ay kalacağımız oldu. Ben Sovyetler Birliği'ne üç hafta için davet edilmişim, ama bir Cumhuriyet'ten başka bir Cumhuriyet'e geçince konukluk yeniden başlıyordu sanki. Yazık ki, bir iki günden çok kalamayacağımızı söylemek zorundayız; çünkü Moskova'ya döneceğiz, Orada Asya - Afrika yazarlar toplantısına katılacağız.

Hoşbeşten sonra şiir, edebiyat konuları açılıyor. Onlar ve biz şiirler okuyoruz. Taşkentli ozanlar, daha çok rubai gibi klâsik biçimler kullanıyorlar şiirlerinde. Bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, burada da her kadeh uzun ya da kısa bir söylevden sonra dikiliyor. Azerbaycan'daki gibi, burada da yaşlılar, bizim eski ozanlarımızı ve yazarlarımızı tanıyorlar. Yenilerden Nâzım Hikmet'i bilmeyen yok elbet. Burada şiir kitapları basılmış ve oyunları yıllarca oynanmıştır Nâzım Hikmet'in. Aziz Nesin'in çok kitabı çevrilmiş, Yaşar Kemal'i de tanıyorlar. Genç Türk ozanlarını tanıtan antolojileri var, bunları ertesi gün kitaplıklarda gördük.

Yeni Taşkent'i ve Özbekistan'ı anlatmadan önce size, öğrendiklerimden çıkararak eski Taşkent ve Özbekistan üstüne kısaca bilgi vereyim.

Bugün aşağı yukarı yedi milyonluk bir ülke olan Özbekistan, devrimden önce yoksulluk, açlık içinde yaşayan, endüstrisi, okulları, tiyatroları olmayan, elektriksiz, susuz bir yerdi; ilkel usullerle yetiştirdiği pamuğu, Çarlık yönetimi yok pahasına alıyordu elinden. Taş-

kent'te birkaç medrese vardı sadece, halk softaların baskısı altındaydı. Kadınlar kapalı idi, at kılından örülmüş çift kat yaşmak «peçe» örterlerdi. Erkeklerin kılığı şalvara benzer bir ilkel giysiydi. Okur yazar takımı, nüfusun yüzde üçünü geçmezdi. Evler kerpiçti. Şehirler ve köyler pislik içindeydi.

Kalkınma 1917'den sonra başlıyor. Ekim devrimi, Özbekistan'da sınıf ayrımlarını ortadan kaldırıyor ve kadına erkekle eşit yaşama olanağını sağlıyor. Devrim hükümeti, önce bir Orta Asya Cumhuriyeti kuruyor; bu Cumhuriyet'e Tacik, Türkmen, Kırgız, Kazak ve Özbek halkları alınıyor. Derebeyleri elindeki topraklar köylülere dağıtılıyor ve okullar, hastaneler, tiyatrolar, kitaplıklar yapılmaya başlanıyor. Susuz topraklar, yeni açılan kanallarla sulanıyor. Endüstri kuruluyor. 1924'de, ötekiler gibi, bağımsız bir cumhuriyet olan Özbekistan endüstride öylesine hızla ilerliyor ki, bugün birtakım endüstri dallarında —bu arada en önemlisi tekstilde— bütün Sovyetler Birliği'nde birinci durumu geliyor. Tarımda kolektivizm uygulanıyor, tarım makineleştiriliyor, sovhozlar ve kolhozlar kuruluyor. Artık Özbek köylüsü modern üretime geçiyor ve zenginleşiyor. Okullar açılıyor, sekiz ve on sınıflık ilkokullar zorunlu öğretim olarak uygulanıyor. Öyle ki, bundan on beş, on altı yıl önce bütün Özbekistan'da —birtakım çok yaşlılar bir yana— okuma yazma bilmeyen kalmıyor. Eğitim ve öğretim alanındaki şaşırtıcı gelişme insanı hayran bırakacak durumdadır. Önce bir Orta Asya üniversitesi kurulmuş, bu üniversiteye Leningrad'dan, Moskova'dan öğretmenler gelmiş, ilk kadrolar bu üniversiteden yetişiyor. Sonra Özbek Devlet Üniversitesi kurulmuş. Kadrolar yetiştikçe başka yüksek öğrenim kurumları, teknik okullar, akademiler, araştırma merkezleri açılmış. 1943'de bütün bu bilim merkezleri birleştirilerek Taşkent Bi-

limler Akademisi ortaya çıkarılmış. İlk gelen kurucu öğretmenler, artık yerlerini Özbek bilim ve sanat adamlarına bırakarak gidiyorlar. Bugün Taşkent'te, öğretmenlik, doktorluk, mühendislik, müzisyenlik, aktörlük, tarih, hukuk, kimya, teknoloji okuyan 40.000 öğrenci var. Birçok yeni araştırma merkezleri kurulmuştur. Bunların en önemlileri, nükleer fizik ve güneş ışınından endüstride yararlanma merkezleridir. Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde 80.000 eski belge var, bu belgeler Orta Asyalı ozan ve düşünürlerin yapıtlarıdır. Unutmayalım ki, Özbekistan'ın şanlı bir bilim ve sanat geçmişi vardır. İbni Sina, Biruni, Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Ali Şir Nevai oralıdır. Uluğ Bey Yeni Çağ'ın en büyük rasathanesini (onbeşinci yüzyıl) Semerkent'te açmıştı. Fatih Mehmet astronom ve matematikçi Ali Kuşçu'yu büyük ününden ötürü İstanbul'a davet etmişti, Ali Şir Nevai Türk dilinin değerini ilk anlayanlardan biri idi. Ama bu bölge tarih içinde çeşitli istilâlara uğradığından yakılıp yıkılmış ve gelişme için rahat yüzü görmemişti. Çinliler, Mogollar, Acemler ve Araplar ezip geçmişlerdi orayı. Hele ticaret yolları da yön değiştirince bu bölge büsbütün sönmeye yüzu tutmuştu. O zaman memleket, dar kafalı softaların eline düşmüştü. Uluğ Bey'in kafasını vurduranlar bunlardı. Halkı cahil bırakanlar bunlardı, derebeyleriydi.

Özbekistan'da araştırma ve inceleme merkezleri genellikle üretime, demek ki köye yardımcı olacak bir yapıdadır. Pamuk Enstitüsü, pamuğun cinsini iyileştirip üretimi arttırmanın yollarını araştırır; Yapı Enstitüsü, depremlere karşı dayanıklık yapı çeşit ve biçimleri üzerinde incelemeler yapar. Bunlardan çok iyi sonuçlar alınmıştır. Pamuk üretimi tümden modernleştirilmiştir. Depremlerden korkmuş olan Özbekistan halkı genel olarak bir katlı evlerde oturmak yolunu tutmuştu. Oysa

bugün Taşkent caddelerini büyük yapılar süslemektedir. Gerçi yollar boyunca bugün de ufak evler çok var, ama şehre karakterini veren büyük yapılardır. Bunlar başlangıçta ulusal Özbek yapı uslûbuna özenilerek kuruluyordu. Taşkent Operası (Ali Şir Nevai Tiyatrosu) bunun güzel örneklerinden biridir. Bunların yanında, son zamanlarda yapılmış olan yeni mahallelerin mimarisi ise moderndir. Ali Şir Nevai Tiyatrosu ve benzeri yapıların kurulması sırasında, bir zamanlar bizde de olduğu gibi, ulusal biçim kaygusu başa alınmış ve bu amaçla Özbek zanaatçılar (duvarcılar, oymacılar, boyacılar, doğramacılar) seferber edilmiş, Batı tekniği ile çalışan mimarlar bunlara katılmışlardır. Benim gördüğüm yeni mahalleler ise, tümden modern mimarlık kaygusu ile yapılmışlardı. Alışveriş için gittiğimiz böyle yeni bir mağazayı gezdim, bu mağaza Moskova'nın en yeni mağazaları ile yarışacak bir mükemmeliyette idi.

Özbek tiyatrosu, tümden devrimin doğurduğu yeni bir kurumdur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Özbekistan'da tiyatro yoktu. Softalar tiyatroyu istemiyorlardı, kadınlara artist olma hakkı tanınmıyordu. Bugün Taşkent'te Ali Şir Nevai Tiyatrosu'ndan başka, bir komedi tiyatrosu, bir dram tiyatrosu, bir kukla tiyatrosu var. Bu tiyatrolarda devrimden sonra yetişmiş olan kadın erkek Özbek artistleri başarılı temsiller veriyorlar.

Ama bu duruma gelmek hiç de kolay olmamıştır. Başlıca güçlük, Özbek kadının sahneye çıkmasında beliriyordu. Özbek tiyatrosunun kurucusu olan Hamza Hakimzade, bu güçlükleri yenmek için akla karayı seçmiştir. Önce Moskova'ya, Leningrad'a, genç tiyatro öğrencileri yollanıyor. Bunlar Taşkent'e döndükten sonra da kadın artist sıkıntısı sürüyor ve bu arada Özbek tiyatrosu ilk kurbanını veriyor, sahneye çıkan ilk Özbek kadın öldürülüyor.

Tiyatro ile birlikte Özbek sineması da kurulmuştur. Hızla gelişmektedir. Özbek sinemacıları, tiyatrolarda oynanan oyunları, köylünün hayatını, Özbek büyüklerinin, yani eski bilim ve sanat adamlarının hayat hikâyelerini filme alıyorlar başlangıçta, arkasından da yeni konulara el atmaya başlıyor.

Devrimden önce Özbekistan'da konservatuvar ve orkestra yoktu. Devrimden sonra, yerli sazları geliştirerek, onların akordlarını ve yapılarını değiştirerek bunlarla hem Batı müziği yapıtları, hem de yerli melodilerden yapılmış kompozisyonları çalan bir orkestra ve bu alanda sanatçı yetiştiren, araştırmalar yapan bir konservatuvar kuruluyor. Şimdi yüzlerce öğrencisi varmış bu konservatuvarın. Elbette Moskova'ya müzik öğrenimine giden ve orada öğrenimlerini tamamladıktan sonra Taşkent Konservatuvarı'nda öğretmen olan gençler, Özbek müziğinin gelişmesinde başlıca rolü oynuyorlar. Bugün operası, balesi, orkestrası ile Taşkent'te ileri bir müzik çevresi kurulmuş durumdadır.

Taşkent, Çirçik nehri vadisindedir, Çatkal sıradağlarına bakar. Bu dağlardan inen ırmaklar vadiyi sular, besler. Taşkent vadisinde pamuk, pirinç, tütün, kenevir, mısır yetiştir. İklim sıcaktır. Üç yüz çeşit endüstri bitkisi yetişir. Sovyetler Birliği'nin en büyük tekstil fabrikası Taşkent'te. Bu fabrikayı gezdik. Bizi kapıda fabrikanın mühendis ve müdürlerinden olan genç bir hanım, Kumru Han karşıladı. Üstünde renkli Taşkent ipeklisinden bir giysi vardı. Bu renkli Taşkent ipeklisini, Taşkent sokaklarında birçok kadının üstünde gördük. Ebemkuşağı renkleri ile göz alan bu ipekli kumaş, Özbekistan'ın çeşitli bölgelerinin havasını ve rengini birleştirmiştir sanki, onda Harzem kırmızısı ile Semerkant sarısı ve daha başka sıcak renkler çizgi çizgi yan yana getirilmiştir. Kumru Han ile konuşarak kombinanın

ağaçlıklı yoluna girdik. İşte yeni Özbekistan'ın tipik bir örneği bu mühendis kız. Bana Türkiye üstüne sorular soruyor, kulak kesilmiş anlamaya çalışıyorum. Ben konuşmaya başlayınca da:

— Anlıyor musunuz dediklerimi? diyorum.

— Düşünümüz, diye cevap veriyor.

Üç bölümden kurulu olan fabrikanın sadece bir bölümünü başından sonuna gezdik. Balyelerden çıkan pamuğun renkli kumaşlar durumuna geldiğini üç saat içinde gördük. Fabrikanın yarı işçisi genç kızlardı. Burada Rus kızları da çalışmaktadır. Taşkent'e gelirken uçakta bu işçi Rus kızlarından biri yanımıza oturmuştu. Tatilini geçirmekten dönüyordu. Anası babası Sibirya'da, bir endüstri şehrinde imişler. On sekiz, on dokuz yaşlarındaki bu Rus kızı, Taşkent'te hem çalışıyor, hem gece okullarında öğrenimini yapıyordu, mühendis olacak. Derisi yanmıştı, bol bol denize girmiş. Sovyetler Birliği'nin genişliğini ve kaç çeşit ulusu barındırdığını düşünün, bu insanlar yalnızca kendi ülkelerinde değil, başka cumhuriyetlerde de çalışabilirler. Taşkent'te bu Rus kızını gördüğünüz gibi, Moskova'da da Bakuluları, Taşkentlileri görebilirsiniz. Gezdiğimiz fabrikada erkek Rus işçileri de vardı, işçi kızların nerdeyse tümü boyalı idi.

Özbekistan bir pamuk ülkesidir, bu alanda birçok memleketi ve bu arada Amerika'yı geride bırakmış durumdadır. Pamuk Araştırma İstasyonu'nun çalışmaları, bu büyük gelişmede başlıca rolü oynamıştır. Gezdiğimiz fabrikanın büyüklüğü şaşırtıcı idi. Dört vardiya ile durmadan çalışıyordu. İşçiler için modern apartmanlar, konutlar yapılmıştı. Okulları, hastanesi, kitaplığı, kültür sarayı vardı. Bize orada fabrikanın dokuduğu kumaşlardan küçük armağanlar verdiler.

Bizi Baku'da Taşkent'in sıcağından korkutmuşlardı.

Oysa Taşkent korktuğumuz gibi çıkmadı, sıcak olmasına sıcak (sanırım o gün otuz sekiz derece imiş) ama sıkıntı duymuyoruz, sadece güneşte kalmaya gelmiyor. Biz de daha çok ağaç altlarında, serin yerlerde duruyoruz gezerken. Taşkentliler de:

— Bu bir şey değil, Semerkant'a gidin de sıcağı orada görün, diyorlar.

Gideceğiz, göreceğiz bakalım.

Taşkent'in mağazaları, dükkânları, lokantaları çok zevkli döşenmiştir. Her yerde görüyorsunuz bunu. İncelik ve sağbeğeni cigara paketlerine kadar sinmiş gibidir. Hele Taşkent seramiği, nefis bir şey! Koca bir tabak getirdim tâ oralardan evime kadar. Taşkentlilerin kılıkları uygar kılıktır, kimi başına «dıbbi» giyiyor. Bu «dıbbi» dedikleri, kadife işlemeli, dilim dilim bir takkedir. Aziz Nesin bir tane alıp başına geçirmek istedi. Sokaklar, caddeler tertemiz, troleybüs işliyor. Taksi var. Şehrin aydınlığı göz kamaştırıcıdır. Bu yüzden olacak, ağaca önem vermişler, ağaç, ağaç, ağaç... Yemyeşil bir şehir.

Yazarlar Birliği'ne gittik, orada Taşkentli yazarlarla tanıştık. Bizden Türk edebiyatının şimdiki durumunu öğrenmek istediler. Yaşar Kemal ile Aziz Nesin, başka başka yanlarını anlattılar Türk edebiyatının. Ben de onlardan Özbek edebiyatının bugünkü durumunu sordum. Genç bir eleştirmeci, hazırlıksız olduğu halde, yeni Özbek edebiyatını çok iyi özetledi.

Akşam Taşkent'in meyve bahçelerine yemeğe davet edildik. Artık meslekdaşlarımızı tanımış durumdayız. Aramızda bir de siyasetçi var, Özbek Başbakan Yardımcısı. Ağaçların altında büyük bir sofra kurulmuştu, bu sofrada, meyve bahçesinde yetiştirdikleri bütün yemişler vardı. Hiç görmediğimiz yemişler yedik şarapla. Sonra ünlü Özbek pilâvı geldi, etli, baharlı pilâv. Meyve bahçesi müdürü, çok dokunaklı sözler söyledi; Türk Öz-

bek dostluğunun ve kardeşliğinin bu bahçe gibi yemişli olması dileğinde bulundu. Şeyhzade:

— Sizin şiirlerinizin tümünü basalım burada, Türkiye'nin şiirini Orta Asya kırlarında çınlatalım, dedi.

Şiirler okundu, fıkralar anlatıldı; hava kararmaya yüz tutunca kalktık, vedalaşıp ayrıldık. Ertesi gün erken erken gene uçakla Semerkant'a gideceğiz. Moskova'dan haber gelmiş, Asya - Afrika yazarlar toplantısı başlamak üzere imiş, bizi bekliyorlar.

Gece İnturist otelinin bahçesinde oturup çay içtik ve serinledik. Taşkent'te geceler serindir. Özbekler de Azerbaycanlılar gibi çaya düşkün. Beyaz ve koyu olmak üzere iki çeşit çayları var. Çay fincanları kulpsuzdur, içine yarıdan aşağı çay konur ve siz bu fincanı sağ elinizin baş ve orta parmakları dışardan, işaret parmağınız içerden olmak üzere üç parmağınızla kıskaçlayıp ağzınıza götürürsünüz.

O akşam çok neşeliydik, meyve bahçesindeki sofrada anlatılan tatlı hikâyeleri anıyor, geçirdiğimiz güzel saatleri yeniden yaşıyorduk.

Semerkant

Ertesi sabah, Svetlana'yı Taşkent'te bırakarak uçağa bindik ve Semerkant'a doğru yola çıktık. Taşkent ile Semerkant arasında saat başı uçak var. Yolumuz da bir saat bir şey. Taşkent'in sıcağını gönül hoşluğu ile atlatmış durumdayız, Semerkant'ta sadece bir gün kalacağız, akşam Taşkent'e döneceğiz. Bir gün de, ne kadar sıcak olursa olsun, geçer elbet diyoruz.

Semerkant havaalanında bizi Semerkant Yazarlar Birliği Başkanı karşıladı. Artık Özbekçe'ye alışmışız, çat

pat konuşuyoruz. Bir de Rus karı koca var aramızda. Adam ozanmış, karısı da rehber. Kadın Türkçe bildiğini söyledi. Böyle deyince ne sanırsınız ilkönce? Bizim bildiğimiz Türkçeyi bildiğini, değil mi? Belki akılsızca bir sanı ama insan gene de aldanıyor. Kadının bildiği Türkçe Özbek Türkçesi. «Men, sizgin, bizgin» diye başladı konuşmaya, böylece bizim sevincimiz de yarı kaldı.

Tuhaf değil mi, Semerkant bize serin geldi. Önce havaalanının oradaki kahvede oturup dinlendik. Yanımızda, bir peykenin üstüne oturmuş, çay içip konuşan kadınlı erkekli Özbekler... Bizim köy kahvelerimizi andıran bir görünüş. Sonra oradan kalktık, otomobille şehre yollandık. İşte sıcağın ne demek olduğunu orada anladık. Otomobilde bile bunaltı çöktü üstümüze. Güzel, şirin bir otele gittik. Orada Semerkant kartları bulup memlekete postaladık. Öğle vakti olmuştu. Otelin lokantasına gittik. Bizim büyük şehirlerimizdeki büyük lokantalar kadar temiz, zevkli bir yer. Duvarlarda Semerkantlı ressamların resimleri. Güzel ve özel yemekler yedik. Yemekten sonra odalarımıza çekilerek yattık, dinlendik biraz. Öğleden sonra rehber hanım, Yazarlar Birliği Başkanı, hep birden şehri gezmeye çıktık.

Doğrusu sıcak, Semerkant'ın tadını çıkarmama biraz engel oldu diyebilirim. Nereyi geziyorsak bir an önce gezmeyi bitirip otomobile atıyorduk kapağı. Orada Aziz fenalık geçirdi nerdeyse, üstünde yün bir gömlek varmış, o sıkmış. Bir dükkânın önünde durup Aziz'e Semerkant ipeklisinden dizlerine kadar gelen bir gömlek aldık.

Bu Semerkant büyüleyici bir şehirdir. Gördüğümüz, gezdiğimiz yerleri kısaca anlatayım size. Önce Timur'un, eşleri ve çocukları için yaptırdığı mezarlığa gittik. Mezarlık dedimse bizim mezarlıklar gibi bir yer gelmesin gözünüzün önüne. Cepheleri mozayikli büyük yapıları

ile koca bir mahalleydi burası. Mahalleye uzun ve geniş basamaklı bir merdivenden çıkılıyordu. Her yapının içinde bir ya da birkaç mezar vardı. Bu mezarların tümünün kimlere ait olduğu bilinmiyor. Dörtgen, beşgen, altıgen yapılar. Pencereleri camsız ve açık elbette. İçerleri serin ve yüksek tavanlı. Mezarlar oymalı, işlemeli, duvarlar da öyle. Burada bir zamanlar büyük bir uygarlık kurulmuş olduğunu anlıyorsunuz. Yapıların kiminde daha sonraki mimarlık uslûpları kullanılarak eklenmiş hayatlar var. Bunlardaki tahta oymacılık pek incelmiştir. Bu merdivenlerden Timur'un aksayarak çıktığını düşünmek kişiye ürpertici bir tarih tadı veriyor.

Oradan gene Timur'un yaptırdığı yıkık büyük camiye gidiyoruz. Bu cami o kadar büyük tutulmuş ve Timur onun çabuk bitmesi için o kadar sıkı buyrıklar vermiş ki, hakanın buyruğuna karşı duramayan ya da dalkavukluk için onun her dediğine «Olur efendim yaparız!» diyen mimarlar işi çürük tutmuşlar, cami yirmi yirmi beş yıl içinde çökmüş.

Üç medrese ise şaşkınlık verici bir şeydi. Bir dörtgen alana bakan bu yapıların içi dışı mozaik işlemelidir. Her öğrenciye bir oda verilirmiş buradâ, zengin olan öğrenciler uşakları ile gelirlermiş okumaya, uşaklar için de, zengin öğrencilerin odalarının altında odalar yapılmış. Efendilerini çalıştırırlarken onlar da öğrenirler, yetişirlermiş.

Oradan önce Uluğ Bey rasathanesine, sonra da Timur'un mezarına gittik. Uluğ Bey Rasathanesi neden sonra kazılarla ortaya çıkarılmış. Yerin dibine doğru kuyu gibi uzanan, eğri taş bir kızak var rasathanenin içinde; bu kızaktan, yıldızların hareketlerini ölçen bir makine inip çıkarmış. Yıl, Fatih'in İstanbul'u aldığı yıllar. Uluğ Bey'in bu bilimsel çalışmalarını çekemeyen softalar ona bir komplo hazırlamışlar, oğlunu da elde

ederek Uluğ Bey'i öldürmüşler. Ondan sonra buradaki bilim merkezi sönmüş.

Özbekler, Uluğ Bey'in mezarını açmışlar, onun kemiklerini incelemişler ve zavallı adamın başı vurularak öldürüldüğünü ense kemiklerinin kırık olmasından anlamışlar. Gene bunun gibi, Timur'un da mezarı açılmış ve aksak olduğu, bir ayağının kısalığından anlaşılmıştır.

Timur'un türbesi bir gökçe yapıttır, tâ uzaklardan insanın gözünü alıyor ve hayranlık uyandırıyor. Burada yalnız Timur değil, Uluğ Bey ve başka torunları da yatıyor Timur'un.

Sovyetler Birliği'nin belki de en zengin kolhozlarından biri buradadır. Semerkant pamuk kolhozudur bu. Şehir halkının büyük bir çoğunluğu bu kolhozun işçileridir ve zenginlik onların kılıklarından bile ilk görüşte anlaşılır. Pamuk kolhozunun işçileri en pahalı cins ipekli kumaşlardan giysiler giyerler. Şehrin büyük bir stadyumu var. Tiyatrosu yeni ve büyük bir yapıdır. Bu tiyatroda Semerkantlı yazarların oyunları oynanır. Biz orada iken, Yazarlar Birliği Başkanı'nın bir oyunu oynanmakta idi. Repertuvarlarında yabancı ünlü yapıtlar ve klâsiklere de yer veriyorlar. Yazarlar Birliği Başkanın'dan aldığım bilgiye göre, bir oyunun yıllarca oynandığı oluyormuş. Bölgede okuma yazma bilmeyen kalmamıştır. Büyük sayılarda basılan kitaplar üç dört ay gibi kısa bir süre içinde tükeniyormuş.

Yüzyıllarca büyük bir gerilik içinde bırakılmış bu Orta Asya kasabasındaki gelişme düzeni insanı hayran bırakıyor.

Yazık ki, Semerkant'ta doya doya kalamadık. Akşama doğru havaalanına geldik. Orada, Semerkant ve Taşkent vadisini ilâçlayan küçük uçakların gidip geldiklerini gördük. Sonra kendi uçağımıza atlayıp gene Taşkent'in yolunu tuttuk.

Gene Moskova

Taşkent'ten Moskova'ya gidecek uçağın kalkmasına üç saat vardı. Taşkent havaalanı istasyonunun yemek salonuna girdik. Az sonra, hemen bütün Taşkentli yazarlar ve ozanlar da geldiler oraya. Soframız büyüdü, şaraplar, konyaklar geldi. Söylevler, şerefe içmeler, sohbet başladı. Taşkent Yazarlar Birliği Başkanı, kuduz olması muhtemel bir köpek bacağını ısırdığı için içki içmiyor, bize su ile katılıyor ve diyor ki:

— Üç ay sonra benim içki yasağı bitecek, o zaman sizi Taşkent'te beklerim, karşılıklı doya doya içeriz.

Ben de diyorum ki:

— O zamana kadar bizi de bir köpek ısırmazsa geliriz.

Yazarlar, ozanlar bizlere kitaplarını imzalayıp veriyorlar. Kucağımız kitap doluyor. Şeyhzade'nin tatlı fıkraları yorgunluğumuzu unutturmuştur. İki üç günlük ahbaplıktan sonra kardeş gibi bağlandığımız Taşkentli yazarlardan üzüntü ile ayrılıyoruz.

Uçağımız Moskova'ya beş saat sonra varacak. Hava kararadı. Taşkent havaalanından ayrılıyoruz. Benim yerim pencerenin yanında. Hiç de uykum yok. Gözlerim iyi görmediği için o ışıkta kitap da okuyamam. Pencereden dışarı bakıyorum. Alaca karanlık. Biraz sonra zifiri gece kaplayacak gökyüzünü ve ben artık pencereden de yardım göremeyeceğim diye düşünüyorum. Ama saatler geçiyor, gökyüzü hep aydınlık, hep aydınlık. Kuzey gecesi bu, daha iyi anlıyorum.

Moskova'ya geldiğimizde saatlerimizi geri alacağız, böylece beş saatlik yolumuz üç saate inmiş olacak. O zaman Azerbaycanlı ozan Resul Rıza'yı ansıyorum. Sovyetler ülkesindeki saat farkı üzerinde konuşurken Resul Rıza demişti ki bana:

— Ben savaşta tâ Orta Avrupa'ya kadar gittim asker olduğum için. Ama bir gün bile saatimin ayarını değiştirmedim.

— Ya ne yaptınız?

— Aklımdan saat farkını bulur ona göre davranırdım.

Hangisi daha güçtür dersiniz?

Bu saat farkı denilen şeyin ne olduğunu Moskova'dan ayrıldıktan sonra daha iyi anladım. Uçağımız Moskova'dan sabah sekizde kalkmıştı ve bize kahvaltı vermişlerdi. İki saat sonra Kopenhag'a geldik, orada yeni bir uçağa bindik, bir daha kahvaltı getirdiler. Çünkü saat gene sekizdi. Böylece ileriye doğru gitseniz, kahvaltıdan öğle yemeğine sıra gelmez.

Moskova havaalanında bizi Vera karşıladı, yeni otelimizde yerlerimizi ayırtmış. Ertesi gün konferans başlıyormuş. Otomobil bulmak için biraz bekledik orada. Sonra ikinci kez tuttuk Moskova'nın yolunu.

«Asya-Afrika Yazarları» Toplantısı

Bu toplantının konusu «hikâye» idi ve toplantıya Asyalı, Afrikalı hikâyeciler çağrılmıştı. Moskova Yazarlar Birliği'ni ilk ziyaretimde, Moskovalı meslekdaşlara, hikâyeci olmadığımı, bu bakımdan toplantıya katılmakta yetkim bulunmadığını söylemiştim. Onlar da «Aylâklar» adlı romanından söz ederek katılmamı ve katılmakla yetinmeyip konuşmamı rica ettiler.

İkinci kez Moskova'ya gelişimizin ertesi akşam, Moskova Yazarlar Birliği, toplantıya gelen delegeler şerefine bir parti düzenledi. Biz partinin verildiği salona girdiğimizde, bütün delegeler L biçimindeki masanın çevresinde yiyip içmekte idiler. Ulusal giysileriyle Afri-

kalılar, Hintliler, Güney Asya adalıları göz alıyordu. Moskovalı meslekdaşlar bizleri görünce yanımıza geldiler, birlikte başka bir masaya oturduk, büyük masadan içkiler, mezeler taşındı... Hikâyeci Lenç, romancı Nikulin, benim şiirlerimi Rusçaya çevirip güzel bir kitapta bastıran Fiş, Yazarlar Birliği İkinci Başkanı, çevirmen Aleksandrof bizimleydiler. Fiş ile ilk orada tanıştım. Eski bir dost gibi geldi, koluma girdi:

— Ben Fiş... dedi.

Moskova'da en son basılan bu kitabımda, Fiş'in bir inceleme yazısından başka, ünlü ozan Kirsanov'un da bir önsözü vardı. Bu Kirsanov, Mayakovsky'nin arkadaşı imiş. Hoşbeşten sonra Fiş'e Kirsanov'u tanımak istediğimi söyledim. Ama öğrendim ki, zavallı adam o günlerde ağzından çok önemli bir ameliyat geçirmiş, yatıyormuş ve konuşamıyormuş.. Benim için yazdığı kanatlı sözlere teşekkür edemediğim için üzgünüm.

Oradan ayrılırken Fiş'i, Babayef'i, Aleksandrof'u kaldığımız otele davet ettim, konuşmalarımızı bizim odada sürdürecektik. Otelin kat servisinden votka, havyar, tereyağ istedik. Yaşar Kemal, ertesi gün toplantıda okumak üzere uzun bir konuşma hazırlamıştı. Biz yiyip içerken Babayef onun konuşmasını Rusçaya çevirmekle uğraştı. Rus meslekdaşlarla konuşurken, kendimi Türkiye'deki yazar arkadaşlarla birarada duyuyordum. Her konuyu ele alıyorduk, hiç yabancılık çekmiyorduk.

Ertesi gün konferans saat onda açıldı. Konuşmalar İngilizceye ve Fransızcaya çevriliyordu, çeviriler kulaklıklardan dinleniyordu. Ben üç günlük toplantının ilk iki gününde bulunabildim ancak, üçüncü günü Moskova'dan ayrıldım. Konferansın bende bıraktığı izlenimi söyleyeyim: Hikâye konusu üzerinde özgün incelemelere gidilmedi, delegeler kendi edebiyatları ve özellikle hi-

kâyeleri üstüne bilgi verdiler. Bu bilgiler gerçekten ilginçti. Edebiyatlarını bilmediğimiz birtakım Asya, Afrika ülkelerinin yazarlarını merakla, dikkatle dinledim. Anlatılanları başka bir yazımda ele almak istiyorum. Burada şunu söylemekle yetineyim, konferansta daha çok Türk edebiyatı üzerinde duruldu. Rus hikâyecisi Lenç, Türk mizah hikâyeciliğini ele aldı ve genellikle Aziz Nesin üzerinde durdu. Nikulin de öyle, o da Türk edebiyatını anlattı, tanıdığı Türk yazarlarını ve bu arada Yaşar Kemal'i inceledi. Fiş Türk şiirinden söz açtı, çoğunu Rusçaya çevirdiği için yakından tanımış olduğu benim şiirlerim üzerinde durdu. Bu konuşmalara Yaşar Kemal'in, Aziz Nesin'in ve benim konuşmalarımızı da katarsak, ilk iki gün daha çok Türk edebiyatı üzerinde durulmuş olduğu ortaya çıkar. Aziz Nesin, yazarla devlet ilişkisi üzerinde durdu (Konuşması Akşam gazetesinde yayınlanmıştır.) Yaşar Kemal, uzun hazırlayıp sonradan kısalttığı konuşmasında, yazarın doğa karşısındaki durumunu inceledi ve kendi yaşantısından örnekler verdi. Ben, bugün Türk yazarları arasında geçen, fakat dünyanın büyük bir parçasını da kaplayan birtakım tartışmalar üzerinde duracağımı söyleyerek başladım konuşmama. Yazmamıştım, notlar almıştım yalnızca. Sözlerimi Babayef Rusçaya çeviriyordu. Dar anlamdaki realizmin çıkınazı üzerinde de durdum; özetle, «Avrupa'nın eskilerini giymekten hoşlanmadığımı» söyledim ve yonutçu Albertonun iki hikâyesini anlattım: Bu ünlü İspanyol yonutçusu Moskova'da uzun yıllar kalmış ve orada ölmüştür. Yonutlarının resimleriyle basılmış bir kitabı Moskova'da görmüştüm; Picasso bir önsöz yazmıştı bu kitaba ve dostu olan yonutçunun iki hikâyesini anlatıyordu. Biri şu... Bir gün Alberto ile Picasso bir arkadaşlarının evine gitmişler, Alberto içeri girer girmez duvara sıkı bir tekme atmış, bu tekmenin şiddetine da-

yanamayan kâğıt kaplı duvar yıkılıvermiş, bunun üzerine yonutçu, «Tekmeye dayanamayan sanat yapıtı yıkılır» demiş. İkincisi de, Alberto bir müzeye gitmiş, orada ünlü bir kopyeci bir başyapıtın kopyesini çıkarıyormuş. Alberto, kopyecinin kulağına eğilmiş, «Duvardaki resimde 9 kuş var oysa sizin kopyenizde 10 kuş...» demiş, der demez kopyecinin aklı başından gitmiş, saymış resimdeki kuşları, meğer aradaki fark bir değil, iki imiş. Bunun üzerine kopyeci çekmiş tabancasını, vurmuş kendini.

Yıllar önce bir kadın Sovyet eleştirmecisinin yazdığı bir yazıyı da andım orada. Bu sanat eleştirmeni kadın, işçilerin çalışmalarını kopye eden ressamlar için, «işçiler bir değer yaratmaktadırlar, oysa bu ressamlar kendi alanlarında değer yaratacaklarına, değer yaratanlardan geçinmektedirler.» diyor.

Toplantı salonunun bitişiğindeki salonda Şolohof'un doğum yıldönümü dolayısıyle bir sergi açılmıştı. Tanınmış romancının kitapları ve resimleriyle donatılan bu sergi, büyük romancılarına Rusların ne denli önem verdiklerini çok iyi gösteriyordu. Rusya'da bir sanatçı, hele tanınmış bir sanatçı nerdeyse yarı tanrı saygısı görür. Şolohof'un Moskova'ya davet için (çünkü romancı çoğu zamanını köyünde geçirir) eski Başbakan Hruşçof tâ onun köyüne kadar gitmiş, üç gece konuğu olmuş onun. Başka bir hikâye: Babayef bir gece geç saatlerde otomobili ile evine giderken yolda biri elini kaldırmış, o da durdurmuş arabasını, yanma almış bu yolcuyu.. Otomobilin içi karanlıkmış, «kim olduğunu iyi görememiştim» diyor Babayef. Yanındaki adam bir yerde ineceğini söylemiş, inmiş ve şöyle demiş:

— Götürdüğünüz adamın Voznesenskiy olduğunu unutmayın!

Genç ozan Voznesenskiy'dir bu, yardımını gördüğü kimseye şeref bağışladığını düşünecek kadar önemli buluyor kendini. Onda bu bilinci uyandıran, toplumun sanatçıya verdiği değerdir. Bizim Orhan Veli'yi hastanede tanımamışlardı da, bir sıranın üzerine yatırmışlardı, sarhoş muamelesi görerek öldü, «Tanıştığınız adamın Orhan Veli olduğunu...» diye konuşmak aklının ucundan geçmezdi.

O günlerde Aleksandrof'la, benim Moskova'da son basılan kitabımdan birkaç tane almak üzere büyücek bir kitapçıya gittik. «Büyücek» dedimse, bizim Beyoğlu'ndaki koca mağazalar gibi bir şeydi. Ama Aleksandrof bana:

— Bunun çok daha büyükleri vardır, demişti.

Beş altı katlı bir yapıydı, kitaplar çeşitlerine göre bu katlara bölünmüştü, her katta da ayrı bir bölümleme yapılmıştı. Biz, benim kitap için ikinci katın birinci bölümüne gittik. Daha Aleksandrof kitabın adını söyler söylemez, satıcı kız:

— Son kitabı demin sattım, dedi.

Bu konuşmayı duyan bölüm şefi (Çinliye benziyordu), yerinden kalktı, yanımıza geldi, Aleksandrof'a:

— Sanırım ozanı burada, dedi.

Ve sonra depoya gidip benim için kitap arayacağını söyledi. Biz orada beklerken çevremizde küçük bir kalabalık toplandı. Az sonra, Çinliye benzeyen bölüm şefi elinde kitaplarla göründü. Teşekkür ettim. O sırada benimle tanışmak isteyenler oldu sanıyorum, fakat Aleksandrof hiç birine yüz vermedi.

Afrika - Asya Yazarları Konferansı'nda, koridorda Türkçe bilen biri yanıma geldi:

— Ben Türk Dilleri Enstitüsü öğrencisiyim, bu yıl

bitiriyorum Enstitü'yü, doktora tezim Garip ozanları-dır, dedi.

Adı, Çörekçan Haçatur Abraham. Üç Garipçi ozanın bütün kitaplarını, bütün şiirlerini ve bütün yazılarını toplamış; tezini tamamlamış artık; bu incelemenin kimi parçalarını da yayınlamış, bana benimle ilgili olan bölümü (bir ayrı basımdı bu bölüm) verdi, imzaladı. Uzun boylu konuşmaya vakit olmadığı için üzgündü. Onun gibi, Fiş'le de (sözümüz olduğu halde) buluşamadık son gece. Ben bir tiyatroya davetliydim, geri bırakamazdım. Oysa Fiş'in hazırlamak istediği yeni kitaplar üstüne benimle konuşmak istedikleri vardı. Kendisine burada özür diliyorum.

Gece gittiğimiz tiyatro Mayakovskiy tiyatrosuydu, Nâzım Hikmet'in «Demokles'in Kılıcı» adlı bir oyunu oynanıyordu. Kaçıncı yılı imiş unuttum. Salon hıncahınç doluydu, hiç boş yer yoktu, oyun ilgi ile seyredildi. Kimi konuşmaları çeviri yoluyle izlediğimiz için piyesi kabataslak anlayabildik ancak, bu bakımdan oyunun başarı düzeyi üstüne bir kanı edinemedim. Yeni evli bir karı koca var, bunlar adamın bir arkadaşından gelen bir mektubu okuyorlar, oyun bu mektpta yazılanları canlandırıyor, sahne ikiye bölünmüştür. Mektubu yazan, bütün hayatını anlattıktan sonra, uçağı ile havalanıp şehrin üstüne bir atom bombası bırakacağını söylüyor. Genç karı koca o saati korku içinde bekliyorlar. Gerçekten de bir uçak sesi duyuluyor o saatte, korkulu saniyelerden sonra uzaklaşıyor bu ses. Kurtulmuşlardır. Biraz sonra da mektubu yazan içeri giriyor. Geçirdiği krizi anlatıyor. Üç kişi, atom bombasına karşı savaş gereği üzerinde birleşiyorlar. Oynanış, genel olarak sade, giderek biraz da hareketsiz. Bunun bir tarz olduğunu söylediler. Ama baş rolü oynayan patetetikti.

Moskova'da Fıkralar

Moskovalılar siyaset üzerine fıkralar uydurmaktan pek hoşlanıyorlar. Güzel bir uygarlık ve kendine güven örneği olarak da bu fıkralarda kendi yönetimleri ve tanınmış Sovyet Devlet adamları ile alay ediyorlar. Bunlardan birkaçını yazayım:

Leonid İliç Brejnef (bilindiği gibi İliç, Lenin'in küçük adıdır) parti sekreteri olduğu günlerde, partinin ileri gelenleri yanına gitmişler:

— Stalin'e büyük önder, Hruşçef'e büyük yoldaş diyorduk, size ne diyelim? diye sormuşlar.

Brejnef boynunu bükmüş:

— İliç deyin sadece, olsun gitsin, demiş.

İki kişi konuşuyorlar:

— Bu yıl paraşütle yüksekten atlama rekorunu kim kırdı?

— Bilmeyecek ne var, Hruşçef.

Bir zamanlar Moskova'ya giren büyük caddelerden birine «Tereyağı üretiminde Amerika Birleşik Devletleri'ni geçeceğiz» diye bir levha asmışlar. Bu levhanın asıldığı yerden bilmem kaç metre aşağıda da şöyle bir trafik levhası varmış: «Yol vermezse geçmeye kalkma!»

Son

Sovyetler Birliği yolculuğunun bende bıraktığı genel izlenimi özetleyeyim:

Gelişmesini savaştan başka bir gücün yavaşlatamayacağı, emeğe ve barışa inanmış zengin bir toplum gördüm. Orada dünyanın başka zengin memleketindeki benzerleriyle boy ölçüşen kuruluşların ayırıcı niteliği, yal-

nızca halkın yararına yönelmiş olmalarıydı, bu amaca yönelmemiş bir girişime rastlamadım.

Sovyetler Birliği'nde oturan insanların Türkler için dostluk duyguları beslediklerini gördüm. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ne ilk giden Türk yazarları bizlerdik. Bu yolculuğun Türk - Sovyet dostluğunu canlandırmakta uğurlu olmasını dilerim.

BULGARİSTAN

25 mayıs - 28 mayıs 1964 tarihleri arasında Sofya'da ilk olarak bir Balkan Yazarlar Konferansı toplandı. Bu konferansa Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yuanistan yazarlarını temsil eden heyetler katıldı. Toplantının amacı Balkan yazarları arasında tanışıklık ve sürekli ilişki kurulması idi. Nitekim konferans sonunda alınan kararlardan biri, bir Balkan Edebiyatçılar Birliği kurulmasını öngörüyordu. Bundan başka karşılıklı çeviri işine hız vermek ve bu işi düzenli olarak yönetmek de alınan kararlar arasında idi.

Türk Edebiyatçılar Birliği Yönetim Kurulu, beni de Sofya'ya gidecek heyete seçmişti. Eşimle birlikte Sofya'ya gittim.

Size önce bu konferans üstüne bilgi verecek, sonra da Bulgaristan içinde yaptığım gezinin hikâyesini anlatacağım.

Sofya Konferansının Toplantı Zamanı ve Yeri

Bulgar hükümeti Balkan yazarlarını ilk olarak biraraya getiren bu toplantı için, Bulgar krallarının av

köşkü olan ve Sofya'ya on beş kilometre uzaklıkta bulunan Vranya sarayını Bulgar Edebiyatçılar Birliği'ne vermişti. Vranya sarayının yukarı katlarında delegelerin yatak odaları, birinci katta da büyük toplantı salonu, komitelerin toplantı odaları, çevirmenlerin çalışma yerleri ve yemek salonu vardı. Vranya'nın gerçekten sanatla düzenlenmiş, yeşil çayırlar ve sık korularla bezeli büyük bahçesi, delegeler için güzel bir dinlenme ve dolaşma yeri oldu. Bizden önce burada, Sovyetler Birliği Başbakanı Hruşçev ve Cezayir Başbakanı Ben Bellâ'nın kaldığını söylediler.

Hazırlık Toplantısı

Bütün heyetlerden birer ya da ikişer delegenin katıldığı, 25 mayıs sabahı yapılan hazırlık toplantısında, konferans programının ve günlük programların yayınlanması, bir sekreterlik, bir de redaksiyon komitesinin seçilmesi ve kurulması, okunacak raporların Fransızca ve Bulgarcaya çevrilerek bütün delegelere dağıtılması, açış söylevinin Bulgar Yazarlar Birliği Başkanı Dimitre Dimov, karşılığının da Yunan heyetinden Leon Koukoulas tarafından verilmesi kararlaştırılmıştı.

Delegeler raporlarını kendi dillerinden okuyacaklar ve bu raporlar, toplantı salonunun bitişiğinde yerleşmiş olan çevirmenler tarafından öteki Balkan dillerine ve Fransızcaya çevrilecekti. Delegeler, dinleme cihazlarını ve önlerindeki düğmeleri kullanarak, kürsüde konuşanı istedikleri dilde dinleyebileceklerdi. Bu çeviri işi, ufak bir iki aksaklık bir yana bırakılacak olursa, uluslararası bir konferansa lâyık bir biçimde başarı ile yürütüldü.

Bulgar Heyetinin Raporu

Öğleden önceki açılış toplantısında, Bulgar Yazarlar Birliği Başkanı Dimitre Dimov, açış söylevini verdi ve bütün delegeleri teker teker tanıttı; öğleden sonra da Bulgar heyetinin raporunu okudu.

(Bay Dimov «Tütün» adlı romanı ile bizim okurlarımız arasında da tanınmıştır. Öleli on yıl kadar oluyor.)

Bulgar Yazarlar Birliği Başkanı, 21 büyük sayfa tutan raporuna, doğrudan doğruya humanizma konusu ile girdi ve bu açıdan Bulgar edebiyatının gelişimini anlattı. Bay Dimov'un söylevinin özü şu noktada toplanıyordu: Humanizma kavramını sadece bir edebiyat ve sanat sorunu olarak değil, çağımızın toplumsal, ekonomik, ahlâksal ve politik büyük sorunlarını içine alan bir insan sorunu olarak görmeliyiz; böyle kavrandığımızda da humanizma uğrunda bir şeyler yapmamız gerekir. Bay Dimov, ortaya attığı bu yeni humanizmaya «aktif humanizma» adını koydu. «Aktif humanizma», İtalyan Rönesansı'nın ve Fransız Devrimi'nin ilke ve kavramları ile çatışmıyor, tersine olarak, onları daha da geliştiriyordu. Bay Dimitre Dimov, bu açıdan yeni Bulgar edebiyatının özelliklerini saydı, bu edebiyatın barışçı, devrimci, demokratik, realist olduğunu söyledi, fakat ayrıca «sosyalist realizm», «devrimci romantizm» terimlerine değinmedi.

Başkan'ın, sözleri arasında, Bulgar yazarlarının Atina'ya kolayca gidemediklerini, Yunan ozanı Varnalis'in de doğduğu yere, yâni Varna'ya gelemediğini, şaka kılıklı ortaya atması, Yunanlı sanatçıları önce darıltı; onlara göre, Varnalis istediği yere gidebilirdi, ona kimse engel olmazdı, nitekim üç kez Moskova'ya gitmişti ama hastaydı şimdi. Bay Dimov bunun üzerine Yunan heyetinden özür diledi.

Bütün konferans boyunca tatsızlık diye gösterilebilecek bir bu olay oldu, bir de Arnavutlarla Yugoslavlar arasındaki çatışma. Ama ikincisini bir anlayış ve düşünce çatışması diye anmak gerekecek. Yerinde göreceğiz.

Arnavut Heyetinin Raporu

Arnavut delegesi Fatmir Gheata'nın konuşmasında en belirgin temalar şunlardı: Yeni Arnavut edebiyatı, kurtuluş savaşları içinde doğmuştur, bir savaş edebiyatıdır, yoksulluğu yerer, özgürlük özlemini dile getirir ve «sosyalist realizm», «devrimci romantizm» temelleri üzerine kuruludur. Yeni Arnavut şiirinde, romanında, piyesinde, yeni bir «kahraman» tipi canlandırılır, bu tip «toplumsal bilinci olan bir kahraman» tipidir. Yeni humanizma, eski humanizmanın taban tabana karşıtıdır. Barış için gerekirse savaşılmalıdır.

Rumen Heyetinin Raporu

Bay Ovidiu Krohmalnicianu'nun okuduğu raporda en ilginç olan yan, bu raporda humanizma konusuna Rumen halkının verdiği basit anlamlarla girilmesiydi. Rumen delegesi, bu geleneksel inançlardan edebiyatlara, sanatlara ve politik, toplumsal durumlara pek uyumlu ve akışlı olarak geçmesini bildi. Bunun gibi, Bay Krohmalnicianu'nun, Balkan edebiyatlarının ortak özelliklerini dile getirmesi de gerçekten ilginçti. Rumen delegesi, Bulgar delegesinin «Aktif humanizma» deyimine benzer bir deyim de kullandı. «Sosyalist humanizma» dedi ve sanımca Bay Dimov'a göre daha açık - seçik davrandı. Her ikisi de ahlâksal ögelerin yeniden canlılığa kavuş-

turulması üzerinde durmuşlardı. Fakat Rumen delegesi kapitalist löpçülüğe dayanan insan ilişkileri içindeki humanizma ile yeni humanizmanın çatışma halinde olduğunu da belirtti ki, bu belirtiş ile Arnavut delegesinin anlatımına yaklaşmış oldu; ancak onunki kadar sivri olmadı bu anlatım, bol örnekler ve tatlı sözler içinde yumuşadı.

Yugoslav Heyetinin Raporu

Yugoslav heyeti temsilcileri çeşitli bölgelerden geldikleri için konferansa ayrı ayrı bildiriler sundular. Biz bunlardan genç romancı Dobritza Tchossitch'in okuduğu rapor üzerinde duracağız. Bu rapor, Balkan sosyalist memleketler arasında, edebiyat ve sanat anlayışları bakımından ayrılıklar bulunduğunu göstermesi açısından ilginç olmakla kalmıyor, bundan ayrı olarak, kalıplaşmaya yatkın edebiyat ve sanat akımlarının sert bir eleştirisini de getiriyordu. Onca, çağımızda kültürün insanî bağlardan kopması, ideolojik faydacılığa ve kâr hırsına dayanıyordu ki, ikisinin de kaynağı bencillikti. Tchossitch, sadece burjuva dar kafalılığına çatmakla kalmadı; Stalinci ve uydurma-devrimci diye adlandırdığı yeni bir dogmatizmi de yerdi. Dogmacı sosyalizmin edebiyat ve sanat özelliklerini sıralarken bu özelliklerin, «olumlu», «iyi», «sağlam», «iyimser», «aydınlık», «bizden»... gibi sıfatlarla anlatıldığını söyledi ve bunların boş olduğunu açıkladı. Ayrıca insanı idealize etmenin yersizliği üzerinde de durdu, «İnsan aynı zamanda, hasta, karamsar ve tehlikelidir de...» dedi. Toplumsal, ekonomik koşulların düzelmesi ile bu kötülüklerin git gide azalabileceğini söylerken de, sanımca Sartre'a yaklaşıyordu. Tchossitch, bununla da yetinmedi, Kızıl Çin'de

insanlık için yeni bir tehlikenin hazırlandığını söyledi ve bununla da Arnavut delegesinin, biraz sonra anlatacağım, protestosu ile karşılaştı.

Kısaca özetlediğim bu raporlarında sosyalist memleketler edebiyatçıları, belirdi ki, memleketlerinin politik gidişlerine uygun bir dil kullanmışlardır. Bununla, Türk ve Yunan heyetlerinin, kendi devletlerinin politikalarını hiçe sayarak konuştuklarını söylemek istemiyorum. Biz Türkler, sosyalist olmayan bir memleketten Sofya'ya gelmiştik; bundan ötürü de, sosyalist humanizma konusu üzerinde olumlu ya da olumsuz görüşler ileri sürmekte «temsilci olarak» yetersizdik. Kişisel kanılarımızı ise, özel konuşmalar sırasında elverdikçe açıkladık. Türk heyetinin raporunda, doğrudan doğruya humanizma konusu üzerine görüşler ve tahliller yoktu; humanizmanm doğuşunu anlatmak sadece öğretici olacağı için yersiz kaçakacktı, ama Türk edebiyatının gelişimi anlatılırken, çağdaş humanizmanm bu edebiyat üzerindeki etkisi ve uygulanış biçimi kendiliğinden ortaya çıkıyordu sanıyorum. Yunan heyetinin raporu da başka bir yoldan aynı niteliği gösteriyordu.

Yunan Heyetinin Raporu

Bay Dimitrios Fotiadis'in okuduğu rapor, ne düpedüz humanizma üstüne, ne de Yunan edebiyatı üstüne idi. İnce ve duygulu bir uslûpla kaleme alınmış olan bu rapor, edebiyat ve sanat üzerine bir deneme niteliği taşıyordu. Ama bu deneme içinde sanatçının kişiliği, yurtseverliği ve insanseverliği, birbirlerini tamamlayan ögeler olarak tanımlanıyor ve kahramanlık, başkaldırma, ölüm göze alma niteliklerine değin geliştiriliyordu. Böylece Bay Fotiadis'in raporunda humanizma, kavram ola-

rak değil, canlı olarak ele alınıyor, savlardan, tanımlamalardan çok, nitelemelere, açıklamalara, duygulara dayatılıyordu.

Bir Tartışma

Yeniden söz alan Arnavut delegesi Fatmir Gheata, Yugoslav delegesi Tchossitch'in sözlerine sert sözlerle karşılık verdi; Çin'e ve dar kafalı dogmacılığa çatılmasını protesto etti, realizm sosyalist ve devrimci romantizm ilkelerini yeniden ve bu sefer daha keskin olarak savundu ve alkışlanmadan kürsüden indi. Yugoslavlar ona cevap vermediler.

Son

Konferansın çalışmaları, 28 mayıs günü öğleden sonra, Redaksiyon Komitesi'nin kaleme aldığı bildirinin okunması ile sona erdi. Bu bildiri ayakta ve alkışlarla dinlendi. Her memleketten ikişer delegenin katıldığı Redaksiyon Komitesi'ne beni başkan seçmişlerdi. Bu sıfatla hazırladığım raporun komitedeki ilk okunuşunda tartışmaları ben yönettim. Tartışma dedimse, taslaktaki bir sözcüğe Arnavut delegesi Dylan Şaplo karşı çıktı. O sözcük «tolerans» sözcüğü idi. Bay Şaplo, dedi ki, «Cinayete de mi tolerans göstereceğiz?» Bunun üzerine Yunanlı delege, o sözcüğün yerine «karşılıklı düşüncelere saygı» deyiminin kullanılmasını teklif etti, bu teklif kabul edildi ve böylece de o küçük tartışma sona ermiş oldu. Gerçekte bizim tolerans dediğimiz de «karşılıklı düşüncelere saygı»dan başka bir şey değildi.

Konuşmalardan Çıkan Genel Sonuçlar

Sofya konferansı, birtakım Balkan edebiyatçılarının tanışmalarına ve birbirlerinin edebiyatları üzerine genel bilgiler edinmelerine yaradı. Sekretarya Komitesi'nin bir Balkan Edebiyatçılar Birliği kurulması ve Balkan memleketleri arasında karşılıklı çeviri işine hız verilmesi hakkındaki teklifleri karara bağlandı. (Sosyalist memleketlerde yayın işlerini devlet yürüttüğü için bu kararlar oralarda kolayca uygulanabilir, fakat Yunanistan'da ve Türkiye'de birtakım güçlükler çıkar).

Humanizmayı sosyalist dünya görüşü açısından ele alan ve yararlı kılmaya çalışan sosyalist memleketler delegeleri arasında birtakım görüş ayrılıkları olduğu dikkati çekti. Bu görüş ayrılıkları, o memleketlerin politik yönlerine ve davranışlarına uygun olarak ortaya çıkıyordu.

Çalışmalar bittikten sonra, heyetler, ayrı ayrı Bulgaristan gezisine çıktılar.

Toplantı Dışı Konuşmalar

Delegeler, sabah, öğle, akşam yemeklerinde aynı salonda toplanıyor ve yiyip içerken birbirleriyle konuşuyorlardı. Bu durum, Sofya Konferansı'nın daha canlı ve daha yararlı olmasını sağladı. Gerek Vranya'da, gerek Bulgaristan gezisi sırasında çeşitli şehirlerin eğlence yerlerinde, delegeler edebiyat ve sanat üzerine özel konuşmalarda bulundular, dostluklar kurdular, birbirlerini memleketlerine davet ettiler. Bu konuşmalardan edindiğim izlenimlerin birtakımını kısaca belirtmek isterim.

Kürsüde sert Arnavut delegeleri, özel konuşmalar sı-

rasında çok tatlı insanlar olarak ortaya çıkıyorlardı. Türk edebiyatından kendi dillerine bazı çeviriler yapılmıştı, bu bakımdan bazı Türk edebiyatçılarını tanıyorlardı. Tek tük de Türkçe biliyorlardı. Bizlerle dostluk kurdular.

Yugoslav heyeti, bizimle tanışmak için, beraberce bir gezinti yapmamızı teklif etmişti; Sofya'nın üstündeki Vitoşa dağına beraberce çıktık. Oradaki konuşmalarımız sırasında genç romancı Tchossitch bana, Balkan edebiyatçılarının kendilerine özgü bir edebiyat ve sanat yaratmalarının boş olduğunu, bir çağdaş sanat bulunduğunu, bu sanat içinde kendimizi göstermemiz ve kabul ettirmemiz gerektiğini, bunun için de tek dayanağın kişilik olduğunu söyledi: «Her şeyin başı imzadır» dedi.

Burgaz'da, bir gece kulübündeki uzun konuşmamız sırasında da Rumen delegelerinden Bay Balan, Batı'da tanınmadan Balkan yazar ve sanatçıları için dünyaca üne kavuşmanın ve kendilerini tanıtmanın olanağı bulunmadığını söyledi. (Ad vermiyordu, ama Panait İstrati, Tristan Tazara, Brancusi böyleydi).

Çeşitli siyasal eğilimlerde bulunan Yunan delegelerinin Batı kültürüne bağlı oldukları ve o kültürden çokça yararlandıkları ilk bakışta anlaşılıyordu. İçlerinde sol eğilimli olanlar vardı, Türk delegelere karşı yakınlık ve sevgi gösterdiler.

Bulgarların belki de en iyi ozanları ve en iyi eleştirmenleri ile konuştum ve onlarda, sanat ve edebiyat sorunları konusunda büyük bir açıkfikirlilik bulunduğunu gördüm. Yaratıcılık alanında Batı'yı hizalamak için bütün kapıları açmak ve büyük bir çaba göstermek eğilimindeydiler.

Genel olarak bütün delegelerle dostça ve meslek-

daşça konuştuk; aramızda aşılamaz anlaşmazlıklar olmadı.

Türkçe hâlâ Balkanların geçerli bir dilidir. Hikâyeyi sofrada bizim yanımızda anlattılar; bir Yugoslav'a, «Sizin dilinizde Türkçe sözcük var mı?» diye sormuşlar, Yugoslav Türkçe, «Yok be birader.» demiş.

Türk yazarlarından Nâzım Hikmet'i, Aziz Nesin'i, Yaşar Kemal'i, Orhan Kemal'i en çok tanıyorlar.

Türk Heyeti Adına Okuduğum, Heyetçe Hazırlanan Rapor

Ulusların, edebiyatlarını karşılıklı olarak tanımalarında büyük faydalar vardır. Geçmiş ve günümüz, bu düşünceyi doğrulayan olaylarla doludur. Bir çağın edebiyat ve sanatı dünyaya açıldıkça evrensellik kazanır ve bu ölçüde etkisini de arttırır. Gerçekten de çeşitli toplumların birbirlerini tanımalarında, kendilerine özgü düşünce sınırlarını genişletmek ve başka toplumları anlamaya başlamak gibi büyük faydalar vardır. Bu faydaları sağlayan başlıca önemli yollardan biri edebiyat ve sanat yoludur. Başka ulusların edebiyatlarına ve sanatlarına açıldıkça, bir ulusa özgü edebiyat ve sanat evrensel olma niteliğini kazanır. Nitekim bugünkü uygarlığımızın temelinde bulunan Yunan - Lâtin kültürü, bütün yabancı kültürelere kapısını ardına kadar açık tutarak evrensellik niteliğini kazanmıştır. Bugün artık bir Yunan mucizesinden söz edilmiyor. Eskiden mucize diye tanıtılan bu olay, ilk fizikçiler denilen İyonya düşünülerinden tutun, Anadolu, Mezopotamya, Hint ve Mısır kültürlerine kadar uzanır. Böylece bu olayın, sürekli bir gelişim sonunda yapılan bir bileşim olduğu ortaya çıkar.

Bunun gibi, günümüzde en dar anlamda Avrupa bölgesinin yoğurduğu birçok sanatlarda, dünyanın dört bucağındaki sanatlardan ve kültürlerden yararlanma geleneği vardır. Bu gelenek, bir yandan modern sanatların nefes almasını, yenileşmesini sağlar ve bu yoldan eskimiş güzellik anlayışlarını sarsarken, öte yandan dünyaca az tanınmış, hattâ ilkel toplumların sanatlarında, örnek alınabilecek nitelikte biçim ve anlam zenginliklerinin varlığını gösteriyor. Böylece dünyamız küçülmüş ve birleşmiş oluyor. Ayrıca da toplumlar arasındaki sunî, zoraki ve tek yanlı bölümlemeler önemini yitiriyor. Bugün artık ileri gitmiş ve geri kalmış toplumlar arasındaki ayrım değildir önemli olan, bu toplumlardaki insanların ortak yanları ve yaşama çabalarıdır. Nitekim, bakıyorsunuz, en yeni dünya görüşleri, geri kalmış diye bilinen toplumlarda rahatça gelişme ve uygulama alanı bulabiliyor. Bu noktada edebiyatların ve sanatların gördükleri hizmet çok önemlidir. Öyleyse bu çeşitli edebiyatlar ve sanatların birbirlerini tanımaları kadar gerekli, akla uygun ve yararlı bir şey düşünülemez.

Burada, Balkan ülkeleri edebiyatçılarını biraraya getirmekle bu gerekli ve yararlı görevi başarmış olan sayın evsahiplerimiz Bulgar Yazarlar Birliği'ne teşekkürü borç biliriz.

Gerçekten Balkan edebiyatçılarının eserlerini dikkatle inceleyen ve karşılaştıran bir göz, bu eserde anlatılan kişilerin ve yaşayışların ne kadar çok ortak ve benzer yanları olduğunu görür. Başka bir deyişle, bu yazarlar sanki kendi uluslarını yazmakla ve anlatmakla kalmamışlar, âdeta Balkanlıları, bütün bu komşuları dile getirmiş ve canlandırmışlardır. İlk aklımıza gelen birkaç ad, bize bunun ne kadar doğru olduğunu gösterecektir. Bir Yurdan Yafkof, bir İvo Andriç, bir Panait Strati, bir Kazancakis, bir Spasse ve bir Sait Faik he-

pimizin yazarlarıdır. Gerçi sanatında «hümen»i bulmuş olan her sanatçı, artık sadece kendi toplumunun değil, bütün insanlığın malıdır. Ama bizim örneklerimizde, durum, daha somut bir nitelik taşıyor.

Bununla beraber, bütün bu edebiyatlar birer ulusal edebiyattır; dil ve öz bakımından elbette belli bir ulusun dilini ve yaşayışındaki özü getirir. Ancak şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, ulusal edebiyatlar ve sanatlar, evrensel olma niteliğini gerçekleştirdikleri oranda ulusaldırlar. Başka bir deyişle, onlar, ancak ulusal oldukça evrenselliğe ulaşabilirler.

Bugün dünyaya mal olmuş edebiyatlar ve sanatlar için de bu diyalektik gelişim doğrudur.

Bizim çağdaş edebiyatımıza çok etkisi olmuş sanat anlayışlarından birine göre, biçim yâni form, uygarlığın ortak malıdır; öz ise yerlidir. Biçimin özü, özün de biçimi getirdiği kuralı her ne kadar doğruysa da, biçim alışverişinin kolaylığına karşılık, öze ancak somut bir yoldan varılabilir. Bu öz, hiç bir zaman benzeri bulunmayan bir insanı hedef tutmaz; o, insana yâni humen olana ancak somut bir yoldan varılabileceğini düşünmekle en doğru anlamını kazanabilir. Belli bir çevrenin insanı, son incelemede, bizi hümen olana götürür. Bu bakımdan bölgesel ve ulusal olduğunu ileri sürdüğümüz öz, ayırıcı bir nitelik taşımaz. Taşırsa evrensel olmak ve az önce sözünü ettiğimiz diyalektik kural gereğince, ulusal olma niteliğini de yitirir.

Bunun bir örneğini, müsaade ederseniz, size çağdaş Türk edebiyatından söz açarak belirtmek istiyoruz.

Türk edebiyatı, gelişimini ulusallaşma yönünde yapmış ve bu yolla dünyaya açılmak olanağını bulmuş bir edebiyattır. Burada, Türk edebiyatına topluca bir bakış yararlı olacaktır sanırız.

Türklerin, İslâm uygarlığına girmeden önce de bir edebiyatları vardı ve bu edebiyat çok tanrılı uygarlığın sözlü edebiyatı idi. Aynı zamanda sihirbaz olan şairler, şiirlerini sazla söylerlerdi. Sözlü ve yazılı olarak iki dönemde ele alman bu edebiyat, Türklerin İslâm uygarlığına girmesi ile değişikliğe uğradı. Burada önemli ve konumuzla ilgili bir olayı anlatmak gerekiyor: Türkler bu uygarlık değiştirme olayı sırasında dillerini de değiştirmişler ve Türkçe büyük ölçüde Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalmıştır. Çünkü arapça dinin (yeni hukukun), farsça da ortak uygarlığın şiir dili idi. (Sadece şiir süzünü kullanmamız şundan geliyor; o çağdaki Türk-İslâm edebiyatı büyük ölçüde şiirden ibaretti.) Türk şairleri, kendilerine örnek olarak fars şairlerini seçmişlerdi, onların şiirlerindeki söz ve anlam oyunlarını taklid ediyorlardı. Sonradan Divan şiiri diye anılan bu şiirin yaratıcıları, gerçi fars etkisi altında bile kişiliklerini belli etmekten geri kalmıyorlardı; ama onların yaptıkları bu edebiyata gene de orijinal bir edebiyat denemez. Çünkü sevgiliyi, yürüyen selviye benzetmek, fars şiirinin bulduğu bir benzetme idi ve bu iki edebiyatı inceleyen bir göz, elbette kaynağa önem verecekti. Bir ümmet edebiyatı, bir din birliği edebiyatı olan Divan edebiyatı halkı ihmal edip âdeta karma bir dille ortak bir formalist zevk anlayışına yönelmiş, fakat bu yolla hümene ve evrensel olana ulaşamamıştır. Böylece de gittikçe daralan bir sınır içinde kapanıp kalmıştır.

Buna karşılık Türklerin İslâm uygarlığı içinde başka bir çeşit edebiyatları daha gelişmiştir. Biz buna halk edebiyatı diyoruz: Eski Türk geleneğinden kalma ve Anadolu'nun çok eski geleneklerini de benimsemiş, sazla söylenen türküler ve hikâyeler. Bu edebiyat kimsesiz halkın dilini ve duygusunu kullanıyordu. Gerçi Divan Edebiyatı'mn benzetmeleri ve söz oyunları, bu edebiyat-

ta da etkisini gösterir, ancak onu yaşamdan ve insandan ayrı düşürmez.

Bu iki edebiyat yan yana tâ Tanzimat'a (1839) kadar yaşarlar, Türk toplum hayatında büyük bir yeri olan Tanzimat olayı, kısaca anlatmak gerekirse, Türk toplumunun bir uygarlık değiştirme çabasıdır. Fakat bu çaba, kökten bir devrime dayanmadığı için, kesin bir başarıya ulaşamamış ve iki uygarlık arasında bocalayıp kalmıştır. Bunun edebiyat alamndaki örneklerini söylemek gerekirse, Divan şiiri bir yandan sürüp gidiyor, bir yandan Avrupa edebiyatlarından alman yeni edebiyat türleri ortaya çıkıyordu, roman tiyatro gibi... Tabiî bunun yanında bir de Batı'lı şiir anlayışı da artık gelişiyordu. Bu iki şiir anlayışı arasındaki farkı kısaca belirtmek yerinde olacaktır. Divan şiiri, örneğin bir kaside, bir gazel, gelişen bir bütün değildir; birbirleriyle sanki ilgisiz olan beyitlerden kuruludur. Bu yolla yaratılan güzelliği bir yana bırakırsak, Divan şiirine donmuş, kalıplaşmış bir şiir denebilir. Şüphesiz onu biz yeniler bütün bütün bir yana atmış değiliz; biz şimdi o şiire modern bir gözle bakarak, eskilerin kabul etmeyecekleri güzellikleri buluyoruz onda. Ama bu nihayet bir yorumdur, yeni bir yorum. Diyeceğimiz şu ki, Tanzimat'la beraber giren yeni şiir anlayışı, Türk edebiyatına kendi içinde gelişen ve anlama dayanan bir şiir getirmiştir. Fakat yukarda da dediğimiz gibi, bu yeni şiir anlayışı ile, eski şiir anlayışı daha bir süre yan yana yaşayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma ve çöküş süreci içinde, Türklerin ulusallaşma eğilimi ve bilinci de gitgide artar. Bu eğilim ve bilinç içinde, dil yabancı etkilerden kurtulma çabasına düşer. Arap ve fars dillerine karşı bir tepki belirir. Bizim şimdi burada sadece edebiyat alanındaki örneklerini ve özelliklerini vermeye ve

belirtmeye çalıştığımız bu çaba, Atatürk devrimi ile birlikte kesin ve tam anlamını kazanır: Dilde ve özde ulusallaşma.

Atatürk devrimi, bizim açımızdan kısaca belirtmek ve tanımlamak gerekirse, İslâm uygarlığından layik uygarlığa geçiş demektir. Bu geçiş sırasında da, tıpkı çok tanrılı bir toplumdan İslâm uygarlığına geçiş sırasında olduğu gibi, büyük bir dil özleşmesi akımı kendini gösterir. İslâm uygarlığına geçiş sırasındaki dil değişikliğinin anlamı, arap ve fars dillerini ölü diller olarak kullanma ve o dillerin köklerinden yeni sözcükler üretmekti. Tıpkı yeni Avrupa dillerinin Yunan ve Lâtin dillerini birer ölü dil gibi kullanması olayına benzer bu. Atatürk devriminden sonra ise, eski uygarlığın ölü dilleri artık işe yaramayacaktı. Başlangıçta bir biçim değişikliği gibi görünen alfabe devrimi, aslında öz bakımından değişmedir. Şöyle ki: Arap alfabesinin fonetiği ve yapısı artık yeni Türkçe'nin yapı ve fonetiğine uymuyordu. Ve yeni Türk yazısı yabancı sözcüklerin atılmasını hızlandırıyordu. Gerçekte, Osmanlı İmparatorluğu içinde doğmuş olan karma dil, Türk dilinin yapısına ve fonetiğine aykırı idi. Bildiğiniz gibi, Türk dili ile Arap ve Fars dilleri başka başka ailelerdendirler.

Atatürk devrimleri diye anılan değişiklikler, yeni bir ulus anlayışı temeline dayanıyordu. Bu anlayışa göre, yeni toplumun tarih görüşü, üstünde yaşadığı toprağın bütün uygarlıklarını benimseme çığrını açar. Demek ki, layik Türk toplumu, ulusallaşmakla, dar sınırlar içine kendini kapatmış değil, tam tersine, bir yandan toprağın bütün eski uygarlıklarına, öte yandan da Batı uygarlığının evrensel özüne açılmıştır. Burada önemli bir açıklama yapmak gerekiyor: Hristiyanca bir özü de içinde taşımakta olan Batı, bizim açımızdan (ve sanırız ki bu açı en bilimsel verilerle de doğrulanabilir)

hristiyanlığı yendikçe evrensele yönelen bir uygarlık yaratmıştır. Hoşgörü, tabiata yönelme, akla inanma gibi erdemler ve özellikler ancak böyle bir başarı sonunda ortaya çıkabilirdi. Türk toplumuna Atatürk devrimlerinin getirdiği değişiklik, ona büyük bir gelişim olanağı sağlamıştır. Gelişim ise, insan aklının bütün kazançlarını elde tutarak ilerlemek demektir. Bu bakımdan bir bölgenin, bir toplumun sanatı ve edebiyatı, ayırt etmeden, geçmişin bütün kazançlarını benimsemek zorundadır. Buna, çağdaş olan karşılıklı etkilenmeleri de eklersek çağımızın insanını ve evrensel olanı bulma olanağını yaratırız. Türk edebiyatı hiç bir döneminde bu özelliklere bugünkü kadar yaklaşmamıştır. Baştan beri ileri sürdüğümüz görüşe bağlı kalarak diyebiliriz ki, Cumhuriyet dönemindeki Türk edebiyatı, halka, yurt sorunlarına eğildikçe yabancı ülkelerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Çünkü bu eğiliş dünyaya kapalı değildir; çünkü Türk insanı ve onun sorunları, bugünkü edebiyatçılarımız iyice anlamışlardır ki, dünyanın gidişinden bağımsız değildir. Bütün iş, bir bölgenin kendine özgü koşullarından, insanlığın ortak sorunlarını bulup ortaya çıkarmaya bağlıdır.

Gene Türk edebiyatı, sanat biçimleri, teknik ilerlemeler ve yenilikler bakımından, hiç bir zaman bugünkü kadar dünyanın başka yerlerindeki sanat ve edebiyat akımlarına yaklaşmış değildir. Bugün Türkiye'de, şiir, edebiyat alanında olsun, plâstik sanatlar alanında olsun, dünyanın en yeni akımlarını yaratıcı bir çaba ile ele almış sanatçılar vardır. Bu çaba, bizim halk edebiyatımızı ve halk sanatlarımızı da kapsıyor. Halk edebiyatı ve halk sanatları, sanatçılarımız için zengin bir kaynak görevini görüyor. Başka bir deyişle, kendimize eğilmek ve dünyanın başka yerlerindeki sanat biçimleri ve sanat akımları ile ilgilenmek birarada yürütülmektedir.

Burada acındığım bir soruna dokunmak istiyorum. Dünyanın küçüldüğü ve birbirine yaklaştığı böyle bir dönemde, ne yazık ki, Balkan memleketleri edebiyatçıları ve sanatçıları, birbirlerini gereğince tanımamaktadırlar. Bulgar Yazarlar Birliği'nin düzenlediği bu mutlu toplantı, dileyelim ki, bu eksikliğin giderilmesinde başarılı bir adım olsun. Sözlerime Nazım Hikmet'in şu dizeleriyle son vermek istiyorum:

Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
Ve bir orman gibi kardeşçesine

Arnavutluk Heyetinden Fatmir Ghiata'nın Raporundan :

Fatmir Ghiata, 1923'de doğdu. Edebiyata Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda başladı. Bu savaşa bizzat katılmıştır. Şiir kitapları yazdı. Bunlar arasında en tanınmış olanı «Partizan Venko»dur. Hikâyeler de yayınlamıştır. Bunların başlıcaları, «Kan Damlaları», «Buğday Olgunlaştı»dır. Romanları da vardır: «Su Uyur, Düşman Uyumaz», «Dönemeç», «Bataklık», «Düşmanlar». Arnavut Yazarlar ve Sanatçılar Birliği'nin Yönetim Kurulu üyesidir. Birçok ödüller almıştır.

Kültür ve edebiyat alanında Arnavut rönesansı on dokuzuncu yüzyılda başlar; bu akım yurtseverlik düşüncesinden, memleketin ve insanın kurtuluşu kaygusundan ve en derin insanseverlik duygusundan esinlenmiştir. Arnavut rönesansı edebiyatı, oldum olası, bir kavga ve savaş edebiyatıdır; halkı, birleşip özgürlüğünü elde etmeye çağırır, ona «Ya özgürlük, ya ölüm!» sloganını verir. Bu, başlıca amacı ulusal kurtuluş olan erkek sesli bir edebiyattır.

Rönesans eserlerinin bütününde hep insanlık ve ulus adına fedakârlık düşüncesi ağır basar. Bütün ozanların hayatı, ülküleri ile uyumlu idi. Bunlar, Arnavutluğun kurtuluşu, özgürlüğü uğruna savaşıyor, kendilerini feda ediyorlardı.

Kurtuluş döneminde, Zogo'nun burjuva-derebeylik rejimi altında ise, toplumsal nitelikte ve sınıf ilkesine dayanan daha başka sorunlar, halkın toplumsal durumu ve aşırı yoksulluğu sorunları ortaya çıktı. Bu dönemde edebiyatımız, devrimci romantizm adı altında özetlenebilecek yeni bir aşamaya vardı. 27 yaşında veremden ölen Migheni sadece yoksulluğu dile getirdi ve bunun ne büyük bir yüzkarası olduğunu belirtti.

Yüzyılımızın otuzuncu yıllarına doğru, toplumsal nitelikte birtakım sorunları, birey ve toplum ilişkilerini, yaşamdan koparılmış, kendini bir çıkmazda gören, ümitsizliğe ve inkârcılığa düşmüş (Spasse'nin «Niçin» adlı romanında anlattığı gibi) insanın kaderi ile ilgili sorunları ele alan yeni bir edebiyat ortaya çıktı. Gene bu dönemde edebiyatımız, baba erkine bağlı ve bu ilişkileri koparmaya çalışan kadın sorununu ele aldı.

Buraya kadar eski edebiyatımızın gelenekleri üzerine kısaca bazı bilgiler vermiş olduk. Yeni Arnavut edebiyatının ise yirmi yıllık bir geçmişi vardır. Bu edebiyat, yukarda anlattığımız geleneklere dayanmakta ve onları geliştirmektedir. Halk devriminden doğan yeni Arnavut edebiyatı, devrimci ve humanisttir. En yüce amacı, sosyalizmin gerçekleşmesi yolundaki savaşta halk kitlelerinin davasına hizmet etmek, yurtseverlik ve enternasyonalizm ülküleri, insanlık ve barış sevgisi, her türlü sömürücülüğe ve toplumsal adaletsizliğe, gaddar emperyalizme karşı savaşta halkı güçlendirmektir. Partizanların patlattığı silâh sesleriyle ve savaşçıların yüreğinden kopan türkülerin yankısı ile doğan bu edebiyat, şehir-

lerde, köylerde gizli gizli dağıtılan broşürler, dergiler ve türkülerle bütün yurdu kapladı.

İşte şimdi bizim edebiyatımız realist bir olgunluk çağında olup toplumsal bir nitelik taşımakta ve özellikle Sovyet yazarlarının —Gorki, Aleksi Tolstoy, Fadeyev— ve genel olarak bütün dünyadaki ilerici edebiyatların etkisi altında bulunmaktadır. Yeni Arnavut edebiyatı, bir kahramanlık destanı halini almıştır.

Toplumsal bir bilinci olan yeni kahraman sorunu, sosyalizmin kuruluşu boyunca daha da içli bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Halkın içinde ve halkın hizmetinde gelişen edebiyatımız, sosyalizm gibi bir gerçek karşısında kendi içine kapanamaz ve dar konulu açılardan işe başlayamazdı. Gerçek realist sanat, her zaman büyük temaları, toplumun gelişmesi ile insanın gelişmesini toplumsal süreçler halinde ele almayı amaç bilir.

Amacı dünyayı değiştirmek ve Gorki'nin dediği gibi «Bütün ırk ve ulusların işçilerini sermaye zincirlerinden kurtarmak» olan humanizmayı, sahte humanizmadan ayırd etmesini biliyoruz. Sahte humanizma derken de şunu söylemek istiyoruz: Güya bütün insanlara şefkat ve sevgi duyduğunu söyleyen, aslında ise insanlığa ve insanların gerçek mutluluğuna karşı ilgisiz olan kimselerin «avutucu» güzel sözlerinden başka bir şey olmayan humanizma. İnsanların kurtulması ve insanlığın mutluluğu hiç bir zaman pasif bir humanizma yolu ile elde edilemez.

Bizim edebiyatımız, dünya edebiyatının büyük eserlerinin çevirileriyle geniş ölçüde desteklenmektedir. Bu iş, eski Yunan klâsiklerinden başlayarak, Avrupa, Amerika, Afrika - Asya'nın en yeni romanlarını içine almaktadır. Türk yazarlarından Suat Derviş ile Aziz Nesin'i de bu arada sayabiliriz.

Bulgar Heyeti Başkanı Dimitre Dimov'un Raporundan:

Konferansta Bulgar heyeti başkanı ve Bulgar Edebiyatçılar Birliği Başkanı olan Dimitre Dimov, romanları ve piyesleri ile tanınmış bir Bulgar yazarıdır. Özenle son romanı Tütün çok ilgi toplamış ve kısa zamanda yeniden basılmıştır. Öteki Balkan dillerinden bir kısmına çevrilen bu büyük kitap Bulgaristan'da istisnasız bütün eleştirmenlerin takdirini kazanmış bulunmaktadır. İspanyolca bilir ve bu dilde incelemeler yapmıştır.

Humanizma kadar hiç bir konu bizi böylesine içten saramazdı; işte bu yüzdendir ki biz raporlarımızı bu konu üzerinde hazırladık ve bu konu üzerinde tartışacağız. Halkı ile yaşayan ve onun kaderini paylaşan yazar kadar kimin kafasına ve yüreğine bunca yakın bir konu bulunabilir? Halkı sevmeyi, yazarların tekeline bırakmayı düşünmüyorum, ama bütün dünyaca tanınmış bir gerçeği dile getirmek istiyorum ki, o da şudur: Tarih toplum ve ahlâk açılarından ele alınınca, humanizma, bütün yazarların bireysel bilinçlerinin ve kamusal davranışlarının bölünmez bir parçasıdır.

Eğer humanizma kavramı ile, sadece yazarların bütün dikkatini kendi üzerine çeken genel olarak insana yönelmiş bir ilgiyi değil de, her şeyden önce çağımızın toplumsal, ekonomik, ahlâksal ve politik büyük sorunlarına, milyonlarca insanın baskı ve yoksulluk altındaki durumlarına, insanın daha iyi ve daha haklı bir yaşayışa karşı olan özlemine yönelmiş bir ilgi ve dikkati anlıyorsak, bundan çıkacak olan ilk sonuç, bu humanizma uğrunda bir şeyler yapmamızı gerektiren etkenleri ele almaktır. Bu etkenlerden biri, özel olarak biz Bulgar yazarlarını ilgilendirir. Buna bölgesel ve öznel bir etken

de denebilir. Madem burada dostça konuşuyoruz, ufak bir nükte, sanırım kimseyi darıltmayacaktır. Dünyanın dört bir yanında, zengin ve aylâk yüzlerce kişi, binlerce kilometre aşıp canları istedi mi Atina'ya gidebilir ve oradaki eski sanat eserlerini görebilir. Oysa biz, Yunan başkentinden ancak yüz kilometre uzaklıkta bulunan Bulgar yazarları için böyle bir gezi bin türlü güçlüklerle karşılanır; o kadar ki böyle bir geziden vaz geçmemiz gerekir. Atom silâhlarının tehdidi altında yaşadığımız ve bir düğmeye basmakla her şeyin, bunca sanat hazinclerinin mahvolabileceği bu çağda bizler, bu korkunç tehlikeyi önlemek için neden bütün çabalarımızı biraraya katmıyoruz diye vicdan azabı duyabiliriz. Zaten dünyanın hiç bir bölgesi, Balkanlar kadar savaş alanı haline gelmemiş ve yakılıp yıkılmamıştır. Hattâ bu yüzden Balkanları barut fıçısı saymaya kadar gitmişlerdir. Çağımız gibi, insanların kitle halinde yok edilmeleri tekniğinin gelişmiş bulunduğu bir çağda barış ve savaş sorunu artık bizim için sadece politik ve ahlâksal bir tartışma konusu değil, fakat bir ölüm kalım sorunudur.

Burada, sizlere, Başbakanımız Jivkov'un biraz da şaka kılıklı söylediği şu sözleri hatırlatmak istiyorum: «İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yirmi yıl geçti. Biz Balkan uluslarının politikacıları ve devlet adamları biraraya gelmek için hâlâ bir imkân ve zaman bulamamışken, siz bu ülkelerin yazarları buluştunuz. Hem de sadece buluşmakla kalmadınız, politik düşünce ve görüşlerimizin ayrılığına karşın ortak bir dil buldunuz. Çünkü sizi biraraya getiren birçok etkenler vardı: Halk sevgisi, ulusal gelenek saygısı ve her ülkenin kültürel zenginlikleri, barışa, ilerlemeye ve ulusların refahına karşı duyulan karşılıklı anlaşma.»

Bütün Balkan memleketlerinin edebiyatlarında derinden derine humanist, demokratik ve uygarcı gelenek-

lerin bulunduğu kolayca gösterilebilir. Birçok tarih olayları, Balkan uluslarını ve onların kültür temsilcilerini esinleyen humanistçe bir hoşgörü, dostluk, karşılıklı anlaşma ve işbirliği duygusunu taşıdıklarına tanıklık eder.

Humanizma, insan düşüncesinde büyük, tarihsel bir dâvâ ve insan toplumunu yöneten nesnel yasaların özünü koşullayan karmaşık birtakım kavramlar demetidir. Tarafsız her insan için şurası açıktır ki, Rönesans'ın humanist düşünceleri, Fransız Burjuva devriminden sonraki humanist düşüncelerle ve sosyalist Ekim devriminden sonraki düşüncelerle kolay kolay bağdaşamaz. Biz sosyalist dünya yazarları için bu çok tabiidir; çünkü insanlığın tarihsel gelişimi içinde toplumda durmadan yeni birtakım etkenler ve bunlar arasında da birtakım yeni ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Ama bu, İtalyan Rönesans'ının humanist düşünceleri, bizim sosyalist dünyamıza hiç bir ışık getirmemiştir anlamına gelmez; biz sosyalistlerin humanizm anlayışı, Fransız devriminin ortaya attığı kardeşlik, eşitlik ve özgürlük gibi büyük demokratik kavramlara karşıt değildir. Tam tersine, bizim humanizmimiz, Rönesans'ın ve Fransız burjuva devriminin ilke ve kavramlarının özünü pratikte genişletmekte, zenginleştirmekte ve ateşlendirmektedir. Oysa bugün Batı'da bu ilke ve kavramlara karşı gelen birtakım akımlar vardır. Biz bunlara karşı Rönesans'ın insan kişiliğini savunmak durumunda bulunuyoruz ve bu yüzden de onlar tarafından edebiyat ve sanat alanında dogmatik olmakla suçlandırılıyoruz.

Tarih bize gösteriyor ki, Rönesans'ın humanizma kavramı, yavaş yavaş ve aşamalarla gelişmiştir. İnsanlığın ilerlemesini isteyen ve tarihsel bir dâvâ olarak ele alan humanizmanın son gelişim aşamasına biz aktif humanizma diyoruz. Bu açıdan, biz Bulgar yazarları için humanizma, insanın ahlâksal ilkeleri, içindeki inanç ate-

şi, yaratıcı gücü ve eylemleridir, bunlar da bizi barış adına, insanın geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki onuru adına, her uzanan eli sıkmaya götürür.

Rumen Heyeti Başkanı
Ovidiu Krohmalnıcianu'nun Raporundan :

Rumen halkı «Humanizma» sözcüğünden ne anlamaktadır? Bize göre humanizma, insan davranışlarının özü üzerinde durmak demektir. Halk bu kavrama, birtakım basit ilişkilere bağlı olarak somut bir anlam verir. Bu ilişkiler şunlardır: İhtiyaç ve zorluk karşısında dayanışma, hoşgörü, çeşitli ulusların inançlarına, törelerine ve geleneklerine saygı, konukseverlik yani dost edinme ihtiyacı, iyi komşuluk ilişkileri, birbirine açılma ve dolayısıyle haksızlığı, işkenceyi, toprak doymazlığı, insanın aşağılatılmasını ortadan kaldırmak uğrunda gerekli olan adalet sevgisi. İşte Rumen halkının Humanizma kavramını dile getiren geleneksel duyguları kısaca bunlardır. Folklorumuzda bu duyguları yankılayan nice örnek vardır.

Balkan memleketlerinde edebiyatların folklora, efsanelere, türkülere ve halk hikâyelerine ne kadar bağlı olduğunu biliriz. Üstelik, ülkelerimiz arasında bütün bu motifler bakımından büyük bir yakınlık da vardır. Örneğin Panait İstrati'nin ve Sadovyanu'nun eşsiz bir özgürlükle modern bir destan haline koydukları *haydut* geleneği bütün uluslarımızda ortak bir gelenek değil midir? Tabiat bilinci, Balkan memleketleri edebiyatlarının hepsinde ağır basar.

Bunun gibi, bana göre, realizm de ülkelerimizin ortak bir geleneğidir.

Bizim edebiyatımızda ulusallık ögesi, humanist bir ruh ile ele alınmış ve gerçekleştirilmiştir; insanlık kavramı, bir çeşit yüksek sosyalist humanizma biçimini almıştır. Bulgar Edebiyatçılar Birliği Başkanı Dimitre Dimov'un da dediği gibi, halk destanı yeni bir bilinç düzeyine ulaşmıştır. İnsan kişiliğinin özgürce gelişmesini sağlayan bilimsel felsefeye dayalı ana kavramları desteklemek için humanizma, ahlâksal etkin ögelerin yeniden canlılığa kavuşmasını istemektedir.

Bizim çağdaş edebiyatımız, insanlık kavramına yepyeni bir anlam vermiştir. Eskiden humanizmanın özü, toplumsal ilişkilere karşı savaşta anlatımını bulmak zorunda idi. Demek ki, humanizmanın özü ile çatışma halinde idi ve onu yok etmeye çalışıyordu. Ama bugün bizde insan duygusunun dile getirilmesi, çağdaş ve toplumsal gerçeklik duygusuna yoldaşlık etmektedir. Bunu, unutulmaz simgeleriyle Mihai Beniuk, «Yol kenarında ki elma ağacı» adlı şiirinde en iyi dile getirir. Ozan, insanı meyveler veren bir elma ağacı gibi düşünmektedir; bu ağaç, etrafı çevrili, iyi korunmuş bir bahçede değil, gelenin geçenin ellerini uzatıp meyvelerini koparabileceği bir yerdedir. Bu yer, vatanın cömert toprağı üzerindedir.

Ben bir elma ağacıyım, balıçesiz
Dallarımda kırmızı elmalar tutuşur
Yolcu, istediğin gibi kopar al
Kimseye hesap verecek değilsin
İlle de birine teşekkür gerekse
Yurduna teşekkür et

Seni de, beni de taşıyan o
Seni de, beni de besleyen o

Sosyalist humanizma, bütün uluslarla, özellikle komşu uluslarla bir bağ kurma kararımızda bütün engelleri ve önyargıları silip atmıştır. Bugün Balkan ulusları arasında içten bir yakınlaşma havası yaratılmış bulunuyor.

Yugoslav Heyetinden
Dobrıza Tchossıtch'in Raporundan :

Kültür ve edebiyat alanında Balkan uluslarının ilişkilerine öncülük etmesi gereken birtakım genel ilkeler kabul etmek zorundayız. Bunlardan biri, bence, gittikçe küçülmekte olan dünyamızın kaderini, maddî, kültürel ve ahlâksal bağımlılığını, birlik ve beraberliğini benimsemektir. Bizim insancıl sorunlarımız, dünyanın insanasıl sorunları ve yaşamsal bağları dışında ele alınacak olursa, gerçek çağdaş humanizmanın özü bozulur ve onun buyruklarını yerine getirmek güçleşir.

Balkan ülkeleri arasında dostluk, kardeşlik, anlaşma ve karşılıklı güven bağlarının kurulabilmesi için başlıca şartlardan biri de, bizim kültürlerimizin ideolojik yapısının tarihsel ve eleştirel bilincine varmaktır. Bunun için de ulusal bencilliği, başka bir deyişle, şovinizmi, ideolojik pragmacılığı ve politikadaki faydacılıkları yenmemiz gerekir. Uluslar arasındaki açıklıklar, ancak geçmişteki ve günümüzdeki gerçekler ortaya atılarak kapanabilir.

Humanizmanın buyruklarını yerine getirmek için, her şeyden önce, onun somut özünü anlamamız gerekir. Bundan sonra da, humanist düşüncenin anlamını, değerini ve yönünü, pratik toplumsal hayattaki uygulanışlarına bağlamak ve bunda da köksel bir eleştirinin sürekli denetimini sağlamak gerekir.

.....

Çağdaş tarihte, kültürün insancı bağlardan kopmasının başlıca iki nedeni vardır: Bunlar ideolojik faydacılık ve bezirgânlıktır. Bu iki etkenin kaynağında da kişisel, sınıfsal ve ulusal bencillik ve çıkarcılık yatar. İnsanî yanılmaları, dar kafalılığı, uyuşukluğu ve güçsüzlüğü de bu arada sayabiliriz. Bunlar, burjuva uygarlığının özellikleri olmakla beraber, Stalinci ve uydurma-devrimci dogmatizme de bulaşmıştır. İşte üstünlük iddiaları, ırkçılık, ulusal şovinizm, ya doğrudan doğruya bunlardan doğar, ya da dolaylı olarak bunların etkisinde bulunur. Sosyalizm dönemi bile, tarihsel bakımdan yadsınması gereken bir toplumun bu ideolojik özelliklerinden tam olarak yakasını sıyıramamıştır. Çağdaş toplumlar, söylemek gerekir ki, bazı kötülükleri, çatışmaları ve anlaşmazlıkları ile birbirlerine benzemektedirler. İnsanı ve toplumu kurtarmak ve ilerleme güçlerine katılmak için, faydacılığı ve önyargıları bilincimizden atmamız, tarihsel gerçeğimizin belirlenmesi için gerekli olan devrimsel ve bilimsel bilinci uyandırmamız lâzımdır.

Çağdaş dünya kültürünün başlıca sorunlarından biri edebiyatta ve sanatlarda humanizmanın ideoloji bakımından dar bir çerçeveye sıkıştırılmasıdır.

Bazı bölgelerde ve bazı aşamalarda edebiyatın ve sanatın gözden düşmesine ve boğulmasına kadar varan bu daralma, türlü yönlerden kendini göstermektedir. En önemlisi, sanatın ideolojik görevi ve anlamı üzerinde aşırı derecede pragmatik direnmedir. (Ki bu, sanatta biçim ve özün birtakım basit ve safça ölçülere göre değerlendirilmeye kalkışılması demektir.) Buna göre sosyalizmin ve humanizmin ideolojik değerlendirilmesi şu

özelliklerin üstünlüğüne dayatılmaktadır: «Olumlu», «iyi», «sağlam», «iyimser», «aydınlık», «bizden». Bu inanç şeması, evrensel bir uygulama alanı bulmuştu. Stalin düsturculuğu, bu yeni sözlüğü ile, Hristiyanlığın dogmatizminden ve çağımızın en tutumcu şiir yaşamından pek de farklı değildir.

Bununla birlikte, toplumsal hayatta, toplumsal ilişkilerde, insanlar arasındaki ilişkilerde ve değer ölçülerinin yaratılmasında sosyalist devrimciliğin yaratılmasında sosyalist devrimciliğin humanist anlamı, yaratıcılık için gerekli olan nesnel koşulların belirlenmesinde, gerçeğin anlatım ve öğretiminde, yaşamda ve toplumsal gerçekte, insanın gerçeğinde toplanır. İnsan bütün bu görüşlerinde ve özünde değişen değerli ve çelişik bir yaratıktır. İnsan hiç bir zaman yalnız sağlam, olumlu, iyi ve makul değildir. İnsan hastadır, karamsardır, kötüdür ve tehlikelidir de. O yalnız bugüne kadarki toplumsal, tarihsel ve nesnel koşullardan doğmaz. Gorki ne derse desin, İnsan yaşamı süresince pek de övünülecek bir yaratık değildir. Ama bana sorarsanız, şunu da umabiliriz ki, insanî ve toplumsal çelişmeler ve karmaşıklıklar, gelecekte daha soylu ve daha az trajik bir özellik kazansın ve olumlu, maddî kültürel ve ahlâksal koşullar ancak o zaman bütün insanlar için daha insansal olsun!

Yunan Heyetinden
Fotıadıs'in raporundan:

Dimitrios Fotiadis, 1898'de İzmir'de doğmuş, Lise öğrenimini orada yapmış ve 1922'de Yunanistan'a geçerek Atina'da yerleşmiştir. 1931'de yazdığı üç perdelik

«Mania Vitrova» Kalokarinio Dram Ödülü'nü, 1933'de yazdığı «Büyülü Keman» Sanatçılar Kulübü Ödülü'nü almıştır. 1936'da Yeni Yunan Edebiyatı adlı haftalık derginin müdürü olmuştur.

Eski Yunancadan bazı eserleri yeni Yunancaya aktardığı için de Dimitrios Fotiadis'e, Sorbonne'a bağlı Eski Yunan Eserlerini İnceleme Derneği tarafından gümüş madalya armağan edilmiştir.

Gorki'ye göre, uygarlığın temsilcileri üç çeşittir: İşçiler, bilginler ve sanatçılar. İşçiler demire ve çeliğe hayat verirler ve gelişme ile ilerlemenin maddî önkoşullarını sağlarlar. Bilginler tabiatı araştırırlar ve birinci tabiata dayanarak ikinci bir tabiatın nasıl yaratılabileceğini halka öğretirler. Sanatçılar insanın iç dünyasını, yani insan ruhunu incelerler ve insanların içindeki iyiyi ve kötüyü gösterirler. Böylece bilim gibi sanat da ikinci bir tabiat yaratır, yalnız şu farkla ki, bilim insanı çevreleyen tabiatı değiştirdiği halde, sanat insanın içindeki tabiatı değiştirir.

Her büyük sanat eserinin yaratıcısı ile binlerce insan gizlice işbirliği halindedir. Eser ne kadar iyi olursa, gizli yardımcıların sayısı o kadar yüksek olur. Bu suretle her büyük eser yalnız bir kişinin değil, bütün bir ulusun dehasını kapsar. Eser bir ulusun ülkülerini, maddî ve manevî durumunu, toplumsal bünye ve evren görüşünü açıklar.

Hasta romantiklerin sandıkları gibi, sanatın amacı mutlakı gerçekleştirmek midir, ozan her yasanın üstünde midir? Bu görüş üzerinde, ancak insan kendisini saran çevre ile hiç teması olmaksızın, ister hisleriyle, ister düşünceleriyle yaşamak imkânını verecek yeteneklere sahip olduğu takdirde tartışılabilir. Demek ki sı-

nırsız bir istem özgürlüğü asla yoktur. Bundan dolayı kanımızca yazar, emeğini esirgemeden yaşadığı çağın tabiat ve toplum koşullarını incelemek zorundadır. Böylece yazar, yarattığı esere en geniş özü vermiş olur. Şunu unutmamak gerekir ki, tabiatı ve kendini aşmak için durmadan savaşan insan —ve tabiî yazar ve sanatçı— gerçekten özgür sayılır. Bundan ötürü de gerçek sanat, tabiat güzelliğini kölece taklit etmek hevesinde değildir, daha yüksek bir güzelliği taklit etmek amacını güder. Şunu da unutmamalı ki, sanatın ulusal karakteri onun kişisel karakterinin üstündedir. Onun da üstünde uluslararası karakter bulunur. (Kişilik-Ulus-İnsanlık.) Bir sanat eseri ancak böyle üçlü bir biçimde yaratılabilir. Toplumsal kişilik, toplumdan uzak, toplum dışında var olamayacağı gibi, sanat eseri de bütün insanlık dışında var olamaz. Aynı suretle, sanatçı da biçimde ulusal ögeler olmaksızın ve uluslararası bir öze sahip olmaksızın bir eser yaratamaz. Bundan dolayı, eninde sonunda, sanatta kişilik uslûbu, milliyet biçimi, insanlık da özü temsil eder.

Bir sanat eserinin değerli olabilmesi için, araştırmanın ve kültürün gerekli olmadığı, ancak yeteneğin yeterli olduğu görüşü, çalışmak ve okumaktan korkanlar için kolay bir görüştür. Hayatı bütünü ile kavramadan, tabiat ve toplum yasalarını bilmeden büyük eserler yaratmanın önkoşullarından olan evrensel akıl düzenini elde etmek mümkün değildir. Büyük bir eser yalnızca yetenek ve mutlu bir esin sorunu değildir. Çağımızın üçüncü yüzyılında yaşamış olan Longin «Yücelik üzerine» başlığını taşıyan biricik eleştiri yapıtında, bilimsiz sanat olamayacağını açıklayan ilk adam olmuştur. Sanatçı ancak bu sağlam temel üzerinde öbür yeteneklerini yükseltebilir. Yoksa onun yetenekleri ne olursa olsun, hayatın bütünü ile kavranması sonucunda elde edi-

len dengeli bir uyumun yardımından yoksun kalır. Oysa ancak bu dengeli uyum en iyi sonuçları sağlayabilir.

Bilgilerle kuşanmış bir sanatçı, çağının bütün sevinç ve acılarını rahatça benimser; bir ülkü uğruna yapılan özverinin yüceliğini olduğu gibi, bir kadının hazin yüzündeki gülümsemenin güzelliğini de hisseder; ulusun özgürlük ve hakları uğrunda savaşanların kahramanca coşkunluğunu olduğu gibi, tarihi olmayan sade bir çiçeğin öyküsünü de hisseder; ölümle korkmadan yüz yüze gelir ve aynı zamanda elimizi sıkan ve sözden çok daha anlamlı olan dost elini de hisseder. Sanatçı, kitlelerin büyük facialarını ve aynı zamanda adsız kalan küçük acıları, insanlık için kurduğu tasarılar yanında sılası olmayan özlemleri de hisseder. Sanatçı her şeyin, büyük şeylerin ve önemsiz şeylerin alıcısı ve vericisi olmalıdır. O yalnız fırtınada değil, güzelliğin her fısıldayışında ve hem içten, hem dilden gelen en hafif meltemde bile titreyen bir anten olmalıdır.

Sanatçı aynı zamanda gerçek uğruna yapılan savaşın ön hatlarında yer almalıdır, işkence görenlere silâhsız olarak kalkan olmalıdır. Adaleti korumak yolunda yapılan her protestonun, eserinde ebediyen yaşayacağını ve hiç bir şeyin onu susturamayacağını hissetmelidir. Bu başkaldırma yüzyıllar boyunca anılacaktır.

Hayır, sanatçının rolü pasif olamaz, aktif, enerjik olmalıdır. Uygarlık surlarında bekleyen bir savaşçı olmalıdır o. Savaşçının hayatı bir düş hayatı olamaz, onun hayatı, yaşama savaşı ve onun canlı ve somut anlatımı uğrunda yaşanan bir hayat olmalıdır.

Redaksiyon Komitesi Başkanı olarak hazırlanması bana bırakılan ve benim Rumanya delegelerinden Bay Balan ile işbirliği yaparak yazdığım ve konferansın son günü Balkan Yazarları adına okuduğum

Bildiri

Balkan memleketleri, coğrafya, tarih, ekonomi ve töreler bakımından, hattâ folklorlarında, örneğin türkülerinde, oyunlarında, genel olarak yaşayışlarında büyük benzerlikler göseren ülkelerdir. Bu kadar ortak yanları bulunan bu ülkelerin şimdiye değin birbirlerinden uzak kalmaları yapma ve anlaşılmaz bir ayrılık sayılsa yeridir. Balkan halkları, kurtuluş savaşlarını bile birbirlerine benzer biçimlerde başarmışlardır. Geleneklerinde, yaşayışlarında, sanatlarında böyle bir bütünlük gösteren bu ülkelerin yazarları, sanatçıları elbette birgün tanışmak, anlaşmak gereksemesini duyacaklardı. İşte Bulgar Yazarlar Birliği'nin ve Romanyalı meslek arkadaşlarımızın önayak olmasıyla gerçekleşen Sofya'daki Balkanlararası edebiyatçılar kongresini bu gerekseme doğurmuştur.

Arnavut, Bulgar, Rumen, Yunan, Türk ve Yugoslav yazarlarının 25 mayıstan 28 mayısa kadar süren buluşmalarında genellikle humanizma konusu ele alınmış ve delegeler bu açıdan kendi edebiyatlarının durumunu ve gelişimini anlatmışlardır, bu durum ve gelişmelerin benzerliklerini görmüşler, ayrıca dünyanın ve insanlığın geleceği üzerine gerçekten yararlı ve ilerici düşünceler ortaya atmışlardır. Ayrı görüşler ve anlayışlara, ayrı zevkler ve edebî yönlere bağlı olan yazarlar söz almışlar, ama tümü de bu gibi dostça buluşmaların yararı, sürdürülmesi üzerinde durmuşlar ve işbirliği, temasların arttırılması ve bunları yerine getirmenin gerçek bir zorunluk olduğu üzerinde birleşmişlerdir.

Bütün bu konuşmalardan anlaşılmıştır ki, Balkanlı yazarlar halkçılık, insanseverlik, barışseverlik, ilkelerinde birleşiktirler. Yine bu konferans bize öğretmiştir ki, Balkan yazarları ve sanatçıları Balkan uluslarının kur-

tuluşları, yükselmeleri, ilerlemeleri için önderlik etmişler, faşizmin yoketmeye kalkıştığı insan değerlerini bütün çabalarıyla ve hattâ çoğu zaman hayatlarını bile vererek korumayı ve daha da zenginleştirmeyi başarmışlardır.

Sofya konferansındaki konuşmalar Balkanlı sanatçıların ve yazarların emekten, bilimden, hoşgörüden, akıldan ve eşitlikten yana olduklarını göstermiştir. Balkan edebiyatlarının bu humanist özelliği bir rastlantı değildir; çünkü, dünya uygarlığına, düşüncesine, sanatlarına kaynaklık etmiş olan kültürler bu topraklardan doğmuştur. Bu edebiyatlar en yeni çağdaş akımları ve görüşleri benimsemiş olmakla birlikte, yine de yukarıda belirttiğimiz temel özellikleri sürdürmektedirler.

Bütün bu özellikleri kendinde toplayan bu edebiyatların temsilcileri olan Balkan edebiyatçılarının birbirlerini daha iyi tanıması, aramızdaki temasların gelişmesi, iyi komşuluk, barışı sağlamak ruhu içinde işbirliği noktalarında birleşmiş bulunuyor ve biz bütün dünya yazarlarını da barışı ve ilerlemeyi engelleyen güçlüklere karşı çaba harcamaya çağırıyoruz. Sanatçılar ve yazarlar, kültür yoluyla barışı ve iyiliği koruma ve gerçekleştirme gereğini seve seve yerine getireceklerdir. Buna güvenimiz var.

II

Bir Geziden Anılar

Şimdi Bulgaristan gezisinden edindiğim izlenimleri anlatmak istiyorum. Bulgaristan'da gördüklerimi, öğrendiklerimi tanıdıklarıma bütün ayrıntıları ile anlattım, çok ilgi ile karşılandı bunlar. Kimi de inanmadı, inan-

mak istemedi söylediklerime, açıkça «Yalan söylüyorsun, o ülkeyi överek bize toplumculuk aşılamak istiyorsun» demedi de, «Kandırmışlar sizi» dedi, «gördüklerin ancak sana gösterdikleridir, gözünü boyamışlar» dedi. Bunlar anlaşılan çok akıllı kişilerdi, benim gördüklerimi görmedikleri halde yanılmıyorlardı. Bense, gördüğüm halde yanılıyordum, yutmuş oluyordum, böylesine aptalın biri idim. Bizden sonra Sabri Esat Siyavuşgil de Bulgaristan'a gitmiş, gezmiş bizim gezdiğimiz yerleri, Bulgarların başarılarını Yeni Tanin'de birkaç fıkra ile yazdı. Bu fıkralarının birinde, aldığı bir okur mektubundan söz ediyordu Siyavuşgil: «Utanmıyor musun o ülkeyi övmeye» diyormuş okur o mektubunda, «seni kandırmışlar.» diyormuş. Şaşıyordu Siyavuşgil, «Koca ülkeyi beni kandırmak için sinema stüdyosu durumuna getirecek değiller ya...» gibilerden bir söz ediyordu.

Propagandaların, propagandalardan doğma önyargıların gücünü küçümsemeyelim. Bizde yıllardan beri kötülenmiş bir yönetim biçiminin, alışılagelen uslûpla ele alınmaması, kimini yadırgatabilir. Ama unutmamalı ki, alışılagelene uymak ereği ile doğruları tersine çevirip söylemek insana yakışmaz. Nitekim Siyavuşgil de «Ben bir bilim adamıyım, gördüklerimi yazmak, doğruları söylemek benim görevimdir» diyordu o yazısında. Bu sözlere ben de şunu ekleyeceğim: Komşularımızda olanı biteni görmemekle, görmezlikten gelmekle ne kazanacağız? Bilgisizlik üzerine kurulu yargılar mı daha güçlüdür, yoksa bilgi görgü üzerine kurulu yargılar mı? Biz kendi başarılarımıza güveniyorsak, başkalarının başarılarından niçin korkalım? Bana sorarsanız, başkalarının, hele komşularımızın kimi başarıları bizde daha çok çalışmak, daha çok çabalamak hevesini uyandırmalıdır. Sözgelişi, «Bulgaristan'da okuma yazma bilmeyen yok.» dersem, buna karşılık, «Vay hain! Bulgaristan'ı

övüyor.» dememeli, «Ne yapsak da biz de bütün insanlarımızı okutsak, bizde de okuma yazma bilmeyen yok diye övünsek?» biçiminde düşünmeli. Bunun çaresi bulunmuştu. Köy Enstitüleri yıkılmasaydı, bugün bütün Türk çocukları okumuş yazmız durumdaydılar. Köy Enstitüleri'ni yıkan kafanın ne kötü bir kafa olduğu işte ortada. Hâlâ o kafayla, hâlâ önyargılarla, hâlâ gerçekleri görmezlikten gelmekle ne kazanacağız, sorarım!

o

Bulgaristan'da on beş gün kaldık. Bu günlerin çoğu Sofya'da geçti. Sofya'dan başka Filibe'yi, Varna'yı, Burgaz'ı, Balçık'ı, Şumnu'yu gördük, bazı köylerde de kaldık. Öyle ise gördüklerimi anlatmaya Sofya'dan başlayayım:

Sofya. Sofya gibi yeşil, Sofya gibi temiz bir kent daha göstermek, sanırım, çok güçtür. Avrupa'nın birçok kentlerini görmüşlüğüm vardır, hiç biri bende bunca temiz izlenimini uyandırmamıştır. Otomobili az; bu yüzden dönüşümde İstanbul beni şaşkına çevirdi. Otobüsleri, troleybüsleri var; taksi bulmak oldukça güç. Bir akşam, bu yüzden, dostum Paruşev'le birlikte o sokaktan o sokağa gittik, sonunda taksi aramaktan vaz geçtik. Benim tanıdığım sanatçılardan birtakımının özel arabaları vardı. İnsanlar temiz pak. Yırtık pırtık, kir pas içinde kimseye rastlanmıyor. Dilenci diye bir şey görmedim. Kitapçı dükkânları, pastahaneler, eğlence yerleri kalabalık. Bunlar arasında beni özellikle kitapçı dükkânları ilgilendirdi. Büyük caddelerde, diyebilirim ki, dört beş dükkânda bir kitapçı var. Bizim elçi, bir Bulgar'ın İstanbul aleyhindeki bir yazısından söz etti bize. «Ne diyor?» diye sorunca da, «Koca Beyoğlu Caddesi'nde bir taneden başka kitapçı görmedim diyor» di-

ye cevap verdi. Şimdi o kitapçı da kapandı, ne yapacağız? Yukarda da söylediğim gibi, Bulgaristan'da okuma yazma bilmeyen kalmamış gibidir. «Gibidir» deyişim, kimi köylerde birkaç yaşlı adam varmış okuma yazma bilmeyen. Sonuç: Yirmi bin basılan bir roman en çok üç aydan tükeniyor. (Orhan Kemal'in, Aziz Nesin'in, Yaşar Kemal'in kitapları da öyle olmuş).

Beş altı katlı büyük mağazalar var ki, «Lokomotiften başka her şey bulunur» diye şakasını yapıyorlar. Günün hangi saatinde gitseniz, büyük bir kalabalık, harıl harıl alışveriş ediyor. Pazarlık yok, çünkü hepsi devlet mağazaları. Giyim kuşam ederleri bizim paramıza göre, pek ucuz değil. Buna karşılık makine eşya daha ucuz.

Sofya'dan, aklımda kaldığına göre, yirmi kilometre kadar uzaklıkta bir barajı gezerken oradaki bir lokantaya girdik, bir öğle yemeği yedik. Burası turistler içindi ve pahalı idi. Başka bir gece de Sofya'da bir meyhaneye gittik. Bodrum katında idi bu meyhane, üstü de kilise imiş. Çok hoş bir yerdi. Çalgıcılar yerli müzik âletleriyle folklor havaları çalıyorlar, yerli kılığında bir genç kız da türkü söylüyordu. Bu türkülerden birine az sonra biz de katılıverdik. Çünkü tanıdığımız, bildiğimiz bir türküydü.

Eğer benim ilen gelmek dilersen...

Meğer, sorduk, «Makedonya türküsüdür» dediler. Nerden nereye... Onların rakı dedikleri slibova (erik rakısı) içiyor, sahanda sucuk yiyorduk. Biz orada iken kilisenin iki papazı meyhaneye geldi, içtiler içtiler, sonra sallana sallana çıktılar. Çıkarlarken papazın biri yolunu şaşırdı, mutfağa daldı. Yanımdaki Bulgar arkadaşa:

— Şimdi bunlar bu halde nereye giderler? diye sordum.

— Kiliseye, dedi, ötekine berikine öğüt vermeye.

İçkiyi sık sık içiyorlar ama bizim gibi sarhoş olmuyorlar. Bu belki de bizim rakının ağır bir içki olmasındandır diye düşünüyorum. Yoksa Sofya'da iken, nereye çağırıldı isek, güpe gündüz içki ikram ediyorlardı. Tiyatro müdürünün odasına giriyoruz, bakıyorum, bir masa, üstünde slibova, çilek... Bir basımevini ziyaret ediyoruz, bir kapı açılıyor, masanın üstünde slibova, çilek... Hiç unutmam, bütün ziyaretleri biraraya topladığımız o gün, sabahın onundan akşamın onsekizine kadar adamakıllı sarhoş oldum. Gündüz içmeye alışmamışım da ondan diyorum. Slibova beni pek sarmadı, ben daha çok mastikayı ve özellikle onların «bialo vino» dedikleri beyaz şarabı çok sevdim.

Sofya'da üç de ev ziyaret ettik. Bunlardan biri, bizim konukçumuz olan Bayan Donka Melâmet'in evi idi. Bir akşam:

— Hadi sizin eve gidelim, dedim ona.

Belki de ayıp ettim. Kadıncağız evine telefon etti, bizim geleceğimizi haber verdi. E... Bizim de maşallahımız vardı hani, yedi kişiydik. Bayan Donka Melamet'in evi bizi çok sardı; küçük bir daire, mütevazi bir döşeme dayama. Radyoları, pikapları ve televizyonları var. Folklorik müzikten tutun batı klâsiklerine değin bir yığın plâk dinledik. Bu fasıl kapanınca ev sahiplerimiz kendileri başladılar türkü söylemeye. Karı koca bu türküleri çift sesle söylediler. Masamızda on iki çeşit meze vardı. Bay Melamet:

— Bizim hanımın adeti on üç mezedir, ama bu sefer başaramamış, diye takıldı eşine.

İkinci olarak bir ressamın evine gittik. Ünlü ressam Angeluşev'in evi, Vitoşa dağı eteğinde bir villa idi. Angelişev bize Fransız konyağı, sütlü kahve ve tatlı ikram etti. Resimlerini göstermeden önce de Türkiye'den söz

açtı. 1931'de İstanbul'a gelmiş, hayran olmuş bu kentimize. Hele Sirkeci'de tirenden inince, parasını bozmak bahanesiyle etrafını alan ve adamcağıza bir hayli kazık atan madrabazların elinden kurtulduktan sonra asıl Türklerle, doğru ve namuslu insanlarla karşılaşmak onu çok duygulandırmış... Köprü üstünde yaşlı bir sucudan bir bardak su içmiş, iyi bilmediği Türk parasını avuçla uzatmış adama ve yürümüş. Biraz sonra bakmış ki o yaşlı omuzuna vuruyor ve:

— Oğlum, daha alacağın var benden...

diyerek ona birtakım paralar veriyor.

Angeluşev:

— Unutamam bunu, diyordu.

Sonra çalışma odasına geçtik. Angeluşev artık resim yapmıyordu, kitap kapağı yaparak hayatını kazanıyordu. Bu kitap kapakları gerçekten iyi bir beğeninin ürünüydü. Ressamın ayrıca karikatürleri de vardı ve asıl şöhretini bu resimlerle yapmıştı. Birini anlatayım (ki orada çok tanınan bir karikatür); köylü eşeğine binmiş, bacaklarını açmış giderken radyo atom bombası yapmanın yasak edildiğini söylüyor. Köylü de, «Yazık, diyor, tam kalıpları hazırlamıştım.»

Geleceğimiz gün de ozan Valery Petrof'un evine gittik. Valery Petrof'un evi, bizim Levent'e benzeyen bir mahallede idi. İkinci kata çıktık. Orada daha başka tanıdıklarımızı bulduk. Evde, ev sahibimiz, eşi ve kızından başka ozan Bayan Leda Millova ile eşi de vardı. Slibova içtik, pasta yedik ve evsahiplerimizde konuklarının söyledikleri türküleri dinledik. Şiirler de okundu. Bulgarlar, nerede olurlarsa olsunlar türkü söylüyorlar. Caz müziği pek duymadım. Bayan Donka'nın söylediğine göre, daha çok gençler düşkünmüş caz müziğine, sakal da bırakıyorlarmış... Ama işçisinden tutun başbakanlarına kadar, hepsi genel olarak türkü söyleyip yerli

oyunlar oynuyorlar. Bunun üzerinde duruşumun bir önemi var: Büyük kentlerden ayrılıp köylere gidince havanın değişmediğini görüyorsunuz. Bu da sizde tutarlı bir köylü uygarlığı ile karşılaştığınız izlenimini uyandırıyor. Gerçekten de Bulgaristan'da, köylü kentli ikiliği diye bir şey duyulmuyor. Tıpkı bunun gibi, aydın ve halk ikiliği de yok. Aydınlar ve yöneticiler, okumuş köylüler ve işçilerdir. Başbakanlarının asıl mesleği müretiplik imiş. Bizim Yaşar Kemal'in, görünce «Haydut!» diye seslendiği eleştirmen Goşkin, Şumnu'nun bir köyündendi. Benim dedemin dedesinin de Şumnulu olduğunu öğrenince, bir gün Goşkin boynuma sarıldı; bunu gören köylü romancı Kara Slavov da gülerek bana;

— Goşkin Şumnulu'yum diye övünür ama Türkçe bilmez, dedi.

Arkasından da:

— Türkçe bilmeyene Şumnulu denmez, diye ekledi.

Konuştuğum bütün Bulgarlar, üç beş sözcük olsun Türkçe biliyorlardı. İyi bilenlerini ise, bizden ayırmak güçtür.

Sofya'da bir tiyatro, bir opera, bir resim sergisi gördük. Dillerini bilmediğimiz için, tiyatrodaki oyunu bize perde aralarında anlatıyorlardı. Böylece, üç aşağı beş yukarı, bir kanı edindik bu oyun üstüne. Ben beğenmedim oyunu. Düşüncelerimi Bulgar sanatçılarına açtım, çoğu benimle birlik çıktılar. Siyasal bir konuyu işleyen bu oyun inandırıcı gelmedi bana. Buna karşılık oynanış daha iyi idi ve seyircinin ilgisi beni çok duygulandırdı.

Opera için pek bir şey söyleyemeyeceğim, çünkü az opera görmüşümdür ve müzik bilgim yetersizdir. Ama bize söylediklerine göre, iyi ses sanatçıları yurt dışında turnede imişler, biz zayıf olanları dinlemişiz. «Shirli Flüt»ü oynadılar; ama ben hiç de büyülenmedim.

Sergiye gelince... O akşam açılacakmış, kapıda bekleşenler vardı. Edebiyatçılar Birliği Dış İlişkiler Müdürü Bay Stoyanof, o kapıdan girdi bu kapıdan çıktı, sonunda bizi salona aldı. Dışarda bekleyenler buna içerlediler. Vasil İvanof adlı ressam, sergisine Kozmos adını vermişti ve bütün resimler kozmos'la, roketlerle ilgili idi. İlk bakışta ilgi uyandırmasına karşı, resimlerin biteviyeliği, sonunda serginin çekiciliğini azaltıyordu. Yeni ressamlardandı bu Vasil İvanof ve öteki ressamlarca pek de tutulmadığı anlaşılıyordu. Sözgelişi Angeluşef, bize yeni resimden söz açtığı sırada demişti ki:

— Biz soyut ya da non-figüratif denen resme karşı değiliz, ama bu türlü resimlerden halk anlamıyor. Ne için yapıyorlar, kendileri için mi? Biz Batı'nın büyük resmini taklit etmemeliyiz, onlar bize ancak teknikte önderlik edebilirler. Biz kendi renklerimizi, kendi biçimlerimizi ortaya çıkarmalı, kendi konularımızı bulmalı ve halkımızın beğenisine seslenmeliyiz.

Tartışma bizdekine benziyordu ve kolayca bir sonuca bağlanır gibi değildi. Çünkü resim sanatında uzun bir geçmişi olmayan ülkelerde gerçi halk yeni resme karşı koyuyordu ama, aynı halk kendi eliyle yarattığı yapıtlarda, kilimlerde, çoraplarda, el işlerinde çok stilize figürler kullanıyor ve bu figürler zamanla anlamsız, soyut biçimler durumuna geliyordu.

Gerçi Batı'nın soyut anlayışı ile, doğu sanatlarının soyut biçimlerine kaynak olan inanışlar arasında hiç de benzerlik yoktu; Batı gene doğaya yönelirken, doğanın özünü araştırırken bu aşamaya gelmişti; Doğu ise doğadan kaçarak, mistiklerle. Bu bakımdan mistik inanışlara bağlı geri kalmış toplumlar için doğaya öykünen resim ilerici bir görev görmüş oluyordu.

Ancak bu durumu benimseyip onunla yetinmek ise, bizi Batı toplumuna uzaktan bakıp onlara imrenmekle

ve onların yaptıklarını kendimize neden yasak ettiğimizi sorup durmakla sonuçlanabilirdi.

Bunları Angeluşev'e aşağı yukarı böyle söyledim, düşündü, cevap vermek istemedi. Bende kalan izlenim şudur ki, soyut resim ya da non-figüratif resim diye adlandırılan yeni resim konusunda, ağır basan resmî bir tutum yoktu. Bulgaristan'da, yaşlı ressamların ya da düpedüz yeni resme karşı olanların davranışları vardı.

Dönüşümde, Angeluşev'le konuştuklarımızı ressam Nurullah Berk'e anlattım; Angeluşev'e hak verir biçimde konuştu Nurullah Berk. Demek, aşağı yukarı, dünyanın her yanında yapılmakta olan bir tartışma Bulgaristan'da da sürüyordu. Anlaşılan, orada da, bizde olduğu gibi, yeni resmi tutmayanlar ağır basıyordu. Ancak bu direnişe boş verip bildikleri, istedikleri gibi resim yapan ressamların varlığını da söylemeliyim. Burgaz'da sergisini gezdiğimiz Yorgi Bayef bunlardan biriydi. Yorgi Bayef'in resimlerinden, Bulgaristan gezisine sıra geldiği zaman söz edeceğim.

Bir bayram: Sofya'da Gençlik Bayramı'nı gördük. Dimitrof'un anıt kabri önünden binlerce genç geçti. Bu geçit töreninin özellikleri şunlardı: Gençler uygun adımla yürümüyorlardı; rahat, güle oynaya, türkü söyleyerek, onları selâmlayan devlet adamlarına el sallayarak geçiyorlardı. Kimi başının üstüne küçük çocuğunu oturtmuş, kimi biraz daha büyük çocuğunun elinden tutmuş; resimler, afişler taşıyorlar; Kiril alfabesinin harflerini tutuyorlar, okuma yazma marşı söylüyorlar:

Okuma yazma bilen uluslar yok olmaz.

Dünyanın birtakım büyük düşünürlerinin, sanatçılarının fotoğrafları ellerinde, çiçekler atıyorlar, gülüyorlar,

hep birden bağırıyorlar. Gençlik örgütleri, okullar, çalışma kolları birbirinin arkasından geliyor. Son dalga alanda ulusal oyunlar oynadı ve tören orada böylece bitti.

Eskiden bizim Köy Enstitülü öğrenciler de böyle bini bir yerde halay çekerlerdi diye düşünüp üzüldük...

Bu geçit resmini ben, Bulgar Başbakanı'nın daveti üzerine, Dimitrof'un anıt kabri üstünden, devlet büyüklerine ayrılan yerden izledim.

Yolda. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce tirenle geçmiştim Bulgaristan'dan; toprağının verimliliği, işlenmişliği o zaman da gözüme çarpmıştı. Bu sefer, konferanstan sonraki gezimizde, bunu daha yakından gördüm. Toprağı bilen, bir toprak çocuğu olan Yaşar Kemal gezi ertesi Sofya'da yapılan bir basın toplantısında, gazetecilerin bir sorusu üzerine, şöyle dedi: «Toprak da yaratılır ve Bulgarlar dünyamıza güzel bir toprak armağan etmişler.» Filibe'ye doğru giderken sağımızda solumuzda uzanan işlenmiş toprakları seyrediyor, bir yandan da Bulgarların toprakta neler yaptıklarının öyküsünü dinliyorum:

Devrimden önce de büyük toprak sahipleri pek çok değilmiş Bulgaristan'da. Devrim hükümeti, toprağı uluslaştırma yolunu tutmamış, kooperatifler kurmuş; köylüler de kendi toprakları oranında ortak olmuşlar bu kooperatiflere ve toprağı beraberce işlemeye başlamışlar. Ortak çalışma ve makineli üretim verimi birden arttırmış. En önemlisi küçük köyler halkının kooperatif merkezlerinde toplanmasıdır. Bırakılmış küçük köyleri yollardan geçerken görüyorsunuz. Böylece bizdeki küçük köyler kalmamış Bulgaristan'da, onların köy dedikleri yerler, bu kooperatif merkezleridir. Küçük köyler biraraya gelince, öteki işler de kolaylaşmış; sekiz sınıf-

lık ilokulu ile, hekimi, ebesi, daha büyükçe ve zenginleşmiş kooperatif merkezlerinde dinlenme evleri ve mağazaları ile temel kurullar birbiri arkasına ortaya çıkmaya başlamış. Türklerin daha yoğun olarak bulundukları bölgeleri gezdik, buraların kooperatiflerinde yetişmiş tarım ve makine teknisyenlerini, öğretmenleri, örgütlerde çalışan aydın Türkleri tanıdık. Türkler, Bulgaristan toplumculuğunun kurulmasında etkin ve yararlı güçler olmuşlardır. Yaşlı bir köylü gördük, bize «emekli köylü» olduğunu söyledi. Altmış yaşını geçtiği için kooperatifinden emekli aylığını alıyor. Ama arada bir ufak tefek başka işler de yapabilecek güçte olduğu için kazancını arttırabiliyordu. «Ne yapayım ki yaşım ilerledi, sosyalizmi gençliğimde bulsaydım...» diye yakındı bize.

Öğrencilerin okula devamsızlığı diye bir sorun olup olmadığını sorduk. Böyle bir sorunla karşılaşmadıklarını söylediler. Çünkü kooperatif köyündeki bir köylü, küçük çocuklarını okuldan alıp tarlada çalıştırmak zorunnu duymamaktadır, toprağın işlenmesi ortak bir çabadır.

Sekiz sınıflık ilkokulu bitirenler, kentlerdeki, başkentteki yüksek okullara gidiyorlar. Çoğunun teknik okulları (onlar teknik diyorlar) yeğlediklerini gördüm.

Kooperatif üretimi bu yolda gelişedursun, yirmi yıl içinde toplumcu eğitim ile yetişen köylü çocukları, toprak üstündeki mülkiyet haklarını da kooperatife bırakmışlar. Böylece bütün köyler halkı, kooperatiflerinin emekçisi durumuna gelmişlerdir.

Filibe yolu üzerinde bir köyde durduk, bir ya da birkaç köy evi gördük, köylülerle bir süre konuştuk. Odaları tertemiz ve bakımlı idi, kimi evde çamaşır makinesi vardı. Televizyon ve radyo köylere girmiştir.

Filibe. Büyük, şirin bir kent Filibe. Gerçi çok kalmadık, ancak bir öğle yemeği yiyip büyük caddelerinde ve parkında dolaştıktan sonra yola koyulduk. Gideceğimiz çok yer vardı daha. Parti merkezi olan yapılar, bütün kentlerin büyük alanlarına bakan koca koca yapılardır. Bu yapıların alınlarında, parti ileri gelenlerinin büyük boy fotoğrafları asılı. En başta kurucuların, Dimitrof'un, Kolarov'un resimleri, onların yanı sıra öteki yöneticiler... Sofya'da ise bunlarla birlikte, devrimden önce kendi alanlarında büyük işler başarmış kimselerin resimleri de asılıdır. Bu arada eğitimciler, ozanlar, sanatçılar da var. Çoğu zorbalık yönetimlerinin kurbanı olmuşlar, öldürülmüşlerdir. Bütün çalışma yerlerinde, müzelerde, okullarda, faşistlerin öldürdüğü devrimcilerin fotoğraflarını görüyorsunuz. Genç kızlar ve delikanlılar çoğunlukta. Faşistlerin öldürdüğü insanların sayısı otuz bini buluyormuş. Kentlerin, kasabaların müzelerinde devrim olaylarını canlandıran köşeler var; bu köşelerde sık sık Türklerin de fotoğraflarını görüyorsunuz. Faşistlerden saklanan partizanlar en çok Türk köylerine sığınıyorlarmış, «Oralara sığınınca kendimizi emniyette sayardık.» diyorlar.

Burgaz. Burgaz'da Belediye'yi ve bir de Yorgi Bayef'in resim sergisini ziyaret ettik. Belediye Başkanı bölgenin tarım, sanayi işleri üstüne ve bir de turizm konusunda bilgi verdi. Turizm sorununa özellikle Varna'ya sıra geldiğinde değineceğim. Burada şunu söylemekle yetineyim: Gittiğimiz bütün büyük kentlerde ünlü Balkan otelinden başka gerçekten rahat, temiz, modern oteller var. Hemen hepsinde de turist kalabalıklarına rastgeldik. Bulgaristan'ın Karadeniz kıyıları, kuzey ve Orta Avrupa halklarını çekmektedir. Turistler buralarda rahatça eğlenip yıkanıyorlar. Burgaz'dan sonra ta Balçık'a değin, artık bütün bu kıyı, dinlenme ve eğlen-

ce yerleri ile dolu büyük bir plâjdır. Plâj kasabaları, bakımlı bahçeler ve parklar içindedir, yapılar modern, eğlence yerleri batı ile yarışacak nitelikte.

Yukarıda, Yorgi Bayef'in resim sergisini anlatacağımı yazmıştım, biraz da onun üzerinde durayım. Yorgi Bayef modern bir ressamdır. Avrupa'da bulunmuş. Resimleri, yeni resme karşı olanları da yadırgatmayacak bir uslûpla yapılmış, sergi bütünü ile belli bir anlayışa sıkı sıkıya bağlı kalınarak yapılmış resimlerden çok, değişen ve arayan bir ressamın yapıtlarını toplamış izlenimini bırakıyor. Ressamla konuştuk, o da bunun böyle olduğunu söyledi ve gelişme yolunu resimler üzerinde gösterdi bize.

Burgaz'da kaldığımız o gece, Burgaz'la Varna arasında yeni açılmış bir gece kulübüne dâvet edildik. İçerisi turistle dolu idi. Caz ve numaralar iyi. Striptiz yoktu.

Varna. Bu güzel ve aydınlık kent, dünya çapındaki ününü hak etmiştir. Caddeleri, parkları düzenli ve temiz; yapıları güzel, kahveleri ve lokantaları modern, mağazaları belki Sofya'dakilerden de zengin. Biz, Bulgar yazarları için yazlık dinlenme evi olarak yapılmış, denize bakan bir yapıda kaldık. Odalarımız, ferah ve banyolu idi. Biz orada iken, öteki Balkanlı delegeler de geldiler. Buluşma hepimizde neşe yarattı. Bulgar yazarları tatillerini burada geçiriyorlar. Dinlenme evinin müdürü sempatik bir adamdı, bize kendi mastikasından getirtti.

Varna'nın turizm işinde bunca ileri gitmesinin nedenlerini ilk bakışta anlıyorsunuz. Bir kez, büyük otellerden tutun, geceliği bir levaya (yedi buçuk lira) tek odalı evlere değin her keseye göre kalınacak yeri var. Bu yerler, bakımlı, yemyeşil parklar içindedir. Kadın-

lar, her saatte bikini ile, mayo ile dolaşabilirler. Sevişenleri, birbirine sarılmış olarak dolaşanları, öpüşenleri, rahatsız etmek şöyle dursun gözetleyen kimse yok.

En ufak cıgaracısından en büyük mağazasına değin bütün alışveriş yerleri devlet eliyle yönetildiği için, hiç bir yerde pazarlık yoktur. Ancak çalışma saatleri dışında açık dükkân bulmak çok güç oluyor. Ben bunu bir turizm bölgesi için uygun bulmadığımı söyleyince arkadaşımız Donka Melâmet:

— Ne yapalım, diye karşılık verdi, çalışma saatlerine uymak zorundayız. Buralardaki dükkânlar için bir ekip daha kullanma yolunu da tutamıyoruz, çünkü iş gücüne başka yerlerde ihtiyacımız çok.

Bölgenin tarih bakımından en ilginç yeri Nessebr. Yalnız şunu hemen ekleyeyim, soruşturduklarımdan anladığıma göre, Bulgaristan'da arkeolojik kalıntılar pek zengin değildir. Gezdiğim müzelerdeki en eski kalıntı örnekleri, bilemediniz Helenistik bir iki küçük parça ile kalıyordu. Bizim toprakların bu alandaki zenginliği, sanırım dünyanın hiç bir yeri ile ölçülemez. Nessebr'de ise bir iki Bizans kalıntısı vardı. Bunlardan biri onarılmıştı. Bazilikanın duvar süslemeleri, geçen yıl Amasra'da gördüğüm bir bazilikanın duvar süslemeleri ile aynı idi: Beş altı köşeli keramiklerden yapılmış yarım daireler. Bunlar, onarılmış olan kilisenin duvarlarında renkli camlarla bezenmişti. Bulgarlar, bir yarımada olan ve eski yapıları bulunan Nessebr'i, kendi havası içinde yaşatmak için tedbir almışlar: Eski evleri onarıyorlar. Böylece denize bakan ahşap, kârgir yapılar, kendi uslûplarında yaşatılmış ve görünü zenginleştirilmiştir.

Romanya sınırına yakın olan güzel Balçık kasabasını da gördükten sonra Varna'daki dinlenme evine döndük, eşyamızı topladık ve otomobillerle Şumnu'ya doğru yola çıktık.

Şumnu. Daha Soyfa'ya indiğimiz sabah, bizi istasyonda karşılayanlar arasında bulunan Bulgar Edebiyatçılar Birliği Dış İlişkiler Müdürü Bay Stoyanof bana Şumnulu olduğunu söylemiş ve gülerek:

— Bütün büyük adamlar Şumnu'dan çıkar, demişti.

Böyle bir fırsat gelmiş ayağıma kaçırır mıyım, benim de dedemin dedesinin Şumnu'lu olduğunu söyledim. Bay Stoyanof, bu sözümü, savma yeni bir belge olarak almak nezaketini gösterdi. Onlar Şumnu'ya «Şumen» ya da «Kolarovgrad» diyorlar. Çünkü partinin Dimitrof'la birlikte kurucusu olan Kolarov oralı imiş. Yolda Şumnu üzerine bu çeşit şakalaşmalar daha da hızlandı. Eski bir Türk kentine gidiyorduk, bu bizi duygulandırıyordu. Öğleye doğru vardık Şumnu'ya; arabalarımız büyük cadde üstünde, bir yapının önünde durdu. Bizi karşılayanların çoğu Türktü. Bunların arasında genç bir Türk milletvekili, kadın erkek tiyatrocular ve siyasal, toplumsal örgütlerde çalışan Türkler vardı. Bizi slibovalı, bialo vinolu, sucuklu, ekmek peynirli bir sofrada «ağırladılar.» Burada söylevler verildi ve günümüzü nasıl geçirmek istediğimiz soruldu. Tasarılar arasında bir köye gitmek vardı. Bu köy, Şumnu'dan elli kilometre kadar uzakta idi. Biz ikiye ayrıldık, köye gidecekler yola koyulduk.

Orada geçirdiğim o güzel günü unutamayacağım. Büyük bir Türk köyü idi bu. Öğle yemeği zamanı epey geçmişti. Baktık ki, köyde bize büyük bir sofra hazırlamışlar. Belki otuz, kırk kişi oturduk bu sofraya. Gelmeseydik ayıp olacakmış, bekliyorlarmış bizi. Aramızda kadın erkek Türk öğretmenler, kooperatif teknisyenleri vardı. Şerefe içmeler arasında söylevler verildi; şiirler okundu, türküler söylendi. Türk türkülerinden sonra, Bulgarlar da Bulgar türküleri söylediler. Rusya'da oku-

muş genç bir Türk teknisyeninin kooperatif üretimi ve makineleri üzerine verdiği ilginç bilgileri dikkatle dinledik. İsmailova adlı genç bir Türk hanımı, Moskova'daki dünya kadınlar toplantısına katılmış, anılarını anlattı bize.

Bu sırada şoförümüz, pek efendi bir adam olan Drago, yorgunluğunu gidermek için uyuyormuş, bu yüzden yemeğe katılmamış bizimle. Ona yiyecek öte beri derledikten sonra artık ayrılık saatinin geldiğini söyledik. Ama bırakmıyorlardı bizi bir türlü, akşama kalmamız için direniyorlardı. Köyün alanına çıktık, der demez köylüler toplanıverdi oraya, bizi sardılar. Öpüşmeler sarılmalar arasında köylülerle konuşmaya başladık. Güleryüzlü, şakacı, konuşkan kimselerdi bu köylüler... Hele yaşlıları... Hepsi birer nükte küpü. Bu yaşlılardan biri ille bir söylev vermemi istedi benden. Yakamı güç kurtardım, «Böyle konuşalım, daha iyi değil mi?» dedim. Bunun üzerine Yaşar Kemal'in üstüne atıldılar. «Anlat bakalım, şu İnce Memed'i nasıl yazdın?» dediler. O da anlattı. Ben bu ara yaşlı bir köylüye, «Yerli oyunlarınız nasıldır? Nasıl oynarsmız?» diye sormuş bulundum, hani lâf kıtlığında derler a, o türlü bir söz. Kaçırır mı alay fırsatını bizimki, «İki elimizi kaldırır oynarız.» dedi, sonra da «Sen şimdi onu bırak da bir şeyler söyle!» diye ekledi. İstanbul'u soruyorlar, Türkiye'yi soruyorlar, «Biz iyiyiz ya, siz nasılsınız?» diyorlar. Küçük kızlar, sekiz sınıflık zorunlu ilkokulda okuyan küçük çocuklar adreslerini yazıyorlar bize, bizden adreslerimizi alıyorlar; mektuplaşalım diyorlar.

Nasıl da üzülerek ayrıldık onlardan. Vaktimiz azdı, daha kalırsak yolda gecikecektik. Resimler çekirdikten sonra otomobillerimiz yola koyudu.

Gece yarısına doğru Selvievo'ya geldik, kentin alanında kum gibi insan kaynıyordu: kahveler, dondurma-

cılar, pastacı dükkânları hınca hınç dolu idi. Yaşar Kemal, Bayan Donka ve ben, içki verilir bir yer olduğunu benim ta uzakta sezdiğim bir dükkâna girdik. Hem içki, hem dondurma, hem yiyecek veren bir yer burası. İçkilerimizi ayakta içiyorduk, bir ara Yaşar Kemal kayboldu, sonra yanımıza gelip:

— Ben şu masada ahbaplar buldum, dedi.

Nasıl bulur? Merakla o masaya gittik. Çocukları ile iki aile oturmuş dondurma yiyorlar. Bulgarca'dan başka dil de bilmiyorlar. Arkadaşımız Donka aracı oldu. Meğer iki adamdan biri Selvievo'nun belediye başkanı, öteki de yardımcısı imiş. Masalarına oturduk. Ben belediye başkanına:

— Şikâyetçi olduğunuz bir şey söyleyin, diye tutturdum.

Adamlar düşünmeye başladılar. Bunun üzerine Yaşar Kemal:

— Canım, karılarımızdan şikâyetçiyiz deyin bari, dedi.

Bu sözler gülmelere yol açtı. Sonra Başkan, yollarının iyi olmadığını söyledi. Bizim, geçtiğimiz yolları beğendiğimizi söylememiz üzerine de:

— Ona ne bakıyorsunuz, öteki yollarımız hiç iyi değildir, diye cevap verdi.

Gece yarısından sonra Sofya'ya, kaldığımız Vranya Sarayı'na vardık.

Son. Bulgarlar, iyi, güleryüzlü, dürüst insanlar. Birbirlerini seviyorlar; içlerinde biri değerli bir iş mi yapmış, bir çalışma kolunda yeteneğini mi göstermiş, onu övüyorlar, destekliyorlar. Birbirlerine çelme takmıyorlar, birbirlerinin gözünü oymuyorlar. Onun için bir Bulgar dostuma:

— Siz birbirinizi sevdiğiniz için toplumculuğu başarı ile kurmuşsunuz, dedim.

Gerçekten de bugün Bulgaristan temel sorunlarını çözmüş, ilerleme yolundaki engelleri temizlemiş, yükselme ve gelişme için gerekli koşulları düzenlemiş bir ülkedir, yakında daha büyük başarılarını bütün dünya duyacaktır. Gördüğüm ilk sosyalist ülke olan Bulgaristan bende çok olumlu izlenimler bırakmıştır. Bu çalışkan ve dürüst komşularımızın, Türkler için iyi duygular beslediklerini de söyleyeyim.

MACARİSTAN

«Şok Van»

Balkan uluslarının dillerinde pek çok Türkçe sözcük bulunduğunu anlatan şöyle bir hikâye dinlemiştim geçen yıl Sofya'da. Bir Bulgar bir Yugoslav'a sormuş:

— Sizin dilinizde de çok Türkçe sözcük var mı?

Yugoslav Türkçe olarak:

— Yok be kardeşim, demiş.

Bu soru bir Macar'a sorulsa,

— Şok van...

karşılığı alınırdı; «çok var» demektir.

Macarlar dillerindeki Türkçe sözcüklerde Türkçe'nin temel fonetik kurallarına kimi yerde bizden daha bağlıdırlar; sözgelişi «elma» demezler, «alma» derler. Bundan başka birtakım Türkçe sözcükleri de, bizim unuttuğumuz ya da bıraktığımız gerçek anlamları ile kullanırlar: «Atya» Macarcada «baba» demektir; bizse «ata»yı soysop, dede karşılığı işletegelmişiz. Özbekistan'da da «baba» demiyorlar, «ata» diyorlar. «Baba» sözcüğünün bize Hititçe'den kalmış olduğunu Halikarnas Balıkçısı'nın yazılarından yeni öğrendim.

Türklerle Macarların aynı ırktan olmaları ile övünen bir Macar ressam, birgün Peşte'de bana:

— Bizim en büyük yanlışımız geçmişte birbirimizle savaşmamız olmuştur, dedi. Yoksa Türklerle Macarlar birleşselerdi bütün Avrupa'yı süpürürlerdi.

Neyse, bir fırsattır kaçırmışız. Ancak gene de biz bir Macar'a:

— Sizin diliniz Türkçedir, siz Türk'sünüz...

Dememeliyiz, hoş kaçmaz, dikkat etmeli. Bu türlü konulara övünme iddiası karıştı, söz duygusallığa vuruldu mu, en azından ayıp kaçıyor çünkü. Hele Macarca ile Türkçenin yakınlığından, Macarların Türk asıllı (ya da Orta Asya asıllı) olmalarından başka dünyada «bilimsel bir bilgisi» bulunmayanlarımız bu konuyu fazla kurcalar, ikide bir öne sürerlerse tepkisi biraz tersçe de olabilir. Çünkü biz, «baba» demeyip «atya» diyen Macar'a benzemeyiz; nitekim Karagöz'ü bilmeyen Özbek'e de benzemeyiz pek. Soylar ve diller kökte ne denli bir olursa olsun, yerler ve o yerlerin tarihleri yepyeni halklar, başka başka uygarlıklar yaratıyor. Benzeşmekse, sözgelişi komşularımız Ukraynalılar ve Bulgarlarla daha çok benzeştiğimizi söylerim ben.

«Batı» neresi?

Doğularına biraz küçümseyerek baktıkları söylenen Macarların, Batı karşısında kompleksli olduklarını anlayınca şaştım. Batı'yı görmüş olmakla, Batı.da bulunmuş olmakla övünmelerinden değil sadece, «Batı'yı neden taklit etmeli efendim? Bizim benliğimiz yok mu?» diye tartışmalarından da çıkıyor bu. Batılılaşmak isteyen Türkiye'nin bir sorunu sandığım bu tartışmayı geçen yıl Bulgaristan'da da bulmuştum. Sonra daha öteye,

Yugoslavya'yı da aşarak Macaristan'a gittim, orada kuzey batı sınır kenti olan Estergon'a (Macarlar Estergom diyorlar) kadar uzandım, Estergon'dan Tuna'nın öteki yakasına bakarsanız, fabrika bacaları ile Çekoslovakya'yı görürsünüz, demek Avrupa'nın ortalarında idim. Ama gene «Batı'yı neden taklit etmeli efendim?» tartışması... Peki bu «Batı» dedikleri neresidir? Yoksa sadece Fransa ile İngiltere olmasın?

Paris'ten yeni gelen Pertev Boratav'la geçende bunu konuşurken, Boratav:

— Vallahi Fransa da değil, dedi. Orada da arıyoruz, bulamıyoruz.

Sabahattin Eyuboğlu'nun André Malraux'dan dilimize çevirdiği ve Çan Yayınları arasında çıkan «Turan Yolu» adlı kitabı okuyanlar bilirler. André Malraux'un babası, Alman İmparatoru'nun adamı olarak İstanbul'a gelir, Enver Paşa ile sıkı fıkı bir dostluk kurar ve onun buyruğu ile «Turan»ı aramaya gider, dolaşır aylarca Asya bozkırlarını, dönüşünde:

— Bulamadım Turan'ı, yokmuş, der Enver Paşaya.

Sakın «Turan» gibi bir şey olmasın bu «batı» dedikleri?

Sahte bir ülkü, utanmazca çıkarların sarıp sarmaladığı bir uygarlık örtüsü, bir aldatmaca, donmuş bir yargı, ya da bir zorbalık aracı olarak Batı elbette dışardan uydurulmuş, aranıp bulunmayacak bir şey değildir; dünyaya yayılmıştır o, kendi coğrafyası dışında da bütün özellikleri ile yakalanabilir. Ancak Mustafa Kemal'in «Batı'ya rağmen batılı olmak» diye anlattığı bir başka Batı daha var ki, çelişkileri içinde anlaşılmak ve geçmişinin özlü deneyimlerinden yararlanan, canlı ve yaratıcı yanı ile ele alınma koşulu altında bu Batı'yı da artık belli bir coğrafyada oturur sanmak doğru olmaz derim; kalelerle kapatılmış, çekmecelere kilitlenmiş değildir ki

gittiğimiz bir yerde elimizle koymuş gibi bulalım, yaygındır, her an yeniden yaratılmaktadır ve belki en sonunda kendi içimizde bulacağız, kendimizde yaratacağız onu. İşte bizde biraz başka bir biçimde, Macaristan'da biraz başka bir biçimde tartışılan, hem küçümsenen, hem önem verilen «Batı»nın karmaşıklığı sanırım buradan geliyor. Peşte'nin Sanatçılar Sitesi'ndeki güzel evinde, Batı'nın yeni resim ve yonut akımlarını küçümseyen genç yonutçu, bu tutumu ile hangi batıya kızmaktadır? Kapısında Avrupa'nın yüz yıllık lokantası olduğu yazılı Matyas Pince'de «Avrupa'nın en ünlü çigan orkestrası bizdedir» derlerken, Peşteliler hangi batı ölçüsüne göre konuşuyorlar? Ünlü baritonları Gavurof'un daha çok Avrupa'da gezdiğini, orada alkışlandığını söylerken Bulgarlar niçin övünüyorlar? «Ama balemiz!» diyen Moskovalı, Avrupalının yüzünde belirecek hayranlık çizgilerini niçin öylesine gururla bekliyor? Ve şunu da ekleyerek konumuzun başlangıcına dönelim: Doğularında kalan ülkelere yukarıdan baktıkları doğru ise, Macarlar kendilerini batılı saymakta ve bununla övünmektedirler; ama «batıyı neden taklit etmeli?» dediklerinde —bırakalım taklidin iyi ya da kötü olduğunu— kendilerini batıdan ayrı gördükleri için onlara batılı demek pek de kolay olmuyor. Biz kendimizi doğu ile batının sınırında sayarız ya, bu sınır belki de asıl Macaristan'dadır.

Ancak durumu daha iyi anlamak için, konumuza bir de şu açıdan bakmak gerekir: Macaristan İmparatorluğu zamanında elindekini avucundakini sömürgenlerine veren Macar köylüsü, faşist Horty'nin gününde yarı aç yarı tok, okulsuz, hekimsiz, özgürlükten yoksun, inim inim inleyen Macar halkı, kurtuluştan sonra kendi yaşamına egemen olmuş, uygar bir toplumun insanları için gerekli bütün kurumlarını yaratmış, geriliklerinden sıy-

rılmış, Avrupa'nın ortasında başını dik tutan bir toplum olarak yerini almıştır ve konumuz bakımından asıl önemli olan, bir Avrupalı tarafından küçük görülmekten kurtulmuştur. Dahası var, eski sömürgenlerini küçük görmek sırası şimdi ona gelmiştir. Çünkü batıya öğretecekleri vardır, örnek olarak göstereceği kurumları vardır.

Dünya değişiyor, Avrupalınm bütün dünyada kendisini efendi saydığı günler artık geridedir. Geçen gün Çetin Altan'ın da dediği gibi, bırakın sosyalist Macaristan'ı, bütün geri kalmış ülkelerin aydınları, dünyayı tanıdıkları, dünyanın gidişini bildikleri için bugün artık kapitalist ülkelerin kişileri karşısında başlarını dik tutarak konuşmakta, çoğu konuda onlardan daha isabetli konuşmaktadırlar. Bunun nedeni, sosyalist dünya görüşünün gücünde saklıdır.

İlk gün

Bulgaristan yolculuğundan tam bir yıl sonra Macaristan yolu göründü. Macar Kültür Münasebetleri Enstitüsü, eşimle beni, 15 gün için Macaristan'ı görmeye dâvet ediyordu. Bir sosyalist ülke daha tanıyacaktık, güzelliği dillere destan Peşte'yi görecektik. Macaristan'daki yazarlarla, sanatçılarla tanışacaktık. 7 mayıs 1965 cuma günü trenle yola çıktık. Bulgaristan'dan Yugoslavya'dan geçerek pazar sabahı gün doğarken uçsuz bucaksız yeşil Macar ovasına girdik. Macaristan'ı Avrupa'nın buğday ambarı diye bilmemiz işte bu güzel, bakılınakla doyulmaz ovadan ötürüdür. Ama sonradan öğrendim ki Macar ovası, altında çekilmiş bir denizin kumları yattığı için, sanıldığınca verimli değilmiş. Düşünün, onun bütün verimlini de eskiden başkaları Macar köylüsünün

elinden alıyormuş. Bugün bu ovanın toprağı onarılmakta, zenginleştirilmektedir. Deyim yerinde ise, demek ki Macarlar topraklarını da yeniden yapıyorlar.

Sabahın erken saatlerinde Peşte'ye vardık. Bizi istasyonda konukçumuz Bayan Polgar Judith karşıladı, İngilizce biliyor, iki yıl Amerika'da kalmış, şimdi bir tiyatroda diksiyon öğretmeni.. Konuşkan, bilgili, özellikle Macar sanat ve edebiyatını bilen bir kadın. Ama otomobilimizin kalkması ile istasyon alanını dolanıp otelimizin önünde durması bir oldu. Sabatçak otelidir bu, özgürlük demek. Avrupa'nın her yeri için birinci sınıf, konforlu bir otel. Judith, öğleden sonra buluşmak üzere bizi odamıza bıraktı gitti. Ama biz yıkanıp kahvelerimizi içtikten sonra, Judith'in sandığı gibi dinlenmek ve biraz da uyumak üzere yataklarımıza girmedik, attık kendimizi Peşte'nin sokaklarına, yürüye yürüye Tuna'nın yanına geldik (Macarlar Duna diyorlar), Tuna üzerindeki köprülerden birinden karşıya, Buda'ya geçtik. Öğleye kadar dolaştık orada. Öğle yemeğimizi Tuna'ya bakan bir lokantada yemek istiyorduk. Önümüze gelene böyle bir lokantayı nerede bulacağımızı soruyor, fakat hep yabancı dil bilmeyenlerle karşılaştığımız için derdimizi bir türlü anlatamıyorduk. Sonunda özel arabaları ile pazar tatili yapmaya giden bir aile, çat pat bir İngilizce ile isteğimizi anladılar, gidecekleri yere gecikmeleri pahasına bizi arabaları ile Otel Duna'nın lokantasına bıraktılar. Garson Türk olduğumuzu anlayınca masamıza bir Türk bayrağı koydu ve bize harikulâde Macar yemekleri getirdi. Harikulâde diyorum, gerçekten de Macar mutfağı çok zengindir. Öylesine ki kolay kolay yemek seçemezsiniz, aklınız öteki yemeklerde kalır. Yıllardan beri ününü duyduğumuz Tokay şarabını istemekte de gecikmedik. Oysa Tokay şarabı pek kolay bulunmuyor orada, anlaşılan ihraç malı olduğundan... Ama

Macarlar ondan daha iyi şarapları olduğu için övünüyorlar. Hakları da yok değil.

Öğleden sonra Judith bizi otelden aldı ve Ulusal Galeri'ye götürdü. Peşte, müzeleri bakımından çok zengindir. Ulusal Müze, Güzel Sanatlar Müzesi, Etnografya Müzesi, Uygulama Sanatları Müzesi, Doğu Asya Sanatları Müzesi, Petöfi Müzesi ve Ulusal Galeri. Ulusal Galeri'de Rönesans ve Barok sanatı ürünlerinden başka ve özellikle çağdaş Macar sanatının yapıtları toplanmıştır. Çağdaş Macar resminin aşağı yukarı 150 yıllık bir geçmişi var. Demek bizden biraz daha eskidirler bu alanda. İlk ressamları (klâsikleri diyeyim) sağlam bir resim geleneğinin temelini atmış olan güçlü sanatçılardır. Ama ben, bir Şeker Ahmet Paşa'yı bulamadım orada. Şunun üzerinde önemle durmak istiyorum, sosyalist ülkelerde, özellikle Macaristan'da geçmişin değerlendirilmesi, hele güzel sanatlar alanında, hayranlık ve gıpta uyandıracak niteliktedir. Hiç bir yapıtı, hiç bir belgeyi savsaklamamışlar, geçmişte ne yaratınışlarsa tümünü müzelerinde toplamışlar, onlarla övünüyorlar. Oysa bizim Şeker Ahmet Paşa'nın baş yapıtları, akrabası rahmetli edebiyat öğretmenim Yahya Saim Bey'in evindedir. Macar empresyonistlerinden çok daha güçlü bir ressam olan Nazmi Ziya'nın çoğu resmi, akrabası Rasih Güran'ın evindedir. Sanatseverliğimiz demek ki bu resimleri toplumun malı yapacak güce erişmemiş daha. Yalnız bu resimleri toplamak için bile sosyalist olmaya değer.

Ulusal Galeri'de benim en çok sevdiğim ressam Csontavry (Çontvari okunacak) oldu. Van Gogh'un doğduğu yılda doğmuş ve en önemli yapıtlarını Picasso'nun ortaya çıktığı yıllarda vermiş olan Csontvary bence Avrupa'nın en önemli ressamlarından biridir. Resmin özünü bulmuş ve primitiflerden çağımıza değin onun bütün

macerasını yaşamıştır... Sonra delirmiş. Biz müzeden çıkarken Csontvary'nin iki röprodüksiyonunu satın aldık, fakat ne yazık ki çok sevdiğim o resimler dönüş yolculuğu sırasında kayboldu.

İlk günü şuracıkta bitirelim. (Ama Macaristan anılarımı gün gün yazacağım sanılmasın, çünkü not tutmadım, belleğimde de kalmaz ve böylesi daha iyidir. Ben bu yolculuklarımda defter kalem taşımadım yanımda, açık tuttum bütün izlenimlere kendimi, notlarıma bakacağıma izlenimlerimi yokluyorum yazarken. Bu bakımdan pek de bilgi edinemeyeceksiniz bu yazılarımdan, olsa olsa gezdiğim gördüğüm yerlerin belki rüzgârları vurur size.) Akşama Macar Türkologu dostum Hazai bizi otelden aldı, iki gün için gelmiş Peşte'ye Berlin'den, akşam yemeğimizi Buda'da, Kale Tepesi yakınında, küçük ama çok tatlı bir lokantada yedik. Adamakıllı acı ama nefis bir balık çorbası ile beyaz şarap içtik. Yaşlı bir adam piyano çalıyordu, dışarda da sağnaktan boşanırcasına yağmur. Peşte'ye gene yolum düşse ilk o lokantaya giderim, yani Buda'ya. Peşteliler de Buda'yı Peşte'den daha çok seviyorlar. Çünkü orada tarih ve sessizlik vardır; gürültüsü artık duyulmayan Peşte'ye oradaki iki tepeden, Kale Tepesi'nden ve Gellért Tepesi'nden bakılınca tüm şehir gözle kucaklanır. Arada Tuna vardır. Mavi Tuna... Ama biz onu mavi görmediğimizi söylediğimizde, bir Macar yazarı, ciddî ciddî:

— Üç gün önce maviydi, dedi.

İkinci Dünya Savaşı'nda Peşte'nin en zarar gören, yakılıp yıkılan yeri Kale Tepesi bölgesidir. Çünkü Peşte Kurtuluş Orduları tarafından sarılınca, faşist Almanlar bu tepeye sığınmışlar ve uzun bir süre direnmişler orada. Şimdi Macarlar o bölgedeki eski yapıları onarıyorlar, onlara eski biçimlerini veriyorlar.

Faşist Almanların sebep oldukları yıkıntıları görün-

ce «savaştır, olur!» deyip geçemiyorsunuz. Ne tarihe, ne güzelliğe saygı duymuşlar. Tolstoy'un Moskova'dan 60 kilometre uzaklıktaki çiftliğine girmişler, peki girdiler, çekilirken Tolstoy'un evini yakıp yıkmaya kalkmanın gereği neydi? İnsan tiksiniyor.

Peşte'de bir turist gibi gezmekle yeni Macaristan üstüne bir şeyler öğrenemeyeceğimi anladım ve gezinti programını kendim yapmaya karar verdim. Hele bir sosyalist ülke için çok gerekliydi bu. Gene anladım ki, sosyalizmin getirdiklerini merak etmeden sosyalist bir ülkeyi, otellerinde kalarak, lokantalarında yiyip içerek araba ile geçenlerin izlenimleri bundan ötürü sudan oluyor. Yok taksi şoförü bahşiş aldı, yok lokantada garson yemeği geç getirdi, bilmem otele dönmek için saatlerce otomobil bekledik... Bunlar sosyalizmde ille kusur bulmaya gidenlerin görüşleri. Ama bu bakımdan Peşte sokakları sosyalizmi bilip bilmeden sevemeyenleri bile şaşırtacak kadar öğreticidir. İnsanlar şık denecek gibi temiz giyimli, kadınlar berberden yeni çıkmışçasına tuvaletli, karı kocalar muhabbetli. Konukçumuz Polgar Judith, böyle giyimli kuşamlı bir kızı bize göstererek:

— Bir tiyatro artisti de olabilir, bir fabrika işçisi de, dedi.

Dediğinin doğru olduğunu, Peşte'de bir ayakkabı fabrikasını gezerken yakından gördük, bütün işçi kızların saçlarına o sabah berber eli değmişti.

Karım:

— Bu kadar itina fazla değil mi?

Diye sorunca Evropa Yayınevi Müdürlerinden Bayan Carrig Sara kızar gibi:

— Salkım saçak mı dolaşsınlar, dedi.

Doğrusu karımın sorusunun cevabı değildi bu, ama biz bu itinayı, daha sonra gezdiğimiz bir kooperatif köyünün evlerinde de görecektik. Yeri gelince anlatacağım.

Ben sosyalizmi sefalet diye bellemiş kişilerden olmadığım için, herhangi bir Avrupalı turistin yüzünü güldürecek kadar temiz ve neşeli olan Peşte'nin bu görünüşü ile yetinmek istemiyorum. Elbet müzelere, Kukla Tiyatrosuna, yayınevlerine gidecektim, gittim de... Ama o arada bir ayakkabı fabrikasını, M. O. M. fabrikasının kültür sarayını, Kimsesiz Çocuklar Sitesi'ni gezdim. Yeni Macaristan'ı tanımak istiyordum.

Petöfi Müzesi

Ünlü Macar ozanı Petöfi'nin adını taşıyan bu müze, gerçekte Macar Edebiyat Müzesi'dir. Orada bütün Macar yazarlarını, ozanlarını hayatları, yapıtları, resimleri ile yakından tanırsınız. Müzenin en büyük bölümü Petöfi'ye ayrılmıştır. Bütün Macarlar taparlar Petöfi'ye. Onu dünyanın en büyük ozanlarından biri, Macar özgürlük savaşının öncüsü, Macar halkının dostu olarak bilirler. Petöfi, geçen yüzyılın ilk yarısında yaşamış, ihtilâllere katılmış. Macarlarda ulus bilincini uyandırmış ve genç yaşta ölmüş bir ozandır. Yunus Emre'ninkine benzer menkıbemsi bir yaşamı var. Anadolu köylerinden birçoğu nasıl Yunus'u paylaşamıyorsa, Petöfi'yi de iki Macar köyü «Sende doğdu, bende doğdu» diye paylaşamamış. Anlaşmazlığı bir sonuca bağlamak için ne yapsınlar... Bu iki köyün orta yerinde tek başına bir ev bulmuşlar, Petöfi burada doğdu demişler, kapatmışlar işi.

Konukçumuz Bayan Judith, Petöfi bölümünü gezerken unutmuştu bizi sanki, Petöfi'nin duvarlara büyük büyük yazılmış olan şiirlerini baştan sona Macarsa okuyor, ahlıyor ofluyor, onun resimlerine öpücükler yolluyor, sonra bizim farkımıza vararak o şiirleri bir de baştan sona İngilizce'ye çeviriyordu.

Bir sonraki bölüme geçilince, Judith bayılacak gibi oldu, «Ah Ady, Ady!» diye inledi. Ady (Odi okunur) de tanınmış bir Macar ozanı. Kadınlar onu paylaşamamışlar. O da sık sık âşık olmuş, sonunda frengiden ölüyor. Sevdiği bir kadın orada olduğu için yedi defa Paris'e gitmiş... Ama her seferinde büyük bir yurt özlemi ile dönermiş Macaristan'a... Bunu anlatan bir şiirinde,

Ben bir taş gibiyimdir
Ne kadar atılsam gene düşerim.

diyor. Ama Judith bize:

— Ah bundan sonra Arany geliyor...

deyince Petöfi Müzesi'nde öyle orta halli bir ozan, bir yazar bulamayacağımızı anladık. Ondördüncü yüzyılda yaşamış bir masal kahramanı olan Toldi için yazdığı şiirle birdenbire tanınmış Arany. Ama Petöfi kıskanmamış onun ününü,

Bütün ruhum Toldi'nin yaratıcısı ile diye yazmış.

Bizim Yunus'u düşünüyorum, Avrupa'nın en eski ve en güçlü şiirini, Türk şiirini düşünüyorum. Biz bu güçlü ozanlarımızı kadir bilir halkımızın belleğine, sevgisine bırakıp geçmişiz. Nerde bizim Yunus Emre Müzemiz? Nerde çağdaş şiirimizin, hikâyemizin, romanımızın müzesi? Nâzım Hikmet'i, Cahit Sıtkı'yı, Orhan Veli'yi, Sait Faik'i... biz kendi çocuklarımıza ve yurdumuza gelen yabancılara ne zaman, nerede göstereceğiz?

M. O. M. Fabrikası'nın Kültür Sarayı

Bu fabrika, büyük bir optik gereçleri fabrikasıdır ve Macaristan'da bütün fabrikaların olduğu gibi bunun da bir kültür sarayı vardır. Macarların «Kültür Sarayı»

dedikleri bu kurumlar, bizim eski «Halkevleri»ne benzer; orada kadın erkek fabrika işçileri toplanır, çeşitli sanat ve kültür alanlarında, spor dallarında çalışır ve özel merakları için de küçük kulüpler kurarlar.

M. O. M. Fabrikası'nın Kültür Sarayı'nda, tiyatro, sinema gösterileri, eğlence toplantıları için kullanılan bir bahçe, güzel, geniş ve büyük bir yapı olan Saray'ın içinde de gene koca bir tiyatro ve toplantı salonu, bir sergi salonu, jimnastikhane, bale dersanesi, kütüphane ve çeşitli kültür kolları için ayrılmış odalar, dersaneler vardı.

Bizi Kültür Sarayı'nın partili olan direktörü gezdirdi, tanışmamızdan sonra kısa birkaç sözle, yönettiği bu kurumun görevlerini belirtti ve:

— Gezerken konuşursak daha iyi olur.. diyerek önümüze düştü. Ben de:

— Bir sosyaliste yaraşanı da budur, dedim, az söz, bol örnek...

Sergi salonunda bir resim sergisi vardı, bu sergide amatör ressamların resimleri sergilenmişti. Çeşitli anlayışlarda yapılmış ve gerçekten beğendiğim resimler gördüm orada. Soyut ve non-figüratif olanlar da vardı. Demek bu fabrikanın işçileri ve o mahallede oturanlar, modern sanat yapıtlarını kendi anlayışlarına aykırı ve kendi beğenilerinin dışında görmüyorlardı. Oysa Peşte'nin Sanatçılar Sitesi'nde yerleşmiş genç bir yonutçu, bize ertesi gün modern anlayışları yerecek, giderek bu yolda sinirlendiğini bile belli etmekten hoşlanacaktı. O konuşmayı biraz sonra anlatacağım.

Başka bir salonda pul meraklıları toplanmışlardı; bunlar karşılıklı oturmuşlar, pul değiştokuşu ile meşguldüler. Çoğu yaşlı kimselerdi bu pul meraklılarının. Belki de emekli işçilerdi.

Kapısını açıp baktığımız bir odada, satranc meraklıları santranç tahtalarına eğilmiş, sessiz sessiz düşünüyorlardı. Bizi görünce gülümseyerek selâm verdiler. Onları rahatsız etmemeyi düşünüp kapıyı çektik.

Kütüphanede bize Türkçeden çevrilmiş olan kitapları gösterdiler. Nâzım Hikmet'in, Sabahattin Ali'nin kitaplarını hatırlıyorum.

Başka bir odada genç kızlar ve genç erkekler toplanmışlardı. Kültür Sarayı'nın Direktörü, burada genç işçilerin çeşitli toplumsal konular üzerinde tartışmalar yaptıklarını söyledi. Ogünkü konu, «kız - erkek arkadaşlığı ve flört» idi. Kürsüde ayakta duran delikanlının, bu konudaki konuşmasını, biz içeri girmekle yarıda bırakmıştık. Konunun ne biçimde ele alındığını merak ettiğim için devam etmeleri ricasında bulundum. Oturduk, dinledik. Bu sırada Direktör bize birkaç kitap gösterdi; bu kitaplarda toplumsal yaşam, insan ilişkileri üzerine kısa bilgiler veriliyordu. Kürsüdeki delikanlının konuşması bittikten sonra tartışmalara sıra gelecekti. Bu konuşmayı birbirlerine sokulmuş olarak dinleyen genç kızlarla genç erkekler, ancak dersini gördükten sonra flörte ya da arkadaşlığa karar verecek değildiler elbet. Bunu düşündüğümü fark eden Direktör, belli belirsiz bir gülümseme ile:

— Gerçi flörtün dersini görmeye ihtiyaçları yok ama konuşmakta gene de fayda umulur, dedi.

Oradan alt kata, dört beş yaşından yedi sekiz yaşına kadar olan çocukların bale öğrendikleri dershaneye girdik. Bunlar çiçek gibi giydirilmiş, sağlam, neşeli işçi çocuklarıydı. Şuracıkta söyleyivereyim: bütün sosyalist ülkelerde en büyük önem çocuklara veriliyor, onların bahçeleri, onların okulları, onların eğlence yerleri, oyuncakları... Çocuklar orada annelerinin başına dert değildiler artık, hani bizde söylendiği gibi «tatlı belâ» değil-

diler, sadece tatlıydılar, annelerinin çalışmasına engel olmuyordu hiç biri. Kimsesiz çocuklar daha da büyük bir itinaya lâyık görülmüşlerdir. Peşte'deki kimsesiz çocuklar sitesi bu bakımdan en güzel örnek. Bu yazımda anlatacağım. Oysa bir kış akşamı, Bâbıâli'den inerken yanımdan, incecik sesiyle akşam gazetelerinden birinin adını bağırarak 8 - 9 yaşlarında bir çocuk geçmişti ve ben o gece eve neşesiz gelmiştim; yemekte konuklarımız vardı, onlara anlatmıştım neşesizliğimin nedenini. Arkadaşımın hanımı şaşmıştı bana:

— Yeni bir şey değil ki bu anlattığınız, demişti.

Evet, ben de biliyordum yeni olmadığını, alıştığımız bir şeydi, artık bu yüzden duygulanamazdık, kaşarlanmıştık çünkü. Benimki olsa olsa, sırası geçmiş uygunsuz bir duygululuktu. Anlıyordum. Ama o hanımı ertesi akşam Kalamış mehtabını görmeye çağırsaydım,

— Yeni bir şey değil ki... demeyecekti, gelecekti.

Kültür Sarayı direktörü ile dolaşmamızı bitirip bize şarap ikram ettiği odaya girince, aklımı kurcalayan bir sorunu açtım ona:

— Fabrikanız, güzelliği, eğlencesi dünyaya ün salmış bir şehrin yanı başında, dedim. Üstelik bu şehirde tiyatro, müzik, sinema hayatı da çok canlı. Siz işçilerinizi böylesine hareketli bir şehrin yanıbaşında amatörce sanat gösterileri ile nasıl eğitebilirsiniz?

Bunu sorarken bizim «Halkevleri»ni düşünüyordum. Halkevleri, sanattan ve kültürden yana yoksul bölgelerimizin kültür ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuşlardı. Ankara'da bile öyleydi. Devlet Tiyatrosu ve özel tiyatrolar kurulmadan önce başkentimizin tiyatrosu amatör Halkevi Tiyatrosu idi. Ama bugün yeniden kurulmuş olan Halkevleri'nde sözgelişi tiyatroculuk yine başlayacaksa, bu ancak öncü, atılgan, cesur bir tiyatro-

culuk olmalıdır, başka türlü seyirci bulamaz çünkü. Artık Ankara'da bol ve iyi tiyatro vardır, halk bu tiyatroların eğitiminden geçmiştir.

Kültür Sarayı Direktörü dedi ki:

— Bizim Kültür Sarayımız, yalnız işçilerimize değil, bütün bu çevrede oturanlara açıktır. Onlar, şehir biraz uzak olduğu için bizim sinemamıza gelirler, burada hem şehirde göremedikleri eski ve sevilmiş filmleri görürler, hem de yenilerini. (O sırada başka bir fabrikanın kültür sarayında Şerburg Şemsiyeleri oynuyordu). Tiyatromuz heveslilerin boş vakitlerini değerlendirmeye yarar. Gerçekte bütün bu kültür sarayı, yeni hayatımızın sorunlarını halka açıklamak amacı yanında, işçilerimizin ve mahallelimizin boş vakitlerini değerlendirmek amacını da güder.

Peşte'de iki çocuklu bir hanım:

— Çocuklarıma kahvaltıda yiyecek beğendiremiyorum, diye dert yanmıştı birgün bize, önlerine her şeyi koyuyorum, beğenmiyorlar. «Böyle yapmayın, biz ne sıkıntılar gördük!» deyince de kızıyorlar. «E... artık yeter bu lâflar, gördünüzse gördünüz» diyorlar.

Artan refah, geçmiş acı günleri bilmeyen gençlerde böyle bir bencil iyimserlik duygusu yerleştirmiş demek. Bunun yaygınlık ölçüsünü bilemem. Başarıdan doğan yeni sorunlardır bunlar. Başka örneklerini de gördük. Ancak bu «bencil iyimserlik» havası benim «şarkı» diye adlandırmak istediğim o aşk ve şevk içinde yaratma havasını, o yarını yaratma coşkunluğunu, güçlükler de olsa değerinden yitirmeyen coşkunluğu ne kadar besler? İlk başarılardan sonra ülkücülüğün hızı kesiliyor mu? İşte M.O.M. Fabrikası'nın ve öteki fabrikaların kültür sarayları bu «şarkı»yı ayakta tutmaya çalışan yerlerdir.

Sanatçılar Sitesi'nde

Şehrin sakin bir bucağında, bahçeler içinde kurulmuş olan bu sitede Macar sanatçılarının yaratma evleri var. Bizi, orada oturan genç bir yonuçtunun evine götürdüler. Büyük bir atelyeye girdik, atelyenin bir yanı, yerden ta yüksek tavana kadar camdı. Ötede beride bitmiş, bitmemiş birkaç yonut duruyordu. Bu büyük atelyeden başka, sanırım, evin iki odası vardı. Yonutçu, eşi ile sekiz yıldır oturuyordu bu evde ve bizim paramızla ayda sekiz on lira gibi sembolik bir kira ödüyordu. İşini, kazancını sorduk. Oluk gibi iş akıyormuş her yandan, çünkü Macaristan'da her çeşit yapıda, masrafın yüzde onu (belki de daha çoğu) sanat gideri olarak ayrılıyor. İşte yanımda duran, bir atın üzerine acayip bir biçimde oturmuş adam yonutu, bir işçi mahallesinin parkı için ısmarlanmıştı. Yonutçu, Paris sanatçılarına özenerek giyinmişti, dik yakalı bir kazak vardı üstünde, yakınarak:

— Siparişten baş alıp istediğim gibi yonut yapamıyorum, dedi.

İstediği yonut ne ola? Konuşmamız yeni sanat akımlarına geldi dayandı elbet. Parisli sanatçının kılığına özenmiş ev sahibimiz burada biraz sinirlendi, dedi ki:

— Burjuva memleketlerinden gelenler de hep bu sorularda direniyorlar, dejenere burjuva sanatlarından söz açıyorlar. Bunu anlayamıyoruz bir türlü.

Konumuzun burjuvalılıkla, sosyalistlikle ne gibi bir ilişkisi olabilirdi? Macaristan bir Avrupa ülkesi değil miydi? Biz birtakım sanat akımlarını burjuvalıkla, birtakımını da sosyalistlikle damgalamak için ne gibi ölçüler kullanacaktık? Gerçi bütün dünyada bir dar kafalılık vardı, ama bu dar kafalılığı yok etmek de gene sa-

natçılara düşerdi. Yoksa böyle kaba bir bölümleme ortaya birtakım güçlükler çıkaracaktı. Modern yonut dünyasını zenginleştiren şu sanatçılar, Arehipenko, Picasso, Tatlin, Pevsner, Naum Gabo, Arp, Alberto Giacometti, Joan Miro, eHnry Moore, Liphitz, Brancussi... Bu bölümleme sırasında hangi damgayı yiyeceklerdi? İş sanıldığı kadar kolay değildi bence. Bu adları kendisine saydım. Modern yonut konusunda sinirlenen ve kapağı burjuva - sosyalist bölümlemesine atan yonutçu, yazık ki bu adlardan birtakımını hiç duymamış, birtakımını biliyor ama onlar için de dudak büküyordu. Oysa bunlar içinde Picasso ile Alberto gibi iki komünist vardı; Tatlin, Pevsner, Naum Gabo, Sovyet devriminin ilk yıllarında ve Lenin'in bütün yaşadığı yıllar boyunca, Moskova'da ilk modern yonut örneklerini vermişler, akademilerde öğretmenlik etmişler, alanları yapıtları ile donatmışlar, parklarda halka sergiler açmışlardı. İspanya ihtilâlinden sonra yurdundan kaçıp Moskova'ya gelen ve orada yirmi yıl yaşayan komünist İspanyol ressamı Alberto'nun yapıtlarını gösteren kitaplar Çekoslovakya'da, Moskova'da basılıyordu. Bunlara ne diyecekti? Bunların karşısında kendi ne düşünüyordu, neye inanıyordu? Yeni bir görüşü mü vardı?

Sadece:

— Bizim anlayışımız realizmdir, dedi.

Artık sinirlenmek sırası bana geliyordu yavaş yavaş. Realizmin bir burjuva icadı olduğunu söyledim ve sanatta çeşitli anlayışlar olmasından niçin bu kadar huylandığını sordum.

— Çeşitli anlayışlar mı? diye sordu.

— Evet.

Gene dudak bükerek:

— Öyleyse faşizm de olsun.. demez mi?

Bu ya beni aptal yerine koyuyordu, ya da sanatçı değildi. Marksizm'i de, sanatı da ondan daha iyi bilen biri karşısında bulunduğunu kendisine en uygun dille anlattım.

Burada bir sanat tartışmasına girecek değilim; ancak şuncasını da söylemeden geçemeyeceğim: Sovyet Devrimi'nden önce yaşamış büyük Marksistlerde böyle kaba bir sınıflama yoktur. Upton Sinclair'in kitabının ise anti Marksist olduğu anlaşılmıştır. Yazarların bağımlılığı sorunu Lenin'in bir makalesinin yanlış yorumuna dayanmaktadır; Lenin o makalesinde partili yazarları (sanatçıları değil) ele almaktadır. Gerçi yüzyılımızda yeni bir sanatın, sosyalist sanatın kuramları üzerinde çalışanlar var, fakat bu alanda sözeglişi Jidanov'un görüşleri artık bütün komünist ülkelerde bile önemini yitirmiş durumdadır, giderek zararlı bile görülmektedir. Gezdiğim, gördüğüm komünist ülkelerde Jidanov'u tutan bir tek yazara, bir tek sanatçıya rastlamadım. Sartre'a, Camus'ye, Kafka'ya karşı durum almanın modası bütün komünist ülkelerde eskimiştir. En büyük Çek dergileri Kafka için özel sayılar yapıyorlar, Kafka Macaristan'da, Polonya'da, Romanya'da... basılıyor ve satılıyor. Bunları Macar yonutçusu ile tartışmak için yazmıyorum, kendimiz için yazıyorum. Sosyalist ülkeler yazarları ve sanatçıları ile yaptığım konuşmalarda «sosyalist realizm» deyiminin bile pek tutunmadığını gördüm. Ama bizim kimi keskin kuramcılarımız, «Kıyısız Bir Gerçekçilik» adlı yapıtında Kafka'nın haklı yerini tanıdığı, ona gerici diyenleri sözde - Marksistlikle adlandırdığı için Garaudy'yi bile suçluyorlar. İşte ben gezdiğim sosyalist ülkelerdeki yazarlar ve sanatçılarla bu konuları tartışırken özellikle bizim memleketimizi, bizim aydınlarımızı düşünüyordum. Genel izlenimimi söyleyeyim, sosyalist ülkeler yazarları arasında böyle bir dar

sanat anlayışı ortadan kalkmıştır, ya da kalkmak üzeredir. Jidanov'dan Rusya'da bile söz etmiyorlar artık.

Macar yonutçusunun evinden ayrılırken şundan ötürü üzüntülü idim; sanatçısına dünyanın en iyi olanaklarını sağlayan bir toplumun halkı, üstün yaratıcılara lâyıktı, onu Avrupa'nın eskileri ile oyalayan, dünyadan habersizlere değil... İşçi parkı için yapılan at yonutunun üstündeki adamın oturuşu nasıl acayip idiyse, sosyalizmin üstüne oturmuş bu yonutçunun durumu da öylesine acaip geldi bana. Sosyalizmlerini daha kuramamış ülkelerde, bin türlü yoksunluklar içinde çalışan ve yaratmada dünya çizgisini aşmaya uğraşan ülkücü sanatçıları düşündüm. Hani bir zamanlar Memet Fuat, «Sanatçı ölmeli» diye yazmıştı. (Korunup da yozlaşacağına, acından ölmeli); doğru olsun istemem o görüş, ama.. en azından yeteneksizlerin, tembellerin ortalığı haraca kesmelerini de ne yapıp yapıp önlemek gerekir. Bu konuya daha geleceğiz.

Bereket ertesi gün başka bir yonutçu aileyi ziyaret ettik. Karı koca ikisi de yonutçuydular. Evleri Peşte'nin dış mahallelerinden birindeydi. Kocaman ahşap kapı, eski İstanbul evlerini hatırlatıyordu. Açık penceresinden yemyeşil bir bahçe görünen odalarında birer küçük konyak içtikten sonra yukarı kata, atelyelerine çıktık. Yapıtlarını da, kendilerini de çok sevdik Tibor'ların. Burada bir sergi açmak olanağını bulmalarını candan dilerim.

Yayınevleri ve başka konular

Peşte'de üç yayınevini ziyaret ettik: Evropa, Nagvilar, Koşut. Bunlar devletin ve partinin yayınevleridir. Orada özel bir yayınevi aramak yanlış olur. Genel ola-

rak özel bir işyeri aramak yanlıştır gerçekte. Her şeyin devlet yönetiminde olmasına alışık değilseniz, ikide bir, «Bu da devletin mi?» diye soracaksınızdır, o zaman yanınızdaki Macar gülümseyerek:

— Burada her şey devletindir, devletin olmayan pek az şey vardır, der.

Sözgelişi bize özel bir bakkal dükkânı gösterdilerdi. Hem de çok kazanan bir bakkal dükkânı imiş... Şu da var ki, bu bakkal dükkânının sahibi, emekli yaşma geldi mi, bir işçi gibi emekli aylığına bağlanacaktır. Yasa böyle. Halk demokrasilerinden birini ya da Sovyetler Birliği'ni görmemiş kimselerin en çok merak ettikleri de işte bu her şeyin devlete ait oluşu ve özellikle alışveriş yerlerinin, mağazaların, lokantaların, gazinoların, gece klüplerinin, meyhanelerin, kahvelerin, dondurmacıların bu durumda bulunuşudur. er şey mi? Nasıl olur? Evet, her şey, oluyor işte. Öyle ki, sizi, diyelim, Viyana diye kandırıp uçaktan geceleyin Peşte'ye indirseler, bir lokantaya, oradan bir gece klübüne, oradan da bir otele götürseler, bir halk demokrasisinde bulunduğunuzu anlayamazsınız. Böyle bir ülkede bulunduğunuz rakamlar konuşmaya başladığında ortaya çıkar. Sözgelişi bir Macar ayda ne vergi verir? Hiç vergi vermez, yalnız sigorta ödeneği kesilir ücretinden, o da yüzde 5 midir nedir? Ev kirası olarak ne öder? Ev kiraları, kazancın yüzde onunu geçmez. Macaristan'da ev sahibi de olabilirsiniz, giderek evinizi kiraya da verebilirsiniz. Ama bu kirayı devlet belirler. Ev satın alıp kiraya verme hevesi, son yıllarda gitgide azalmakta imiş, çünkü bir süre sonra herkesin bir evi olacağına, ya da en azından ev buhranı tümden çözümleneceğine göre, kiraya vermek üzere satın alman kat başa belâ kesilecektir. Atamazsın satamazsın.

Gene bu ülkelerin başka bir ortak yanı, kitap bas-

kısının ve satışının yüksekliğidir. Bu da elbet okuma yazma işinin kökten çözümü ile ilgili bir iştir. Kurtuluştan önce Macaristan birçok başka bakımlardan olduğu gibi, okuma yazma bilenlerin nüfusa orantısı bakımından da ülkemize benzemekte imiş... Yeni yönetim kurulduktan sonra ele alman ilk sorunlardan biri olan okuma yazma sorunu, bugün artık sonuca ulaşmış durumdadır. Bununla bağlı olarak da kitap baskı sayıları hızla yükselmiştir. Macaristan kitapçılığı, estetik bakımdan, öteki halk demokrasilerinden daha ileri geldi bana. Gerçekten zevkli, güzel baskılar yapıyorlar. Ziyaret ettiğimiz ve sorumluları ile uzun uzun konuştuğumuz üç yayınevinde telif ve çeviri, basılmış kitapları gördük. Bütün dünya klâsiklerini dillerine çevirme işi büyük bir hızla sürüp gidiyor. Bu arada modern yapıtlara da önemli bir yer ayırmışlar.

— Kafka var mı?

Diye sorulunca şaşmıyorlar,

— Elbette var...

Diye saymağa başlıyorlar.

İkide bir Kafka adını anışım, o yazara düşkünlüğümden değildir, yasağı anlamıyorum, yasağın nedenlerini merak ediyorum, bu bakımdan o yazarın adı bir ölçü oluyor benim için.

Yalnız partinin kurduğu Koşut Yayınevi'nin direktörü:

— Modern yapıtlara bizim yayınevinde şimdikinden daha çok yer ayıramayışımızın nedeni şudur, dedi, devrimden önce Macaristan'da Marksist yapıtların basımı ve yayımı yasaktı, biz önce bu boşluğu doldurmakla görevliydik.

Fakat öteki yayınevleri bu bakımdan tamamiyle özgürdüler. Güzel bir Türk şiiri antolojisi basmışlar. Yu-

nus'tan günümüze değin bütün Türk şiirini yakından tanıtan bir kitaptır bu. Gerçi büyük sayılarda basılmamış, ama üç ay içinde tükenmiş. Evropa Yayınevi Direktörlerinden Bayan Carrig Sara ile, Macarcaya çevirtmeyi düşündüğü Türk edebiyat yapıtları üzerinde birkaç kez uzun boylu konuştuk. Ayrıca Nagvilar Yayınevi ile ve Yazarlar Birliği üyeleriyle yaptığım toplantılarda bir Türk - Macar şiiri antolojisi çıkarmayı düşündük. Ancak onlar böyle bir işe hemen hazır olduklarını söyledikleri halde, ülkemizde yayınevlerinin özel ellerde bulunuşu bize o rahatlığı ve kolaylığı vermiyordu. Üstelik ben Macaristan'a Türk Edebiyatçılar Birliği'nin temsilcisi olarak değil, kendi adıma çağrılmıştım. Ancak burada ilginç bir durum var, bugün Türkiye'nin ilerici aydınları kitap bastırma işinde özel teşebbüsle işbirliği yapmaktadırlar. Komünist bir ülke aydını bunun neden ve nasıl böyle olduğunu ilk bakışta kolayca anlayamaz. Ama yurdumuzdaki öncü yayınevlerini yönetenlerin de birer ilerici aydın oldukları söylenirse, o zaman durum değişir. Ben de antoloji konusunda, çoğu dostum olan bu yayınevleri sahiplerine güvenerek konuştum orada. Dönüşümde kendilerine anlattığımda, onlardan «İyi ettin» karşılığını aldım.

Ayakkabı fabrikasında

Bir halk demokrasisinde bir fabrika gezmek, elbette daha çok iktisatçıları, endüstriden anlayanları ilgilendirecek, onların yararlanacağı bir iştir; benim gibi bir edebiyatçı, bir ozan böyle bir ziyarette, ne bilgisi vardır ki neyi karşılaştırsın, ne öğrensin? Ama ben gene de «anlamam» diyerek fabrika ziyaretlerini gezi programından çıkartmaya kalkmadım. İyi de ettim. İnsanın,

bir hazırlığı olmasa da, bu gibi yerlerden öğreneceği çok şeyler vardır, belli olmaz. Nitekim ben de, görmeye gittiğim ayakkabı fabrikasından, Macar iş hayatı ve Macaristan'ın yeni sorunları üstüne ilginç bilgiler edindim. Size onları kısaca yazacağım.

Bu fabrika sadece Macaristan'ın ayakkabı ihtiyacını karşılamakla görevli değildi; yaptığı ayakkabıları dışarıya da satıyordu. Uygulanan iş bölümü ve otomatizasyon moderndi. İşçiler dört ekip halinde çalışıyordu; yıl sonunda kârdan pay alıyorlardı ve yıllık izinlerini Balaton gölü kenarında, ya da başka sayfiyelerdeki dinlenme evlerinde geçiriyorlardı.

Ancak yeni Macar endüstrisinin ve çalışma hayatının birtakım yeni problemlerle karşı karşıya bulunduğunu öğrendim. Bunlardan biri, endüstrinin daha çok Peşte'de toplanmış olması ve böylece Peşte'nin gittikçe kalabalıklaşmasıdır, ki bu durum hükümet için yenilmesi pek de kolay olmayan güçlükler doğuruyor. Bunu önlemenin çaresi ve Macaristan için yararlı olan yol, endüstriyi bütün ülkeye yaymaktır. Sözgelişi bizim gezdiğimiz fabrikanın, üç ayrı yerde üç dalı vardı. Ama teknisyenler, işçiler, ne yapıp edip kapağı Peşte'ye atmak, orada yaşamak istiyorlarmış. Bu yüzden Peşte'ye akın, birtakım kararlarla sınırlandırılmıştır. Gene de önlenemediği söyleniyor. Bundan başka, iş yerlerinin birbirlerinden işçi ayartmaları da plânı bir ölçüde aksatacak niteliktedir. Şunu hemen söyleyeyim, Macaristan'da işsizlik diye bir şey yoktur, bunun tersi vardır, iş sunusu, iş isteğinden üstün olduğu için, işçiler yalnız kentler arasında değil, Peşte içinde de oradan oraya dalgalanmaktadırlar. İş bolluğunun ne biçimde olduğunu gösteren bir örnek: Tramvayda iki üç ilân gördüm ki, bunlarda, gösterilen yerlerde çalışmak isteyenlerin

hemen tramvaya atlayıp şu, şu, şu adreslere başvurmaları yazılı idi. Hükümet bu türlü dalgalanmaları önlemek için, çalışma yerinde üç yıl çalışmadan başka yere geçen işçiler için, yıl sonu primlerinin ödenmeyeceği ve ücretli yaz tatili izninin verilmeyeceği yaptırımlarını (müeyyide) koymak zorunda kalmıştır.

Kimsesiz Çocuklar Yurdu

Şehrin dışında, kırk hektarlık bir alanda, yeşillikler içinde kurulmuş yapılardadır bu Kimsesiz Çocuklar Yurdu. Bizi yurdun direktörü karşıladı. Ona Macaristan'ın Makarenko'su diyorlar, ünlü Rus pedagoguna benzeterek. Önce kendi odasında, Yurdun kuruluş nedenleri ve geçmişi üzerinde bilgi verdi. Kurtuluş savaşından sonra birçok çocuk anasız babasız kalmıştır, bunlara anaları babaları suç işleyip de hapse girdiği için yalnız kalan çocukları da ekleyince, kimsesiz çocukların sayısı bir hayli kabarık sayıya varmış ve bu durum karşısında devlet, Macaristan'ın çeşitli bölgelerinde kimsesiz çocuklar için yurtlar açmıştır. Bizim gezdiğimiz işte bunlardan biri ve en büyüğü idi. Direktör de savaşta anasını, babasını, eşini kaybetmiş, iki çocuğu ile kalmış ve kendisini bu işe vermiş. Devletin himayesi ile bu güzel yurdu kendi eliyle kurmuş. Orada oturuyor ve bütün çocukları kendi çocukları gibi seviyor. Çocuklar da, hele küçükler, onu babaları gibi tutuyorlar, koşup boynuna atılıyorlar, şakalaşıyorlar onunla. Ama yalnız direktör değil, bütün öğretmenler yurtta oturmaktadır, hepsi de bu kimsesiz çocukların anası babası gibidirler. Site ayrı ayrı yapılardan kurulmuştu. Bu yapılarda çocuklar, yaşlarına göre yerleştirilmişlerdi. Hepsinde öğretmenler için bir bölüm vardı, başka bir deyişle, ço-

cuklar, öğretmenleriyle bir evde oturuyorlardı. Direktör diyor ki:

— Başka kurumlarda pedagoglar ayrı yerlerde, diyelim şehirde oturuyorlar. Oysa sabah gelip akşam giden pedagog bize gerekli değil.

Bu yapılardan birini, yetişmiş kızlar için ayrılanını gezdik. Yatakhaneleri, sınıfları, öğretmen bölümünü gördük. Beni en çok şaşırtan, bu okuldaki «lüks» diyebileceğim döşeme dayama ve konfor oldu. Her yatakhane başka biçimde, başka kumaşlarla, başka döşeme dayama ile süslenmişti. Öğretmen bölümündeki odalar, benim diyen zenginin evi ile yarışabilecek nitelikteydi.

Orada bizim Köy Enstitülerimizi düşündüm; yoksul köylü çocuklarımızın ülkücü öğretmenleriyle birarada, elleriyle kurdukları yapıları, işlikleri hatırladım ve bunu direktöre anlattım, Enstitülerin ilkesi olan iş eğitimi üzerinde durdum. Ama o, Köy Enstitüleri'mizi kuranların çabalarını nedense değerlendiremedi, ya da yanlış anladı söylediklerimi:

— Çocukları para kazanmak için çalıştırmak doğru değildir, dedi.

— Para için değil, dedim. Biz devletin yapamadığını köyde köylünün gücü ile yapmak ve çocukları iş sırasında eğitmek yolunu denemiştik.

Direktör:

— Hayır hayır, diye devam etti. Burada her şeyi devlet yapmıştır, yılda altı milyon tutarında bir bütçemiz var...

Ah Türk çocuğu! Ah ülkücü Türk öğretmeni! Bırak yardımı, korunmayı, çelme takmasalar sen kim bilir ne tansıklar yaratacaksın?

Peşte'deki Kimsesiz Çocuklar Yurdu'nu bitiren ve bir iş sahibi olup evlenen çocuk, dilediği zaman eski yurduna döner, orası ana baba evidir onun. Gerçi isteyen

çocuksuz aileler buradan kimsesiz bir çocuk alıp evlât edinebilirler. Ama o çocukları da okul, gözden uzak tutmuyor, çocuk gittiği aileyi beğenmezse, okuluna dönüyor. Nitekim böyle bir küçük oğlan çocuk, birkaç ay sonra dönmüş gelmiş:

— Karı koca karşıma geçiyorlar, bütün gün beni ölen çocuklarına benzetip yüzüme bakıyorlar... Ben oraya ölmüş bir çocuğun yerini doldurmaya, ona benzediğim için bir ana babayı oyalamaya gitmedim, demiş.

Bahçeye çıktık, bebeklikten yeni kurtulmuş çocukların oyun odalarına ve oyun bahçelerine gittik. Orada durum yürekler paralayıcı idi; ana baba şefkatine susamış olan bu kimsesiz çocuklar boynumuza atılıyor, Macarca «Öp beni» diyorlardı. Hele biri, kucağımdan hiç inmek istemedi. Bizim Macarca konuşmadığımıza da şaştılar. İçlerinden biri bunun nedenini sordu direktöre:

— Onlar Türk...

Karşılığını alınca da:

— Niçin Türk? diye sordu.

Peşte'de başka yerler

Üniversitede Türkoloji bölümünü ziyaret ettik; profesörler, doçentler ve öğrencilerle konuştuk, kütüphanelerini gezdik. Orada geçirdiğim güzel saatleri unutamayacağım. Bir dertleri vardı, Türk edebiyatını günü gününe izleyemediklerinden yakınıyorlardı. Yayınevleri olan arkadaşlarımdan rica ederim, kitaplarından Peşte Üniversitesi Türkoloji bölümü kötüphanesine yollarlarsa iyi ederler.

Kukla tiyatrosunu ne denli övsem bitiremem; o tiyatroyu Türk seyircisinin de görmesini çok isterdim.

Böyle bir işe girişecek ve böyle bir çağrıyı düzenleyecek kurum ya da kişi çok yararlı olacaktır kanısındayım.

Peşte Elçimiz Sayın Nedim Evciner'in ve Sayın eşinin nâzik dâvetleri ile bir akşam Peşte'nin en tanınmış restoranlarından biri olan Matyas Pince'ye gittik, orada Avrupa'nın en ünlü çigan orkestrası diye tanıtılan orkestrayı dinledik ve çalgıya yakın olduğumuz için pek konuşamadık, konuşabildiklerimizi anlayamadık. Ben oldum olası hoşlanmam çigan müziğinden, Peşte'de ise en sık dinlenen müzik budur. Belki yalnızca bunun için gelenler de vardır oraya. Çigan müziğinden, Macaristan'daki çingenelerin durumuna geçelim: Çingeneler yerleşme sorununda güçlük çıkarıyorlarmış... Bir yıl önce Bulgaristan'da da benzeri sözler dinlemiştim. Bir köy gösterip «Otur!» diyorsunuz, bir de bakıyorsunuz ki ertesi gün çingenelerin yerinde yeller esiyor, kodunsa bul! Bulgarlar, dayanmışlar, direnmişler, sonunda başarmışlar işi, yerleştirmişler çingeneleri. Duyduğuma göre Macar çingenelerinin birçoğu gene de gezgindir. Ne yapsınlar, içleri sıkılıyor demek ki bir yerde oturmaktan, tanımalı onlara bu gezginlik hakkını... diyeceğim ama, bir ucundan tâ öbür ucuna geçtiğim Macaristan'da bir tek dilenci çıktı karşımıza, o da küçük bir çingene kızıydı; Estergon'dan dönerken bir kahve içmek üzere durduğumuz Szentendr'de gördük onu... Kahvehanenin kapısına dayandı, avucunu uzattı içeri, yayık yayık bir şeyler söyledi, sonra da oynaya zıplaya uzaklaştı gitti.

Bizde merak edenler olur, Peşte lokantaları pahalı mı, ucuz mu? Bütük lokantalar pahalı, ama her keseye göre yemek yenecek yerleri de var Peşte'nin. Bir örnek: Bir gün Petöfi'nin eskiden arkadaşları ile toplandığı, birçok şiirlerini yazdığı eski bir kahve ve şimdi şehrin büyük bir lokantası olan Petöfi Kulübü'nde üç kişi öğle yemeği yedik. Çok güzel bir yemekle, çok güzel bir şa-

rap, deseri ve kahvesi 130 - 140 lira tuttu. Buna karşılık, Petöfi Kulübü'nün hemen yanındaki başka bir lokantada bu işi 20 - 30 liraya görebileceğimizi söylediler.

Mağazalar hep kalabalıktır. Birçoklarının önünde kuyruklar vardır. Aradığınız her şeyi bulabilirsiniz. Bakkal dükkânlarında (onlara dükkân değil, mağaza demek daha doğru olur) her çeşit hazır yemek vardır. İçkiler genel olarak pahalı; ancak çok da süslü şişeler, kaplar içinde satılıyor. Bir gece de Gellert Tepesi'ndeki bir gece klübüne gittik; küçük bir yerdi, müzik orta halliydi, atraksiyon yoktu, gideri bizim büyük gece klüplerininkine yakın bir şey tuttu.

Peşte'den ayrılmağa sıra geliyor artık; oradan kuzeye, Estergon'a, sonra da güneye, Pecs'e (Peyç okunur) gideceğiz. Ama Peşte'yi bitirmeden önce şu hikâyeyi de anlatayım:

Büyük bir günlük gazetenin yazarı sizinle konuşacak dediler. Randevu saatinde otelin salonuna indim, orada Evropa yayınevi direktörlerinden bayan Carrig Sara ile altmışlık, zayıf bir kadın oturuyordu, bir de ressam gelmişti beraberlerinde, biz konuşurken resimlerimizi yapacaktı. Bu röportajcı hanım, Türkiye üstüne hemen hemen hiç bir şey bilmiyordu ve bu yüzden de çok genel sorularla işe başladı; «Türk edebiyatında ne gibi akımlar var?» ya da «Türk edebiyatı nereye gidiyor?» gibi... Soruların cevapları da soğuk olunca kadın büsbütün sıkıldı, daha garip sorulara geçti, sözgelişi:

— Türkiye'de hareminiz var mı? diye sordu.

— Benim yok, kimsenin de yok, Türkiye'de harem çoktan kalktı.

Kadın biraz düşündü:

— Türkiye'de bir kahvede, bir lokantada benimle konuştuğunuz gibi rahat konuşabilir misiniz? dedi.

— Nasıl yani?

— Polisten korkmaz mısınız?

Böyle saçma sapan bir iki şey daha konuştuktan sonra, eskiden aristokrat olduğu söylenen bu acayip kadın kalktı gitti. Onu uğurlarken yanlışlıkla ayağına basmışım, ona da sinirlendi. Ben de Bayan Carig Sara'ya, ne yazarsa yazsın, bu kadının yazdıklarının çıkmasını istemediğimi söyledim. Bu konuşmadan bende kalan izlenim şudur: Bizi çok, ama çok az tanıyorlar. Özellikle halk demokrasisi ülkelerine uzun yıllar süren temassızlıktan ötürü, yurdumuz üstüne az ve yanlış bilgi vardır. Sosyalist ülkelerle temastan çekinilmesini anlamam, bu yüzden zararlı çıktığımızı ise gördüm.

«Bre dilber aman...»

Bizim sevimli Polgar Judith ile, Macar Kültür Münasebetleri Enstitüsü'nün bize ayırdığı arabaya atlayarak Tuna boyunda Estergon yoluna düştük. Sevdiğim en güzel türkülerden biri olan

Estergon kalesi
Bre dilber aman
Subaşı durak
Kemirir bağrımı
Bir sinsi firak

türküsünü, daha yolda iken Judith'e anlatmaya çalışıyordum. Bu türküyü Macarlar bilmiyorlar. Elbette bilmezler, ama yollasak, tanıtsak hoşlarına da giderdi belki. Ancak Peşte Elçimiz Sayın Nedim Evciner'den dinlediğime göre, Adnan Saygun oraya geldiğinde açılmış bu konu, ama Saygun, tek sesli olması dolayısıyle bu

türkünün Macarları sarmayacağını söylemiş. Oysa bizim Kadıköy'deki evde türkü meraklısı arkadaşlarla beraber bulunduğu bir gece, Macar Elçiliği memurlarından Bay Anders İlyes'in «Estergon Kalesi»ni dinlerken gözleri yaşarmıştı. Yol arkadaşımız Polgar Judith ise o gün, benim bir şiirimin Türkçesini ezberlemeye çalışıyordu. Yonutçu Tiborların evinde iken, Bay Tibor, Türk şiir antolojisindeki şiirlerimi açmış, bunlardan bir ikisini de benim ağzımdan dinlemek istediğini söylemişti. Onlara orada okuduğum şiirlerden biri Hiroşima adlı şiirimdi ve Bayan Polgar Judith'i sarmıştı bu şiir. Elindeki kâğıttan, vurgulara adamakıllı basarak okuyor otomobilde.

Büyük babam, babam, ben...

«Bam»lar kulağımın dibinde patlıyor, bereket dört dize yazmışım diyorum içimden, biter bitmez Judith baştan alıyor.

— Babam...

— Hayır, büyük babam...

— Büyük babam, babam, ben... Küçük oğlan, kız, damat...

Bir şey değil aileden soğukluk gelecek. Ne yapayım, Estergon türküsünü söylüyorum kendi kendime. Tuna da habire akıyor yanıbaşımızdan. «Akma Tuna akma bre şahin aman!» Nedense başka Tuna türkülerinde de Tuna'ya hep «dur!» denir, akması istenmez onun. Sabahattin Eyuboğlu farkına varmıştı. Oysa Tuna akıyor, hiç bir türkü durduramamıştı onu.

Yolumuzda belli başlı üç yer var: Szentendre, Visegrad (Vişegrad okunur), Esztergom (Biz Estergon diyoruz). Bunlardan ilki, yüz elli yıldır çok az değişmiş, evleri barok ve rokoko üslubunda olan küçük ve şirin

bir kasabadır. Sanatçıların, özellikle ressamların düşkün oldukları bir yer. Daha Romalıların gününde oturma yeri imiş, kazılar yapılıyor. Ondan sonra Tuna'nın hemen kıyıcığında Visegrad'a geliyoruz. Eski kalesi, kral sarayı ile Visegrad ve genel olarak bu bölge Ortaçağ'ı canlandırır gözlerde, Macar kralları yüzyıllarca burada oturmuşlardı. 1308'de Kral Charles Robert'in yaptırdığı, arkasından Kral Sigsmund'un genişlettiği ve son biçimini Kral Matthias'ın (1458 - 1490) zamanında alan bu saray, yıkıntıdan yok olmak üzere iken kurtarılmış ve yeniden kurulmuştur. Sarayın en parlak günleri elbette Kral Matthias'ın günleridir. İkinci Mehmed'in İstanbul'u aldığı ve orada bir yeni çağ bilim ve sanat merkezi kurmaya çalıştığı yıllarda, bu sarayda birtakım İtalyan sanatçıları ve humanistleri Rönesans kültürünü geliştiriyorlar ve Macaristan'a yayıyorlardı. Kral Matthias'ın karısı Beatrice, Napoli kralının kızıydı. Bir Estergon kardinalinin yazdığına göre, üç yüz elli odası varmış sarayın (bugünkü durumu ile tahmin edilemez), biri beyaz, biri kırmızı mermerden, olan iki çeşmesinden, törenlerde şarap akarmış... Visegrad, Tuna ile tepeler arasına sıkışmıştır. Tepede Solomon kalesi var.

Visegrad'dan bir çeyrek sonra Estergon'a vardık. Burası İmparator Charlemagne'ın batı kalesiydi ve o zamanlar, Lâtince Strigonium'dan bozma Oster Ringum diye anılırdı; Estergon oradan gelme. Dokuzuncu yüzyılda Macarlar Urallar'dan geldiklerinde, ucbeyi Arpad'ın konağı oluyor burası. Ben hemen Estergon kalesini aramaya başladım. Geçen yüzyılın ilk yarısında yapılmış olan büyük ve tatsız katedral bütün görüntüyü kapıyordu. Oysa burada ünlü kaleden başka, Roma, Ortaçağ Macar ve Türk kalıntıları vardı. On ikinci yüzyıldan kalma gotik uslûbunda bir saray, Kral Bela'nın sarayı. Uzun yıllar toprak altında unutulmuş olan bu sa-

rayın dar merdivenlerinden çıkıp bir kalenin ağzına geldik ve orada başka bir merdivenden akan gezicilerin hücumuna uğradığımız için sıkıştık kaldık. Boyuna geçiyorlar, geçiyorlar. «Arpad'ın ordusu..» dedim Judith'in kulağına. Sonra oradan kaleye, ünlü Estergon kalesine geçtik ve bütün şehri, Tuna ile birlikte yukardan gördük, evlerden sadece biri Türklerden kalma idi, ikinci kata dışardan çıkan bir merdiveni var. Öte yanda, şimdi Hristiyan müzesi olan kilisenin sarayı ve Tuna... Tuna üzerinde yıkılmış bir köprü... Savaşta yıkılmış olan bu köprüden karşıya, Çekoslovakya'ya geçiliyordu eskiden. Karşıda fabrika bacaları ile Çekoslovakya...

Büyük katedrali de gezdik, bir papaz vaaz ediyordu, yüzlerce insan doldurmuştu kiliseyi. (Estergon dindarların merkezidir). Katedralin en ilginç yanı, içinde bir on beşinci yüzyıl Chapel'ini saklamasıdır. Yıkılan bir ortaçağ katedralinden kalmış bu chapel; kapısından baktık, o küçücük yerde tek başına oturmuş, gözlerini İsa'ya ya da Meryem'e dikmiş, kıpırdamadan bir kadın oturuyordu öyle...

Sonra tepeden indik, önce Türk eserleri müzesini gezdik. İki üç odadan kurulu küçük bir müze bu. Adı: Török Emlekek. «Emlekek» ne demektir diye sordum, «kalıntı» demekmiş. Bence «mülk» ile bir kökten olmalı o sözcük. Müzede kilim ve kap kacak gibi birkaç parça eşya vardı.

Birkaç ay önce, İstanbul'da çıkan bir dergi, Yunus Nadi ile Yahya Kemal'in Viyana bozgunu konusunda birbirlerine yazdıkları mektupları yayınlamıştı. Yunus Nadi, Viyana bozgununun nedenlerini bir yana atıp «Nasıl olsa geri dönecek değil miydik?» diyordu; Yahya Kemal ise, Viyana'ya gitmenin yanlış olduğunu söylüyor ve «Biz Estergon'dan ileri gitmemeliydik» diye cevap veriyordu Biz de Estergon'dan ileri gitmedik, döndük oradan.

Türklerin kaderi buymuş demek. Ayakta durmaktan, dolaşmaktan çok yorulmuştum, ama yorgunluğuma aldırmadan. Çekoslovakya'ya uzatılmış o yıkık köprünün ucuna değin gittim, oradan bir daha baktım Tuna'ya ve karşıya... Sonra otomobilimize döndüm. Sevimli Judith gür sesi ile tekrarlıyor:

— Büyükbabam, babam, ben... Küçük oğlan, kız damat.. Gelişimiz teker tekerdi.. Gidişimiz cümbür cemaat...

Bence İstanbul'u, oğlum İdris'i düşünüyorum, «Kemirir bağrımı bir sinsi firak...»

Dönüşte Visegrad'da yemek yedik. Lokantada ekmeği garson getirmiyordu, bir kız sepetin içinde gezdiriyordu. Siz de kaç dilim isterseniz ondan satın alıyordunuz. Yemeklerimiz gelmişti, ama ekmekçi kız ortada yoktu.. Yanımızdaki masada yemek yiyen aileden bir kadın, Polgar Judith'e bir şeyler söyleyerek iki dilim ekmek uzattı. Bizim ekmekçi kızı beklememiz için bu nezaketi gösterdiğini sanmıştım, ama Judith çantasını açıp iki dilim ekmeğin parasını verince durumu anladım, kadın kendilerine fazla gelen o iki ekmeği satıyordu bize. Garipsemeyin, bizim lokantalarımızdaki ve evlerimizdeki ekmek ziyankârlığını düşünün!

Szentendre'e yaklaşırken bir köy pazarında arabamızı durdurttuk. İncik boncuk, çörekler, oyuncaklar satılıyordu bu pazarda... Çoluk çocuk cıvıl cıvıldı. İdris'e bir kılıç aldım o pazardan. Estergon anısı!

Dunaújvaroş

Peşte'ye döndükten sonra Pecs (Peyç) hazırlığına başladık. Beç ile karıştırmamalı, bilindiği gibi Beç, Viyana'dır. Peyç ise bizim ünlü tarihçimiz Peçevi İbrahim

Efendi'nin doğduğu yer. Budin'de yazdığı iki ciltlik tarihinde Kanunî'den Dördüncü Murat devrinin sonuna kadarki olayları anlatan Peçevi'nin büyükbabası, Fatih Sultan Mehmed'in silâhtarlığında bulunmuş Kara Davut'tur. Bu bakımdan Peyç, Nizamettin Nazif'i de ilgilendirir.

Macaristan'a ayak bastığımızdan beri her konuştuğumuz Macar bize Peyç'i görmemizi salık vermişti. Bu yolculuğumuzda Polgar Judith artık bizi bıraktı, provaları varmış, Enstitü bu sefer başka bir hanımı arkadaş etti bize, Darvaş Gabriella. O da Judith gibi İngilizce biliyor. Yolumuz uzun ve Peyç'e varmadan önce başka ilginç yerleri de göreceğiz, dönüşümüzde ünlü Ballaton gölüne gideceğiz. Sabah erkenden yola koyulduk.

İlk durağımız Dunauyvaroş. 1950'den önce basılmış olan Macaristan haritalarında böyle bir ada rastlanmaz. Çünkü Dunauyvaroş, yeni kurulmuş bir sosyalist kenttir. İlk beş yıllık planın en büyük demir-çelik endüstri merkezi. Büyük, modern yapılar, ağaçlı caddeler, yeşillikler, bahçeler, oyun yerleri arasında birbirlerini kesen temiz sokaklar, mağazalar, lokantalar, oteller, okullar, sinemalar, müze, hastane... her şeyi, her şeyi olan yepyeni bir işçi kenti burası. Gerçi kuzey Macaristan'da demir-çelik endüstrisi merkezi vardır; ama buranın, Tuna yolundan yararlanmak ve Comlo kömürlerine yakın olmak bakımından birçok kolaylıkları vardır ve bundan ötürü de orta ve güney Macaristan için önemi büyüktür.

Dunauyvaroş'un yapımına, 1950 ilkyazında başlanıyor. Heyecan verici bir hikâye. Önce, kurulacak kentin bütün ayrıntılarına değin planlarını hazırlayacak olan ilk ekipler geliyor bu boş araziye ve ilk konutları, dükkânları, bir sinema, bir kütüphane, bir tiyatro ve hastane yapıyorlar. Sonra yapı araçları ve gereçleri, uzaktan ve yakından büyük bir işçi kitlesi akını başlıyor. Mühen-

disler, köylüler, genç işçiler... Yeni kuşak Macar şiirinin tanınmış ozanlarından Gyula İllyes, bu coşkunca çalışmayı anlatan şiirinde, doğayı Gulliver'e benzetir, karıncalar onu tuzağa düşürüyorlar. Dunauyvaroş'daki bu yapı hamaratlığı sırasında, bir bronz çağı oturma yeri de çıkıyor ortaya toprak altından. Çalışma gece gündüz, ara vermeden sürüyor ve böylece ilk sosyalist kent, yepyeni görünüşü ve en modern kuruluşları ile boy gösteriyor. Dunauyvaroş kültür sarayının sahnesinde temsiller vermek üzere ulusal tiyatro, komedya tiyatrosu taşra kumpanyaları birbiri ardına geliyorlar... Kent, fabrika dumanlarından ve kokularından rahatsız olunmayacak bir yere yapılmıştır ve bütün apartmanlar bir merkezden ısıtılır, evlerde her zaman sıcak su bulunur. Yazın açık hava tiyatrosunda temsiller verilir, spor alanlarında ve parklarda eğlenilir. Bela Bartok'un adını taşıyan lokalde konserler vardır. Dunauyvaroş, sporda memleket çapında ün yapmıştır, Macaristan'ın en iyi futbolcuları, teniscileri, yüzücüleri (yüzme havuzu var), basketbolcuları oradan çıkmaktadır.

Pecs (Peyç)

Övdükleri kadar varmış, Peyç insanı hemen saran, kendini sevdiren bir şehir. Yüzünüze Akdeniz havası ve iklimi çarpıyor orda. İlkyaz, bütün Macaristan'da önce buraya gelir. Kentin orta alanında Türklerin yaptıkları bir cami hemen göze çarpıyor. Peyç, Macaristan'ın en eski kentidir; Peyçliler bununla övünürler ve kentlerinin Peşte'den üstün olduğunu söylerler size. İlk Macar kralı Stephan, onuncu yüzyıl sonunda büyük bir katedral yaptırmış. İlk Macar üniversitesi burada 1367'de kuruluyor. Bu üniversite, Bologna, Paris, Prag Cracow ve

Viyana üniversitelerinden sonra Avrupa'nın en eski üniversitesi. 1526'da Mohaç savaşından sonra Türkler alıyor Peyç'i ve St. Bartholomev kilisesinin taşlarını kullanarak orta yere bir cami yaptırıyorlar. Kasım Ağa camisidir bu, şimdi Katolik kilisesi olarak kullanılmaktadır, tepesindeki ayın üstüne haç kondurulmuş, o kadar. Bundan başka on altıncı yüzyılda yapılmış Yakovalı Hasan camisi ve İdris Baba türbesi var ki, bunlar bugün müzedir. Yakovalı Hasan camisinde Türk hükümetinin armağan ettiği rahleler ve Kuranlar gördük. İdris Baba, Osmanlı komutanlarının sefere çıkmadan önce danıştıkları bir bilici imiş, orada yatıyor.

Ünlü Peyç katedralinin yapımına Kral Birinci Stephan zamanında başlanmış, sonra katmalarla büyümüş yapı, on altıncı yüzyılda tamamlanmış. Hemen yanında dördüncü yüzyıldan kalma bir yeraltı chapel'i bulunmuş, ki duvar süslemeleri ve mezarları ile bilginlerin büyük ilgisini çekmektedir. Katedralin alana bakan yüzünde duvar diplerinde, taşların üstüne kızlar, oğlanlar oturmuşlardı, kimi kitap okuyor, kimi düşünüyor, kimi uyukluyor. Sessiz bir yer bu Peyç, her şey, her şey insana huzur veriyor. Tarih içinde yaşadığınızı duyuran az bulunur kentlerden biri. Katedralin önündeki ağaçlık yoldan aşağı inerken, ağaçlardan birinin altında bir kuş yavrusunun çırpındığını gördük, okulundan çıkmış bir öğrenci, bu kuş yavrusunu aldı, koynuna sokup götürdü.

Yazarlar Birliği'ne gittik, orada Peyçli ozanlar ve yazarlarla tanıştık, konuştuk. Hepsi de böyle bir tarih kentinde yaşadıklarının bilincini taşıyan kimselerdi. İçlerinden biri uzun uzun Evliya Çelebi'den söz açtı bize, onun Peyç için «Yeryüzündeki cennet» diye yazdığını söyledi. Papanın bir temsilcisi de Visegrad için, Kral Matthias'ın Visegrad'ı için aynı şeyi yazmıştır. Demek Macaristan'da iki eski cennet var. Macar işçileri, bunla-

ra Dunauyvaroş ve Uranyum gibi yeni cennetler katmaya çalışıyorlar.

Yazarlar Birliği üyeleriyle, edebiyat ve sanat sorunları, kitap baskı ve yayımı üzerinde konuştuk. Benim merak ettiğim şuydu: Dergi ve kitap yayımı devletin yönetiminde olduğuna göre, iyi ve kötü yazarı, iyi ve kötü ozanı birbirinden ayıracak ölçüyü kim, nasıl koyabiliyordu? Konuşma gene halkın beğenisine, halkın seçmesine dayandı. Ama halkı, eski, günü geçmiş, çağdışı kalmış beğenisi ile avutan, onu böylece zayıf yerinden yakalayan yazar ve ozan ne oluyordu? Peyçli yazarlar bu konuda kesin konuşmaktan sakındılar. Çünkü halkın beğenisine saygı, hem birtakım yeni araştırmaları önleyebilir, hem de halkın nabzına göre şerbet veren birtakım yazarların hak etmedikleri ünü ve rahatı elde etmeleri sonucunu doğurabilirdi. Başka bir deyişle bu saygı, saygısızlık biçimine girebilir ve halkın beğenisini olduğu yerde bıraktırabilirdi. Peyçli meslekdaşlar bunun böyle olabileceğini söylediler. Ben, daha önce de yazdığım gibi, bu konuyu sadece halk demokrasilerindeki edebiyat, sanat sorunu olarak tartışmıyor, bizim kendi aramızdaki tartışmalara yardımcı olur umudu ve niyeti ile ele alıyordum. Toplum için, sosyalizm için yararlı edebiyat ve sanatın hangisi olduğunu kim söyleyecekti? Dönüşümüzde, Peşte'de Yazarlar Birliği üyeleriyle yaptığımız toplantıda da açıldı bu konu, bizim sosyalist bir ülke olmadığımız halde onların fikir ve sanat maceralarını yaşadığımızı söyledim kendilerine, yalnız bizim değil, bütün dünyanın... Edebiyatın, sanatın evrenselliği de bunu gerektiriyordu. İşte bu evrensellikti beni bu konuşmalara götüren, konuya sahip çıkaran, yoksa dışardan gazel okumak hevesi değil. Peşteli yazarları da, Peyçliler gibi düşünceli buldum bu konuda...

Peyç'de ilk gün gezdiğimiz yerlerden biri de seramik

müzesi oldu. Görse bayılırdı Füreya. Bu müzeyi kuran Zsolnay Vilmos, bir Macar soylusu ve zenginidir. 1829-1900 yılları arasında yaşamış, hayatının uzun bir parçası boyunca dünyayı gezmiş, gittiği yerlerden seramik toplamış, o yerlerin seramik tekniğini ve üslûbunu incelemiş, bunları birer birer yazmış çizmiş bir yana... Sonra Peyç'e dönüyor, büyük evini seramik atelyesi haline getiriyor, karısını, kızlarını da çalıştırıyor ve böylece 1852'de bu görülmemiş seramik kolleksiyonu çıkıyor ortaya. Peyçliler onu rahmetle anıyorlar, «Evet, derebeyi imiş, ama bu güzel hazineyi bırakarak yurduna iyilik etmiş, başkaları gibi har vurup harman savurarak keyfine bakmamış,» diyorlar. Müzeden çıkarken bizim Gabriella durdu, kapının üzerindeki levhada ne yazılı olduğunu okumaya başladı ve birden çileden çıktı,

— Şikâyet edeceğim Peşte'de, diye söylenmeye başladı, kim yazdırmış bunu buraya?

Meğer o levhadaki yazıda, Zsolnay Vilmos'un dünyayı gezip burjuva zevkini Peyç'e taşıdığı söyleniyormuş...

Peyç'i gerçekten sevdim, orada daha kalmak, yaşamak isterdim. Sokaklarına, ağaçlarına, sessizliğine, taş kemerli geçitlerden girilen, kapıları tahta oymalı eski yapılarının güzelliğine doyamadım. Şehir Mecsek tepesinin eteğindedir, akşam üstü tepeye çıktık, oradan kente, güneye, Yugoslavya'ya doğru uzanan yeşil Drava vadisine, biraz ötedeki Uranyum kentine baktık. Bu tepede turistik otel, dinlenme evleri (her yerde onlar, her yerde), gazinolar yapmışlar. Kalabalıktı.

Kaldığımız otel, kentin orta alanına bakan Nador oteliydi, sabahleyin erken çıktım otelden, tıraş olacaktım, bir berber buldum, iki bölümlü dükkânın bir yanı erkek berberi, öteki yanı kadın berberi. İkisi de tıklım tıklım doluydu. Otele döndüğümde eşimle Gabriella kahvaltı sofrasına oturmuşlardı. Orada günlük progra-

mımızı konuştuk. Yakındaki Uranyum şehrini görecek, sonra da bir kollektif çiftliğe gidecektik.

Uranyum Kenti

Dunauyvaroş gibi modern bir işçi şehridir bu, adını da orada yeni bulunmuş olan uranyum madeninden alıyor. Fabrika az aşağıda idi, biz şehrin içinde otomobille dolaşıp bir kahvesinde oturduk, sonra bir lokantasında da yemek yedik. Burada da Dunauyvoraş'ta olduğu gibi çocuk bolluğu, çocuk bolluğu ölçüsünde de düzenli, tertemiz oyun bahçeleri, çocuk yuvaları, okullar, spor alanları... Ama yeni yetişenlerde gene de Peşte'ye gitmek hevesi baskın çıkıyormuş, orada çalışmak, orada yaşamak... Yoksa edebiyat, sanat daha mı kolay görünüyor?

Kollektif Çiftlikte

Göreceğimiz kollektif çiftliğe doğru yola koyulduk. 1951'de 17 kişi ile kurulmuş olan Petöfi kollektif çiftliği bu. Bizi parti başkanı, çiftlik müdürü ve tarım uzmanı karşıladı. Önce çiftliğin yönetim odasına gittik. Vakit öğleye yaklaşıyordu. Orada yerli malı şarap ve sucuk sundular, çifliğin nasıl döndüğünü anlattılar. Anlattıkları kısaca şu: Eskiden iki kooperatiften kurulu imiş, şimdi üç kooperatif olmuş çiftlik. 1960'taki büyük gelişmeden sonra köylünün geliri çok artmış. Köylüler, beraberce işledikleri topraktan ayrı olarak, kendi özel bahçelerinde de çalışıyorlar, yetiştirdiklerini satarak gelirlerini arttırıyorlar. Hastalanan olursa, çiftlikten parasını almaya devam ediyor ve devlet hastanesinde parasız tedavi görüyor. Emeklilik yaşı geldi mi herkes emekli maaşına bağlanıyor. Altı yaşından on dört yaşına kadar olan

çocukları için sekiz sınıflık ilkokul zorunlu. Bu öğrenimi görmeyen yoktur. Daha fazla okumak, yüksek öğrenim yapmak isteyen çocuklar için çiftlik burs veriyor. Köyün teknik, tarım, hayvan bakımı kursları var. Köylünün yüzde doksanı kendi evinde oturuyor. Bu evler iki üç odalıdır. Her evde televizyon, radyo, çamaşır makinesi, elektrikli fırın. Tabiî bütün Macaristan köylerinde elektrik var. Okuma yazma bilmeyen —pek yaşlılar bir yana bırakılırsa— kalmamıştır. Çiftlikte ortaokul, bir teknik okul, bir ekonomik teknik okul var. Köylünün yüzde otuz beşi, ilk zamanlar, daha eğlenceli buldukları için, büyük şehirlere gidiyorlarmış. Ama orada makine kullanmasını öğrenince köylerine dönüp teknik işlerde çalışıyorlarmış... Bir ilkokulda en az beş, en çok on beş öğretmen bulunuyor. Yaşlılar okuma yazma bilmediklerini söylemekten utandıkları için, öğretmenler onları, evlerine giderek gizlice okutuyorlar... İşte çingene sorunu da orada açıldı, «Yerleştiremiyoruz bir türlü» diye dert yanıyorlar, «kaçıp gidiyor çingeneler.»

Köyün evlerini görmeye gittik. İlk gittiğimiz ev çiftlik müdürünün evi idi. Temiz pak bir odaya girdik, bir köy evinin misafir odası olarak gerçekten iyi idi. Oysa ne görelim, orası sofa değil miymiş, asıl buyur ettikleri oda içerde. Burada koltuklar, kanepeler, büyük bir masa, büfe... vardı. Der demez evin şarabı ve sucukları, pastırması, ekmeği getirildi. Saat da öğleye yaklaşıyor, acıkmışız, yiyip içmeye başladık. Gabriella ikide bir elimi tutuyor, «Çok içmeyin!» diyor bana. Kocası içkiden ölmüş çünkü, bir takdimci imiş. Ama parti başkanı içkici mi içkici, doldurdukça dolduruyor... Bir ara çiftlik müdürünün karısı ile anası bize evlerini gezdirdiler. Yatak odalarının güzelliğine, temizliğine hayran olduk. Orta yerde çok büyük bir karyola, üstünde ipekli örtüler, duvarlarda yağlıboya resimler, aynalı dolap filân... Ama biz

asıl kilerden çıkmak bilmedik. Karı koca boğazımıza fazla mı düşkünüz neyiz... Tavanda takım takım sucuklar, pastırmalar sarkıyordu. Raflarda içleri tatlılar, şerbetler, çeşitli turşular dolu kavanozlar sıralanmıştı. İçeri döndüğümüzde parti başkanı ile çiftlik müdürünü nerde ise kavga eder bulduk. Gabriella dinledi, bize de anlattı. Parti başkanı, çiftlik müdürünü göstererek ve biraz da alay ederek:

— Bunun öğrenimi ortadır, diyor. Oysa ben kendisine kaç kez söyledim, daha yüksek okullara git diye gitmedi, gitmedi.

Çiftlik müdürünün yüzü kızarıyor sinirden, diyor ki:

— Karışma benim okumama, ben burada işimi eksiksiz yapıyor muyum, yapmıyor muyum? Ona bak! Okuduğum kadarı yeter bana, ben toprakta çalışmaktan hoşlanırım.

Oğlu da okulunu bitirdikten sonra orada kalacakmış. Toprakta uğraşan şehre boş verebiliyor...

Gabriella'nın vakti hatırlatması üzerine kalktık, candan vedalaştık ev sahipleriyle. Ama sokağa çıkar çıkmaz parti başkanı tutturdu, ille başka bir ev daha gezelim.

— Bize çiftlik müdürünün evini gösterdiler dersiniz... diyor.

Kurtuluş yok. Gabriella koluma girdi:

— İsrar ediyor, kırmayın, bir eve daha girelim, dedi.

O sırada önünden geçmekte olduğumuz evi gösterdim:

— Buna girelim, dedim.

Bahçeye girdiğimizde evin sahibi domuz ahırında domuzlarla uğraşıyordu. Domuz çok para getirir ve bu gelir köylünün özel kazancıdır. Adam bizi görünce kalktı, niçin geldiğimizi anladıktan sonra içeri buyur etti, karısı ile annesi karşıladılar orada. Bundan önceki gibi

temiz, eksiksiz, güzel bir ev. Gene şaraplar, sucuklar, pastırmalar, taze ekmek. Parti başkam doldurdukça dolduruyordu şarabı.

Oradan da çıktık. Artık gideceğiz değil mi? Parti başkanı ille bir ev daha diye diretmeye başlamaz mı?

— O kadar ısrar ediyorsanız, içeri girmeyelim de kapısından bakalım, dedim ben.

— Hayır, diyor, içeri girmeden, şaraplarını içmeden olmaz.

O zaman Gabriella kulağıma:

— Parti başkanı sizi vesile edip bütün gün şarap içmek istiyor, dedi, maksadı evleri göstermek filân değil.

Ballaton Gölü

Zor kurtardık yakamızı, oradan doğru Ballaton gölüne gittik. Ballaton Orta Avrupa'nın en büyük gölüdür. Onu gören bir daha unutamaz deniyor, ki doğrudur. Her mevsimi güzel, ama özellikle yazın kalabalık oluyor. Bütün Macar işçileri, takım takım, gelip orada dinleniyorlar. Göl büyüktür, çevresinde tepeler... Bu tepeler ağaçlarla kaplıdır. Göl kıyısında sık sık köyler, kasabalar, şehirler var. Bunlar turistik otellerle, dinlenme evleriyle, eğlence yerleriyle dolu. Gölde küçük vapurlar, motorlar işliyor. Biz Ballaton kıyısındaki Siofok'a gittik sadece. Çok övdükleri Tihaniyi göremedik. Meşhur fogas balığı işte bu gölden çıkarılır. Beyaz etli, kılçıksız büyük bir balık bu... Peşte lokantalarında çok aranır. Ressamlar Ballaton'u çok sevmişlerdir, orada yerleşip kalan Macar ressamları da var. Ozanlar da bu gölden esinlenerek şiirler yazmışlar, övmüşler onu. Macaristan'ın en çok Macar olan yanları, özellikleri, âdetleri, görünüleri, renkleri Ballaton gölü çevresindedir.

İÇİNDEKİLER

Gezi Üstüne (Önsöz) 5

ANADOLUDA 9

Kaya Çukuru 11

Urla Yarımadasında 52

SOSYALİST ÜLKELERDE 109

Sosyalist Ülkelerdeki Geziler Üstüne (Önsöz) 111

Sovyet Rusya 117

Azerbaycan 144

Özbekistan 160

Bulgaristan 181

Macaristan 230

Melih Cevdet Anday, sanatçı kişiliğinin gücünü gezi yazılarında da gösterdi, kendine özgülüğün damgasını yazınımızın gezi türüne de vurdu.

Anadoluda ve sosyalist ülkelerde gezdiği, gördüğü yerleri anlatırken tarih, arkeoloji, sanat ve uygarlık üstüne bilgiler, düşüncelerle de zenginleştirdi bu gezi yazılarını.

Ve içten, sıcak bir anlatımı gözlemler, yaşantılar, anılar, anışlarla özgünleştirdi.

Kısaca şunu söyleyelim : yepyeni bir tat getirdi Anday yazınımızın gezi türüne.

70 LİRA